

1989

1989 – 2009

GENDER A DEMOKRACIE:

GENDER

A

DEMOKRACIE:

1989 – 2009

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG

**GENDER
STUDIES**

Gender Studies, o.p.s. 2009

ISBN: 80-86520-64-1

1989

GENDER

A

DEMOKRACIE:

1989 – 2009

Tato publikace vychází v rámci projektu „Dvacet let po sametové revoluci: vývoj genderové demokracie v ČR“, který finančně podpořila nadace Heinrich-Böll-Stiftung.

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG

Gender a demokracie: 1989 – 2009

Tuto publikaci vydalo v roce 2009 Gender Studies, o.p.s., Gorazdova 20, 120 00 Praha 2
www.genderstudies.cz

www.feminismus.cz

Editorka:

Linda Sokačová

Autorky:

Michaela Appeltová, Nina Bosničová, Kristýna Ciprová, Jitka Gelnarová, Eva Hejzlarová, Alexandra Jachanová Doleželová, Kateřina Machovcová, Jana Smiggels Kavková, Linda Sokačová, Alena Wagnerová. Právní přehledy zpracovala Veronika Drobílková.

Recenze příspěvků zpracovali:

M. Vohlídalová (Genderovaný pracovní trh: proměny diskurzu), **M. Rezková** (Domácí násilí v kontextu násilí na ženách), **B. Nyklová** (Postoje veřejnosti se mění, reálná situace nikoliv, **Z. Sloboda** (Reprodukční a sexuální práva, část věnovaná postavení LGBT osob), **J. Kolářová** (Neziskové organizace působící v oblasti rovných příležitostí žen a mužů a feministický aktivismus 1989 – 2009).

Jazyková redakce:

Pavla Frýdlová

Design a obálka:

eatelier.cz

Foto:

ČTK

© Gender Studies, o.p.s. – 2009

ISBN: 80-86520-64-1

Předmluva	4
(J. Šiklová)	
Genderové změny po roce 1989 v České republice	7
(L. Sokačová)	
Co přinesl a co nepřinesl českým ženám socialistický model rovnoprávnosti - aneb nejen jesle a traktoristky	11
(A. Wagnerová)	
Genderovaný pracovní trh: proměny diskurzu	20
(M. Appeltová, N. Bosničová)	
Domácí násilí v kontextu násilí na ženách	40
(K. Machovcová)	
Postoje veřejnosti se mění, reálná situace nikoliv: aktivity na podporu vyššího zastoupení žen v politice	54
(A. Jachanová Doleželová, J. Gelnarová, J. Smiggels Kavková, E. M. Hejzlarová)	
Reprodukční a sexuální práva	73
(K. Ciprová, L. Sokačová)	
Neziskové organizace působící v oblasti rovných příležitostí žen a mužů a feministický aktivismus	90
(K. Ciprová, L. Sokačová)	

PŘEDMLUVA

Jiřina Šiklová

Příspěvky ve sborníku, který právě otevíráte, jsou diferencovány nejen generačně, - mezi nejstarší a nejmladší autorkou je rozdíl skoro padesát let -, ale i stylem psaní, používáním zcela jiných obrátů i zdůrazňováním jiných detailů. Je dokladem toho, že v této republice se již etablovala tematika gender i feminismu, že veřejnost i média se o problematiku žen zajímají, ženy se samy organizují a učí se, či se již naučily zakládat občanská sdružení a organizace, jimiž se prosazují. Dostaly se z letargie, či naučené pasivity, která se objevovala v předchozích desetiletích, kdy iniciativu za všechno přejímal stát. Svým způsobem je tento sborník *imponujícím přehledem toho, co se již podařilo a současně i základem historie, která se teprve tvoří a píše.*

Úvodní stať Aleny Wagnerové o tom, co přinesl a nepřinesl socialistický model ženské rovnoprávnosti, je zároveň i jakousi historickou esejí o postavení žen za socialismu s přesahem do let devadesátých. Autorka, spisovatelka, publicistka a feministka prožila první polovinu života za socialisticky plánovaného postavení žen v Československu a teprve po roce 1968 opustila tuto zemi. Pak měla možnost období, kterému obvykle říkáme normalizace, pozorovat přes hranice až ze Saarbrückenu. I proto jasně vidí plus i mínus postavení žen za socialismu a současně si nedělá iluze o západoevropském pojetí. Sama

odchovaná v období, kdy byla v oblibě schémata vývoje, fázuje postavení žen v dobách takzvaného socialismu a začleňuje ho i do mezinárodních událostí. Popisuje rozdíly mezi totalitní mocí a jejími utilitárními požadavky na ženu, především jako na levnou pracovní sílu na začátku let padesátých, a vznešenou ideologií, která ve zrušení antagonismu mezi prací a kapitálem viděla osvobození lidstva. Včetně osvobození žen. Mistrnou zkratkou přes „znárodnění“ a tím i pokoření muže jako bývalého vlastníka výrobních prostředků se dostává k současnosti. Zatímco politicky orientované ženy dnes již stárnoucí generace se strukturovaly dle vztahu ke komunistické straně a měly a dodnes mají ambivalentní postoj k feminizmu, naplňují mladší generace žen toto ideové vakuum podněty ze západoevropského hnutí žen. Po roce 1989 muži s nepředstavitelnou rychlostí znovu obsadili místa – jak píše Alena Wagnerová – ve svých starých lovištích produkce a obchodu a pokusili se ženy opětně zatlačit do jejich bývalých pozic a rolí.

Další statě, věnované například činnosti žen v nevládních a neziskových organizacích, ukazují, že ženy po převratu v listopadu 1989 příliš pomalu reagovaly na změny, ke kterým v oblasti privatizace a podnikání došlo. Tím umožnily mužům jejich „cestu na severozápad“ a dobrodružství nového podnikání i zakládání a ovládání politických struktur renovující se společnosti. Jak ukazují další statě sborníku, ženy na to později v letech devadesátých doplácely. Možná i proto se ženy místo na politiku a podnikání soustřeďují na nevládní, neziskový, neboli občanský sektor. V tomto, pro muže méně atraktivním společenském prostoru, v době, kdy Česká republika měla být přijata za člena Evropské unie, mají úspěch.

Ženám se během let devadesátých podařilo prosadit zákony zlepšující postavení žen, zákony a opatření, která by se – nebýt podpory EU – později jen obtížně realizovala. Jak ukazuje stat' Lindy Sokačové a Kristýny Ciprové o nevládních a neziskových organizacích, *ženy vytvářejí demokracii zdola*, angažují se v občanském sektoru a data, uvedená jen o této jedné oblasti jsou úctyhodná. *Kapesní atlas ženských iniciativ*, připravený již podruhé Gender Studies o.p.s. je toho dokladem. Do veřejného života vstupují i hodně alternativní seskupení mladých žen, včetně žen bojujících za práva žen i mužů na rozdílné pojetí sexuálního života. I o těchto iniciativách a jejich právním zakotvení se dočteme v následujících statích.

Tyto části sborníku vycházejí více z empirických dat, méně z ideologie, odvolávají se na nesystematicky publikované články v alternativních časopisech a na interview, mapující diskuse o feminizmu a sexuálním obtěžování v letech devadesátých. A opětně je zařazují do mezinárodního kontextu, který jsme si tehdy ani neuvědomovali. Bez *Platformy pro akci*, přijaté na IV. světovém kongresu žen v roce 1995 a snaze o přijetí do Evropské unie, by nebylo tak poměrně brzy založeno oddělení pro rovnost mužů a žen při MPSV, ani Rada vlády pro neziskové organizace. Všechna tato fakta, včetně odkazu na diskuse v tisku je provázající, jsou seřazena v jednotlivých kapitolách, včetně přehledu o prosazování rovných příležitostí pro muže a ženy na trhu práce a aktivit pro sladování života rodiny se zaměstnaností žen. Jednotlivé kapitoly jsou doplněny i přehledy o možných postupech a samozřejmě i seznamem článků publikovaných v časopisech a novinách. Najdete zde i přehled sociologických výzkumů, které byly iniciovány oddělením „Gender & Sociologie“, které vzniklo hned na začátku let devadesátých let mimo jiné z podnětu a iniciativy dnešní ředitelky Sociologického ústavu Akademie věd, Marie Čermákové.

Sama jsem byla udivena, kolik iniciativy bylo vynaloženo pro prosazení reprodukčních práv sexuálních minorit i tím, a jak se u nás formovalo třeba anarchofeministické hnutí.

I přehled jejich časopisů, jako je například Blody Mary, Riots girls, nebo časopisy žen s lesbickou orientací, naleznete v tomto sborníku a k tomu i odkazy na polemiky, vztahující se k tomuto tématu. Kdo tehdy nesledoval tuto problematiku probíhající v časopisech, má nyní možnost dodatečně si doplnit znalosti. Já jsem to také tak udělala.

Přestože se v posledních dvaceti letech zabývám problematikou gender a pohybuji se v této sféře, byla jsem pozitivně překvapena, co všechno se již podařilo prosadit v oblasti práv žen. Byla jsem udivena, co všechno dnes považujeme v oblasti práv žen a vůbec tematiky gender a feminismu za samozřejmost. Natolik je to pro nás za dvě desetiletí samozřejmé, že se o tom již ani nedisktuje. Srovnáváme-li toto období s dvacetiletím mezi první a druhou světovou válkou z hlediska změn v postavení žen, nemusíme se stydět. Udělalo se toho dost i přesto, že většina žen tyto změny považuje jen a jen za začátek. I to je správný přístup.

Sborník je vynikajícím úvodem a vlastně i přehledem historie obnoveného hnutí žen u nás a úvodem do studia gender a současně i přehledem této tematiky. Již dnes je knížka, kterou otevíráte, i historií občanských aktivit žen této země.

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

GENDEROVÉ ZMĚNY

PO ROCE 1989 V ČESKÉ REPUBLICE

Linda Sokačová

Po roce 1989 se pro české ženy a muže změnila řada věcí a to jak v pozitivním, tak v negativním smyslu. Objevila se celá řada nových fenoménů, mezi nimi např. nezaměstnanost. Raná devadesátá léta byla ve znamení vzniku nových hnutí a neziskových organizací – ekologických, občansko-právních i ženských, genderových či feministických. Mezi jejich zakladatelkami byly i významné ženské osobnosti z disidentského hnutí a ženy, které se s feminismem a hnutím za ženská práva setkaly v emigraci.

Do České republiky přicházely i cizinky – hlavně Američanky, které měly na rozvoj ženského a genderového hnutí zásadní vliv a poskytly mu řadu nenahraditelných impulsů. A to i přesto, že řada českých aktivistek a akademiček jejich činnost hodnotila negativně. Hlavním argumentem byla přílišná „militantnost“. Jako podstatné neporozumění v 90. letech se zdá být neschopnost „naslouchat a vzájemně se učit“ na obou stranách. Nemůžeme ani pominout fakt, že řada genderových aktivistek a aktivistů často vůči východní a střední Evropě vystupovala a vystupuje z mentorské pozice. Jana Hradilková, jedna z významných představitelk ženského hnutí, k tomu uvedla: „Západní feminismus kopíruje mužský systém ve snaze vyrovnat se druhé polovině lidstva. To je to, čemu se chce český feminismus vyhnout.“

Nicméně řada dnešních osobností feministických a genderových studií hodnotí vliv feministek, které k nám přicházely ze zahraničí, velmi pozitivně. „Velmi podstatnou změnou bylo to, že přišly podněty ze zahraničí. Přišly sem Kaňadanky, Američanky a Němky,” říká Petra Štogrová Jedličková¹ z Ústavu knihovnictví a informačních studií Filozofické fakulty UK. K pozitivnímu hodnocení se přiklání i genderová expertka Hana Havelková z Katedry genderových studií Fakulty humanitních studií UK.

Vliv „západních“ zemí byl pro Českou republiku nenahraditelný i z toho důvodu, že právě z Německa či Spojených států amerických přicházely první finanční prostředky umožňující činnost ženských neziskových organizací. Z hlediska záběru jednotlivých organizací se dá říct, že devadesátá léta byla různorodá a zaměření organizací nebylo příliš ovlivňováno specifickými projekty a požadavky donorů. Obecně prospěšná společnost Gender Studies, kterou dlouhodobě finančně podporovala nadace Heinrich-Böll-Stiftung, se mohla zaměřovat na své široké cíle a reagovat na aktuální problémy a situace v České republice a nikoli se podřízovat úzkým grantovým zadáním.

Devadesátá léta byla ale i léty intenzivního odmítání feminismu. K tomu přispěly i významné osobnosti, které podávaly svědectví o negativních dopadech feminismu a jeho hysterii. Jednou z morálních autorit, která hovořila o nebezpečí feminismu v americké podobě, byl český spisovatel Josef Škvorecký. Dalším, neméně významným důvodem, byla negace všeho, co pocházelo z období před rokem 1989 – to, že něco fungovalo v období socialismu, automaticky implikovalo negativní ohodnocení. Významní političtí představitelé, např. Marián Čalfa, vyzývali k návratu žen do domácnosti – ten byl vnímán jako vyslyšení jejich přání. „Tento požadavek se prezentoval jako obrovský pokrok, ale přitom to byl fakticky obrovský krok zpátky ke konzervatismu,” dodává Alena Wagnerová².

Negativní vlna se však bohužel dotkla i jeslí a mateřských škol, kritizováno bylo i zapojení žen do technických a stavebních profesí a vysoká zaměstnanost žen. Z dnešního hlediska se to ukazuje jako neprozřetelné a krátkozraké. Kritická analýza a zhodnocení postavení žen a mužů před rokem 1989 zůstává stále nedostatečné. Důležitý je pro genderovou analýzu života socialistického muže a ženy postřeh spisovatelky a publicistky Aleny Wagnerové, která od roku 1969 žije v Německu (a po roce 1989 střídavě v Německu i ČR): v Německu se cítila mnohem svobodnější jako občanka, ale zároveň pociťovala zhoršení svého postavení ve společnosti jako ženy.

Radikální genderová změna

Česká – potažmo československá – společnost prodělala po roce 1989 velkou genderovou změnu – částečně ji ovlivnil nový politický režim a kapitalistická ekonomika a částečně také společenský vývoj, celoevropské trendy změn hodnot a rolí žen a mužů ve společnosti. Velký podíl na této změně mají i informační, vzdělávací a politické aktivity neziskových organizací zaměřených na prosazování rovných příležitostí žen a mužů a genderu.

1 Citace je použita z přepisu kulatého stolu s významnými osobnostmi genderu, feminismu a rovných příležitostí žen a mužů v ČR, který se uskutečnil 26. května 2009 v Gender Studies, o.p.s. Kulatého stolu se zúčastnily: Marie Čermáková, Pavla Frýdlová, Hana Havelková, Pavla Jonssonová, Alena Krížková, Petra Štogrová Jedličková, Jiřina Šíková, Marie Vavroňová a Alena Wagnerová.

2 Citace je použita z přepisu kulatého stolu s významnými osobnostmi genderu, feminismu a rovných příležitostí žen a mužů v ČR, který se uskutečnil 26. května 2009 v Gender Studies, o.p.s.

Česká republika podobně jako ostatní evropské země zaznamenala statistické nerovnosti mezi muži a ženami: vyšší nezaměstnanost žen, zvýšené platové rozdíly mezi muži a ženami, růst segregace trhu práce a prekarizaci pracovních podmínek žen na trhu práce (zvláště pak migrantek či žen z etnických minorit). Svou negativní roli sehrálo i dědictví socialistického režimu – dvojí směna žen, tedy plné pracovní zapojení žen na jedné straně a na straně druhé hlavní odpovědnost za péči o domácnost a rodinu. I když socialistický režim výrazně ovlivnil postavení ženy na trhu práce a rozvíjel zařízení péče o děti, naprosto se nezabýval nabouráváním genderových stereotypů a hlavní odpovědnost za rodinu a domácnost stále ležela na ženách. Odstraňovány byly spíše formální než praktické překážky zrovnoprávnění žen ve společnosti.

Velké změny zaznamenaly i názory české veřejnosti na postavení žen a mužů ve společnosti. Zatímco před zhruba pěti lety se v médiích i ze strany české veřejnosti objevovaly spíše jen negativní názory, dnes lze např. z reakcí na činnosti řady neziskových organizací odvodit, že česká veřejnost se k tématu rovných příležitostí žen a mužů nebo diskriminace začíná stavět otevřeně a podporovat je. Změna postojů nastala i u zaměstnavatelů. Kolem roku 2000 firmy výslovně odmítaly spolupráci na programech rovných příležitostí žen a mužů. Dnes o ně samy usilují, nebo alespoň zachovávají neutrální postoj. O téma se zajímají lidé napříč generacemi, včetně mladé generace. Stále však zůstává faktem, že rovné příležitosti a gender zůstávají prioritním tématem hlavně pro ženy a dívky, které se častěji než muži setkávají s diskriminací na základě pohlaví.

Konzervativní obrat?

I přesto se v některých průzkumech veřejného mínění objevují postoje, které poukazují na to, že Češi by uvítali „návrat“ žen do domácnosti. Je však otázka, zda si Češi a Češky ve významné míře takovou otázku pokládají. Faktem také zůstává, že i přes tyto deklarované názory, je v české společnosti poměrně hluboce zakořeněn model aktivní, emancipované ženy a dvoukariérového partnerství. Samozřejmě v kombinaci s důrazem na nenahraditelnou roli ženy - matky v prvních třech letech života dítěte. Tento postoj významně ovlivňuje postavení mužů - otců ve společnosti: ať už právě jako rodičů malých dětí (často jsou nuceni k velmi intenzivnímu pracovnímu nasazení, protože jsou odpovědní za finanční zajištění rodiny), či jejich postavení v porozvodových situacích.

Tyto názory mohou být i reakcí na velký posun v postavení žen ve společnosti a pojetí jejich rolí. Role žen ve společnosti se liberalizovala a diferencovala. Rozšiřuje se uplatnění žen v práci, ve sportu, ve volném čase, zvyšuje se jejich finanční samostatnost apod. Vedle toho se mění i mužské role, zdá se ale, že mnohem pozvolněji a tišeji. I to může být důvodem, proč se objevují až protizenské postoje - jako např. výroky prezidenta lékařské komory Milana Kubka o negativním vlivu feminizace lékařských profesí na české zdravotnictví. České genderové expertky v této souvislosti hovoří o konzervativním obratu.

Vzrůstající vliv neziskových organizací zaměřených na rovné příležitosti žen a mužů a pozitivní vnímání tohoto tématu částí veřejnosti přinesl i vzrůstající opozici v konzervativním politickém spektru. I přes tyto vlivy však zůstává v české společnosti poměrně hluboce zakořeněn respekt k aktivní roli žen ve společnosti a na trhu práce.

Posuny genderu, feminismu a rovných příležitostí žen a mužů od roku 1989 do roku 2009 jsou mapovány na následujících stránkách publikace, kterou zpracovaly expertky Gender

Studies, o.p.s. a externí spolupracovnice a kterou finančně podpořila nadace Heinrich-Böll-Stiftung. Autorky jednotlivých příspěvků se věnují velmi podstatným genderovým tématům, jako jsou rovné příležitosti žen a mužů na trhu práce, násilí na ženách, postavení žen v politice, postavení LGBT komunity, reprodukční práva a působení neziskových organizací a neinstitucionalizovaných genderových aktivit. Každá z autorek se chopila tématu po svém, ale v jednotlivých příspěvcích najdete řadu styčných bodů: zmapování institucionálního rámce, posun ve vnímání problematiky osobami v rozhodovacích pozicích, samotnými genderovými expertkami a experty a veřejností a působení médií. Každý z příspěvků je potom zakončen doporučeními pro další činnost neziskových organizací a dalších odborníků a odbornic z oblasti rovných příležitostí žen a mužů. Publikaci otevírá text Aleny Wagnerové, která se dívá kritickou optikou na téma rovnosti žen a mužů za socialismu, ale nevyhýbá se ani pozitivnímu hodnocení dopadů tehdejších politik.

Jménem Gender Studies, o.p.s. si dovoluji poděkovat významným českým genderovým expertkám - Marii Čermákové, Pavle Frýdlové, Haně Havelkové, Pavle Jonssonové, Aleně Křížkové, Petře Štogrové Jedličkové, Jiřině Šiklové, Marii Vavroňové a Aleně Wagnerové, které se 26. května 2009 zúčastnily kulatého stolu k tématu vývoje genderových témat v České republice po roce 1989, a které významně přispěly ke vzniku této publikace i k rozvoji genderové demokracie v České republice.

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

CO PŘINESL A CO NEPŘINESL

ČESKÝM ŽENÁM SOCIALISTICKÝ MODEL

ROVNOPRÁVNOSTI

- ANEB NEJEN JESLE A TRAKTORISTKY

Alena Wagnerová

Život české společnosti ve dvacátém století probíhal prakticky ve dvacetiletých cyklech s celkem šesti body obratu: 1918, 1938, 1945, 1948, 1968, 1989. Každý konec takového cyklu znamenal změnu paradigmatu, přehodnocení, ve většině případů také odsouzení minulého období a nastolení nových měřítek pro posouzení dosavadního společenského vývoje. Toto nastolování nových výkladových schemat neslouží k poznání pravdy o minulosti, jak se to obvykle prezentuje, ale především k upevnění nové politické moci. Protože mít moc znamená především mít právo na výklad světa. Že se samozřejmě každá nová politická moc snaží pro svůj výklad získat různými způsoby veřejnost, je součástí politické strategie. Jestliže jsme si těchto mechanismů upevňování moci vědomi, nabádá nás to k obezřetnosti při hodnocení a reflexi minulých období, a to zvláště tehdy, když je společnost prakticky v každé generaci konfrontována s vývojovými, často hluboko do sociální struktury společnosti zasahujícími zvraty, jako je tomu v případě společnosti

naší. Protože nejde jen o to, tu kterou část našich moderních dějin kriticky zhodnotit, ale zároveň se stále znovu pokoušet pochopit přes tyto zvraty kontinuitu jejího vývoje a podílet se tak na vytváření historického vědomí a národní identity. Nejde tu o málo: společnost, která žije jen v přítomnosti a svou minulost nezná, nerozumí jí, nebo si reflexi o ní vypůjčuje z cizích zdrojů, ohrožuje svou budoucnost, protože přestává rozumět sama sobě.

Chceme-li tedy pochopit situaci žen v posledních dvaceti letech od tzv. sametové revoluce, je třeba se zabývat obdobím, které vývoji po roce 1989 předcházelo, tedy obdobím čtyřiceti let tak zvaného socialismu. To ovšem není nijak jednoduché, protože toto období je instrumentalizováno pro potřeby politického boje v jakési smetiště argumentů pro ty které politické cíle.

Máme-li se dobrat diferencovanějšího pohledu na období socialismu, konkrétně na život žen a jeho danosti v tomto cyklu moderních českých dějin, je třeba přesně rozlišovat mezi totalitní mocí a ideologií, kterou se tato moc řídila a žitým světem, v němž lidé v rámci totalitního systému a v interakci s jeho vymezeními, tedy i v opozici k němu, vytvářeli svoje životy. Řeceno s Friedrichem Hölderlinem jde tu o onen vztah mezi zdí, státem a „lidskými květy a plody“ v zahradě, kterou tato zeď, podle toho kterého politického systému různě vysoká, ohraničuje. Je to vztah velmi dynamický, protože lidé se vždy snaží využívat i unikat stínu, kterou zeď, již jsou jejich životy „obehnány“, vrhá a jako ke slunci se upínají k normalitě, které se snaží v každé situaci alespoň přiblížit. A tak i život ve zdech socialistické ideologie a totalitní moci byl pestřejší a barvitější, než tato moc na první pohled dovozovala - a v jejím sledu rekapituluji i ony paušální pohledy na minulost, které jsou jen jinou formou ideologie a ve své podstatě důsledkem čtyřicetiletého tréninku v zglajchšaltovaném myšlení a zjednodušeném posuzování společenských jevů a systémů. Jestliže se o toto rozlišování chceme pokusit, neznamená to, že tím chceme obhajovat totalitní moc, která nám minulých čtyřicet let vládla. Chceme tím ale zabránit tomu, abychom s odsouzením systému neodsoudili a nezhodnotili také onen žitý svět, který zde lidé, v našem případě konkrétně ženy, vytvářely, a který je, bez ohledu na politický systém, hodnotou sám o sobě. Protože lidé si politický systém, v němž je jim určeno žít, sami nevolí, je jejich osudem, což neznamená, že jsou mu pasivně vydáni na pospas a nenacházejí v něm byt často jen drobné skuliny, v jejichž prostorech mohou realizovat alespoň něco ze svých představ a tužeb. To ovšem svědčí spíš o jejich vynalézavosti, než o transparentnosti totalitního systému.

Socialistický model emancipace ženy mezi teorií a praxí

Teorie

V marxistické teorii je emancipace ženy nedílnou součástí emancipace člověka a tím jedním z ústředních cílů socialistické revoluce. Podle Leninovy teze se dělnická třída nemůže osvobodit, neosvobodí-li také ženu. Převedeme-li tento Leninův výrok z ideologického žargonu do normální řeči, znamená to, že změna společenského postavení ženy je vázána na základní změnu společenského systému a bez ní není v úplnosti uskutečnitelná. To je jisté - ať už se nám to líbí nebo ne - v podstatě správné poznání, které potvrzuje i celá zkušenost západního feministického hnutí. Přes jeho úspěchy a řadu reforem, které postavení ženy nepochybně v mnoha aspektech zlepšily, tu nakonec vždycky zůstává jakýsi nevyřešený a neřešitelný „zbytek“, který se úplnému vyrovnání vzájemného postavení obou pohlaví staví v cestu a znemožňuje je, jako by tu šlo o nekonečný proces stálého při-

bližování, ale bez dosažení konečného cíle. Potvrzuje to konec konců i naše vlastní zkušenost se zřetelnou marginalizací žen s návratem kapitalismu po listopadu 1989, alespoň do počátku vyjednávání o vstupu České republiky do EU, stejně jako v EU platící víceméně formální zásada tzv. gender mainstreamingu, podle níž se při všech rozhodnutích mají zohledňovat zájmy a potřeby žen.

Tuto systémovou změnu ovšem marxistická teorie chápala jako zrušení základního antagonismu mezi prací a kapitálem, tedy společenským charakterem práce a soukromým přivlastňováním v procesu práce vytvořené nadhodnoty ve formě zisku vlastníka výrobních prostředků. Odstraněním soukromého vlastnictví výrobních prostředků byla podle této představy změna systému už uskutečněna. A historická porážka ženského pohlaví, kterou podle Engelse znamenal vznik soukromého vlastnictví rozdělením původní občiny, měla být překonána znovuzařazením ženy do produktivní práce a tím osvobozením od ekonomické závislosti na mužích.

Oblast produkce a trhu práce se tedy v marxistické teorii stala centrálním místem uskutečnění ženské emancipace a pokrok byl definován přesunem pracovních kapacit z „neproduktivní“ oblasti domácího hospodaření do oblasti produkce. Marxistická teorie emancipace ženy tím ovšem zůstala plně poplatná myšlení klasiků raného kapitalismu, jako byli Adam Smith nebo David Ricardo. Stejně jako oni, byli i teoretikové marxismu oslovení možnostmi industriální produkce statků a podřídili jí všechny ostatní aspekty lidské existence související s nutnou reprodukcí pracovní síly i reprodukcí lidského rodu a sociálního prostoru. Ty lidské činnosti, které se přímo netýkají výroby a nevznikají na základě prodeje pracovní síly na trhu práce, pro ně zůstaly mimo zájem teorie a byly odsunuty do ekonomické země nikoho. V národním hospodářství té které země nebyly – a dodnes nejsou – zohledňovány, což je vyjádřeno i tím, že nejsou pojaty do brutosociálního produktu společnosti. Vzhledem k tomu, že jde o oblast činností, na nichž se tradičně podstatnou mírou podílejí ženy, znamená toto jejich podcenění per se diskriminaci ženy. Právě v tomto bodě, kde si kapitalismus a socialismus stály nejbližší, v podcenění oblasti reprodukce, narážel i marxistický model ženské emancipace na svou hranici. Znamenal – v socialismu stejně jako v kapitalismu –, že biologická funkce ženy pro ni má na trhu práce negativní sociální důsledky, např. v podobě platové diskriminace, neochotě zaměstnávat ženy na vedoucích místech atp. Časový objem neplacených prací v oblasti reprodukce a regenerace je přitom obrovský a převyšuje až o třetinu počet hodin odpracovaných v celém národním hospodářství. De facto svět práce placené žije z práce neplacené. Na tom se nezměnilo nic ani za socialismu. Jen přivlastňování této neplacené práce nesloužilo rozšířené reprodukci soukromého kapitálu, ale „celospolečenským cílům“ a nemělo proto bezprostřední charakter vykořisťování. I když tato příslovečná „druhá směna“ žen v domácnosti de facto vykořisťováním byla.

Marxističtí teoretikové – zvláště výrazně August Bebel – si problém domácí neplacené práce ovšem uvědomovali a součástí osvobození ženy pro ně bylo přenesení prací v domácím hospodářství a výchově dětí na společnost. Tento požadavek se stal jedním ze základních postulátů marxistického modelu osvobození ženy. To jsou ony závodní jídelny, jesle, školky, prádelny, koldomy a „Osvobozená domácnost“, které měly ženy zespolečenštěním těchto prací osvobodit. Nejdůsledněji byl tento model ovšem uskutečněn v izraelských kibucech. Na nové rozdělení prací v rodině mezi muže a ženu klasikové nemysleli, bylo to mimo horizont jejich uvažování. Ani později se tato otázka v socialistických zemích nestala předmětem zásadní společenské diskuse, i když se otázka „pomoci muže v domác-

nosti“ tematizovala a zkoumala. I v tomto bodě zůstala marxistická teorie emancipace za vývojem reflexe ženské otázky v sedmdesátých letech minulého století na západě. Jedině Libuše Háková v článku v *Sociologickém časopise* v roce 1970³ jako první v československém kontextu upozorňovala v návaznosti na tehdy aktuální práci švédského sociologa E. Dahlströma na to, že „společnost, která trvá na striktním dělení mužské a ženské role, v podstatě omezuje svobodný rozvoj příslušníků obou pohlaví“ a navrhovala koncept jejich komplementarity. To byl ovšem také jeden z posledních tvořivých příspěvků do diskuse o ženské otázce, kterou už začala pohlcovat normalizace.

Praxe

Požadavek emancipace ženy byl od počátku součástí politického programu socialismu, jak se po roce 1945, respektive 1948, začal realizovat v zemích bývalého socialistického bloku. Rovnoprávnost tu byla zaváděna shora politickými orgány, ovšem za situace, která – alespoň v tehdejší Československu – byla těmto změnám příznivá.

Ve všeobecné představě splývá počátek tohoto „zavádění“ rovnoprávnosti s únorem 1948, respektive s měnovou reformou roku 1949, kdy se druhý výdělek stal pro většinu rodin nutností. Toto datování ovšem není zcela správné, protože požadavek důsledného zrovnoprávnění ženy se začal objevovat už s blížícím se koncem války a úvahami o novém uspořádání společnosti. (Požadavek rovnoprávnosti žen a mužů se na příklad objevil už v roce 1944 v Májovém manifestu Boje mladých, části ilegální organizace Předvoj.) K otevření pracovního trhu pro ženy přispěla také válka nedobrovolným totálním nasazením dívek, a pracovní povinností, která se týkala i provdaných bezdětných žen a žen s jedním starším dítětem. Bylo to poprvé v historii, kdy ženy začaly pracovat jako průvodčí nebo řidičky tramvají, a v řadě dalších tradičně mužských povoláních se objevily ženské tváře. Z různých důvodů, ale i proto, že se nechtěly vzdát získané hospodářské nezávislosti, zůstávaly mladé ženy často v zaměstnání i po válce a odlišovaly se tak svou profesionální zkušeností od žen, které do práce začaly nastupovat z domácností po prvních pracovních nábořech po roce 1948.

Stejně tak i nový zákon o rodině, který začal platit v roce 1949, byl připravován již od roku 1947. Na jeho přípravě se podílela i významná představitelka předválečného ženského hnutí, poslankyně Milada Horáková, odsouzená v jednom z inscenovaných politických procesů v roce 1950 k trestu smrti. Nový, na svou dobu nesmírně pokrokový zákon o rodině, který obě pohlaví ve všech oblastech rodinného i pracovního práva důsledně zrovnoprávnil – v pracovním právu ovšem s přihlédnutím ke specifické ženské pracovní síle, – znamenal základní akord nové politické linie emancipace ženy ve společnosti. Pro srovnání: v Německé spolkové republice srovnatelný zákon o rodině, který obě dvě pohlaví důsledně zrovnoprávňoval, vstoupil v platnost teprve v roce 1977. (Ještě v šedesátých letech byl muž oprávněn vypovědět pracovní místo své ženy bez jejího souhlasu.)

Marxistický model ženské emancipace se ovšem během čtyřiceti let své realizace proměňoval a ve střetu se skutečností ztrácel řadu svých dogmatických a utopických rysů. Nikdy se neuskutečnila idea kolektivního domu se službami, protože jeho první realizace v Litvínově se ukázala být finančně neúnosná, ani představa o kolektivní výchově dětí jen doplňované výchovou v rodině, protože ji společnost nepřijala. (Jesle například nenavště-

3 L. Háková, *Úvahy a podněty k chápání společenských funkcí ženy*, *Sociologický časopis* 1970, s. 436–448

vovalo nikdy víc než 11 % dětí do tří let.) Selhala i Osvobozená domácnost, která měla organizovat nejrůznější služby, včetně úklidových. Naproti tomu docházelo během šedesátých let k postupnému zhodnocování mateřské funkce ženy prodloužováním mateřské dovolené z původních 14 týdnů na 26 týdnů v roce 1968 a zavedením možnosti placené mateřské dovolené do druhého roku věku od druhého dítěte v roce 1971, při garantování dosavadního pracovního místa. Pracovní sféra sama ovšem zůstávala i pak rigidně orientována na osmihodinovou pracovní dobu při standardním pracovním týdnu o 42 hodinách. Možnosti zkráceného pracovního úvazku a flexibilní pracovní doby téměř nebyly.

Ve vývoji socialistického modelu tak můžeme rozlišit tři období, která se od sebe liší různými přístupy k řešení ženské otázky, i když tato období nejsou od sebe přesně ohraničena a jedno přechází plynule v druhé:

1. období dogmatického uplatňování socialistického emancipačního modelu během padesátých let, s kladením důrazu na kolektivní výchovu dětí,
2. období šedesátých let vyznačující se proměňováním dogmatického charakteru modelu, rostoucím zdůrazňováním rodinné výchovy a průběžnou společenskou debatou o postavení ženy v socialistické společnosti,
3. období normalizační stagnace po roce 1969, kdy se na dosaženém statu quo prakticky nic nemění a i teoretická reflexe stagnuje.

První období padesátých let je charakterizováno dogmatickým a rigidním uplatňováním ideologických zásad modelu: Život se má přizpůsobovat premisám ideologie. Zaměstnání ženy se z předpokladu její emancipace stává emancipací samotnou: „Svou rovnoprávnost dokazují ženy nejlépe svým zaměstnáním.“ (A. Zápotocký) Z ideje osvobození ženy se v klimatu stalinismu stává pouhé osvobození ženské pracovní síly jejím zařazením do pracovního procesu v situaci nedostatku pracovních sil. Ženy tu de facto splnily stejnou roli jako „gastarbeitři“ v západních zemích. V letech 1948–1958 se podíl žen na počtu pracujících zvyšuje ze 37,8 % na 42,4 %. (Na Slovensku zůstává o něco nižší.) Zaměstnanec-ká role ženy je chápána jako primární, mateřská jako sekundární, ideálem výchovy dětí jsou týdenní jesle a mateřské školky, které ovšem společností nejsou pozitivně přijímány. Pohled na ženy s kočárky, které – při osmačtyřicetihodinovém pracovním týdnu – v zimě ještě za tmy vezou rozespálé děti do jeslí nebo mateřských školek, patřící ke všednímu dni padesátých let, vzbuzoval spíš soucit s mladými matkami než radost z dosaženého pokroku a vidiny radostných socialistických zítřků. Nástupem žen do práce ovšem nastává i vzdělanostní boom, proces rychlého zvyšování kvalifikace a vzdělanostní úrovně žen. Jestliže například v letech 1952–1963 počet studentek vzrostl čtyřikrát, pak studentů jen dvakrát. Jestliže v roce 1955 každá čtvrtá žákyně po absolvování základního školního vzdělání nastupovala do práce, pak o deset let později to byla už jen každá desátá. V sedmdesátých letech bude už mít maturitu víc žen než mužů. (V SRN se naproti tomu ještě v roce 1971 poukazuje na nízkou kvalifikační a vzdělanostní úroveň žen jako na jeden z problémů jejich emancipace.)

Za první průlom skutečnosti do ideologického schematu lze považovat debatu o potratu, která na stránkách novin a časopisů začíná kolem roku 1956 a jako argument mu slouží zdraví žen, ohrožené ilegálními potraty. Zatímco dosud se vycházelo z toho, že za socialismu se může narodit každé dítě, které bylo počato, a antikoncepce byla prakticky

tabu, argumentuje se teď tím, že není hodno socialistické ženy, aby se uchýlovala k ilegální a pro její zdraví nebezpečné pomoci a připomíná se, že uvolnění možnosti potratu je starým požadavkem dělnického hnutí. Debata končí v roce 1958 vstupem potratového zákona v platnost. Je to ovšem zákon indikační a o povolení přerušení těhotenství rozhodují tzv. „potratové komise“.

Druhá vývojová fáze socialistického modelu, počínající na konci padesátých let a končící s koncem Pražského jara, je charakterizována proměňováním dogmatického charakteru modelu a jeho přizpůsobováním životní realitě. Žitá skutečnost socialismu se prosazuje proti ideologii, otevírá se proces rekonstrukce skutečnosti po letech jejího dogmatického křivení. Otázka společenského postavení ženy se stává předmětem společenské debaty, která na stránkách především kulturních časopisů trvá prakticky celá šedesátá léta a souvisí i s obnovou sociologie jako vědního oboru. Od počátku šedesátých let se už také provádějí první empirické studie k otázkám postavení ženy a mínění žen k jejich společenské situaci. Zpočátku je ale neprovádějí sociologové, nýbrž lékaři. Za průkopnické, i když jen jednoduše empirické lze považovat především práce lékařů Jiřího Prokopce a Vladimíra Wynnyczuka, později i řady sociologů a demografů, otiskované v časopisech *Demografie*, *Sociologický časopis* a *Zprávy státní populační komise*. Ke konci tohoto období, v roce 1967, také vychází základní práce z rodinné sociologie slovenského sociologa Františka Bánhegyiho *Sociológia súčasnej rodiny*.

Na pediatrickém kongresu v Bratislavě v roce 1961 se poprvé diskutuje problematika psychické deprivace, socializačních poruch v souvislosti s nemožností navázat pevný emocionální vztah k druhé osobě, jak se to projevuje u dětí v ústavní péči, případně celotýdeních zařízeních. Z otázky ženské se tak stává otázka dětská. Významné místo v tomto diskurzu zaujímají svými výzkumy Marie Damborská, Jiří Dunovský, Jiří Langmeier a Zdeněk Matějček.⁴ Jedním z výsledků této diskuse je prodloužení mateřské dovolené ze 14 týdnů na 22 týdnů a možnost jejího prodloužení bez ztráty místa, stejně jako postupující zhodnocení mateřské funkce ženy i funkce rodiny. Těžiště výchovy se přesunuje zpět do rodiny, kolektivní výchova je má jen doplňovat.

V této souvislosti se začíná diskutovat otázka spojování zaměstnanecké a rodinné role ženy. Přestože přetížení ženy jejími „dvěma směnami“ je centrálním tématem společenského diskurzu, ani teď se ale neobjevuje otázka zásadně nového rozdělení práce v rodině mezi muže a ženu. Přibližně 36 % žen v této době na otázku, jestli by byly zaměstnány i tehdy, kdyby muž svým výdělkem stačil uživit rodinu, odpovídá, že ano nebo spíš ano, 16 % že ne, 22 % že spíš ne. Pokud jde o pracovní motivace, udávají ženy jako nejdůležitější sociální kontakty na pracovišti a s vyšší kvalifikační úrovní také charakter práce samotné.

Zajímavé je, že ve výsledcích orálně historického projektu *Paměť žen*, uskutečněného koncem devadesátých let, se u první generace žen narozených ve dvacátých letech minulého století téma přetížení příslovečnými dvěma směnami neprojevuje v negativním smyslu jako zátěž, ale narátorky spíš zdůrazňují, že to sice bylo tvrdé, ale ony tuto situaci zvládly a jsou na to spíš pyšné, než aby si stěžovaly. Pracovitost a pracovní zdatnost tu vůbec vystupují i ve vzpomínkách na ostatní ženské členy rodiny, matky a babičky jako vysloveně pozitivně konotované vlastnosti. Velmi často přímo jako chvála. Mimo jiné nám to dovoluje závěr, do jaké míry je pracovní étos - pro industriální společnost typický -

v lidských myslích tak hluboce zakotven, že dovoluje přenést se i přes situace vysloveného vykořisťování, způsobeného špatnou organizací sektoru služeb, jak tomu bylo v období socialismu.

Dosažené kvalifikační úrovni žen ovšem stále ještě neodpovídá nízký podíl žen ve vedoucích funkcích, stejně jako skutečnost, že průměrný plat ženy dosahuje jen 66 % průměrného platu muže. Také v politice je zastoupení žen nedostatečné. V ústředním výboru KSČ, tedy centru komunistické moci, je pouze 5 % žen, v málo významném parlamentu naproti tomu až 30 % žen.

V druhé polovině šedesátých let se v souvislosti s úvahami o nutné reformě hospodářské politiky objevuje i otázka ekonomické efektivity práce vdaných žen - matek s tím, že náklady na dětská zařízení často převyšují ekonomický efekt ženské práce. Možnost rozdělení práce v rodině mezi muže a ženu se tu chápe jako kontraproduktivní, protože by tím byla znehodnocena i pracovní síla muže a místo toho je navrhováno řešení pomocnicemi v domácnosti pro vysoce kvalifikované ženy. Větší odklon od klasiků si lze už stěží představit. Sociologické a jiné texty se klasiků sice stále dovolávají, po počáteční „úlitbě bohům“ však následuje příznačné ale, které upozorňuje na novou situaci a premisy klasiků de facto vyvrací. S takovým typickým „ale“ etabluje Libuše Háková v roce 1966 článkem ve stranickém časopise *Nová Mysl* znovu ženskou otázku jako aktuální otázku socialistické společnosti.

Debatu o malé efektivnosti ženské práce naráží mezi ženami na negativní echo. Chápou ji jako ohrožení své rovnoprávnosti a návrat k překonanému společenskému vzoru, přestože zdůrazňují své přetížení dvojí rolí při nedostatečně vyvinuté infrastruktuře služeb. Příznačná v této souvislosti je odpověď na otázku, zda si přejí, aby jejich dcery byly zaměstnány. Většina žen odpovídá že ano, ale ne na tom místě, kde pracují ony samy. Jako příznačný pro náladu zaměstnaných žen v druhé polovině šedesátých let může sloužit i následující citát ze čtenářského dopisu: „Jako zaměstnaná matka tří dětí mám co dělat, abych při dnešních nedostatečných službách udržela hlavu nad vodou a přitom neutopila rodinu. Přesto mně práce v zaměstnání nikdy nedala do těla tolik jako současná diskuse o zaměstnanosti žen. Jestliže se diskuse bude dál v tomto směru pohybovat a nakonec dojde k nějakým opatřením proti zaměstnaným ženám, pak pro mne osobně ztratí socialismus jakoukoliv přiražlivost a budu velice litovat toho, že dvě z mých dětí jsou děvčata.“⁵

Třetí období začínající s nástupem normalizace po násilném konci Pražského jara je charakterizováno naprostou stagnací ve vývoji i reflexi ženské otázky, která odpovídá stagnaci celospolečenské. Teorie se tu prakticky vrací k dogmatickému marxismu a ztrácí se jí realita života společnosti. Prakticky jedinou výjimku tvoří sociologická studie Ivo Možného o dvoukariérových rodinách v podmínkách socialismu z roku 1983⁶. V situaci všeobecné frustrace a potíží v zaměstnání se zhodnocuje funkce rodiny jako místa vnitřní emigrace. V souvislosti s tím paradoxně stoupá i populační křivka, mnohé ženy čelí potížím v zaměstnání a hrozícímu vyhazovu, především z politických důvodů, otěhotněním a tím možností úniku na relativně dlouhou mateřskou dovolenou. Těhotná žena také nesmí být propuštěna z práce.

Právě v této době stagnace se na západě začíná prudce rozvíjet nové feministické a žen-

5 V. Tesařová v *Rudém právu* 9.11.1966

6 Ivo Možný: *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*, Brno 1983

ské hnutí. Jeho radikalita je přímo úměrná stavu ženské rovnoprávnosti v západních zemích a samozřejmost dosažené rovnoprávnosti žen v socialistických zemích tu často slouží jako orientační bod. Jestliže ovšem na konci šedesátých let měly české a slovenské ženy před ženami na Západě přibližně dvacetiletý předstih - jak v úrovni kvalifikace vzdělání a integrace ve světě práce, tak i v sebevědomém podílení se na životě společnosti -, pak během období normalizace a tak zvaného reálného socialismu tento předstih ztratily a úroveň mezi Západem a Východem se v této otázce v podstatě vyrovnala.

Co zbylo a co nezbylo

Listopadem 1989 a rozpadem socialistického systému se realizace marxistického modelu ženské emancipace stala historií. Do jaké míry se elementy tohoto modelu staly samozřejmou součástí žitého světa českých žen, co z něho je i nadále aktuální a co překonané, by se mělo stát předmětem studia a hodnocení, a ne vytěsněním mimo historický kontext ženského hnutí, jako by tato etapa v jeho vývoji nikdy neexistovala.

V první bilanci lze říci, že socialismus nám zanechal poměrně vysoký standart dosažené rovnoprávnosti žen ve společnosti. K jeho podstatným rysům náleží:

1. vysoká kvalifikační a vzdělanostní úroveň žen,
2. skutečnost, že tělo ženy nebylo veřejným majetkem a žena sexuálním objektem,
3. integrace žen do světa práce,
4. samozřejmost ekonomické nezávislosti ženy na muži. (Očekávaný masový návrat žen do domácností se po listopadu 1989 k velkému zklamání řady mužů a politiků nekonal.)

Problémem je, že pro české ženy tu už nejde o výdobytky, ale o samozřejmosti, jejichž význam pro vlastní postavení ve společnosti si až příliš často vůbec neuvědomují.

Hospodářská nezávislost na muži a integrovanost v pracovní sféře vedla ke statusové nezávislosti ženy na muži. Žena není definována funkcí svého muže, ale má ve společnosti vlastní postavení. Viděno v celoevropském srovnání to zdaleka není nevýznamný výdobytek: Proces statusového osamostatnění ženy není v řadě západních zemí dosud ukončen. Socialistický model v každém případě otevřel ženám možnost vzdělání a kvalifikace a ženy tuto možnost plně využily. V mocenských strukturách starého režimu se ovšem výrazně neprofilovala žádná žena. Nejen proto, že nebylo snadné do těchto autoritativních struktur stranického aparátu proniknout, ale také proto, že ženy odcizený způsob existence v těchto strukturách nelákal. Byly ale všude tam, kde bylo možno dělat smysluplnou veřejnou práci, jako třeba v odborech, při organizování dětské rekreace a podobně. V politice se ale objevovaly vždycky, když docházelo k politickému uvolňování, jako třeba v období Pražského jara. Stejně tak byly ženy nadprůměrně zastoupeny v českém disentu, především v Chartě 77. Mezi mluvčími Charty bylo 30 % žen, kromě vysokého anonymního podílu žen opisujících materiály a dokumenty Charty.

Důležitým, často přehlíženým aspektem rovnoprávnosti žen za socialismu bylo, že tu žena nebyla sexuálním objektem (jestliže se sama z vlastní vůle k této roli nepropůjčila) a ženi-
no tělo nebylo veřejným majetkem. Degradace ženy na sexuální objekt, který její existenci definuje jako služebnou muži, je důležitým vehiklem pro udržení poddanství ženy a její diskriminace. Marginalizace žen po listopadu a „restituce“ ženského těla jako veřejného majetku a ženy jako sexuálního objektu, například v reklamě, spolu úzce souvisejí.

Spojení rodinné a pracovní role, i když za cenu enormního vypětí a snížené životní kvality, posílilo postavení ženy v rodině a vzalo mužům kus jejich dřívějšího dominantního postavení žitelů rodiny, i když se v jejich vyšším platovém zařazení ohled na tuto roli stále ještě uplatňoval. A tím se dostáváme k poslednímu, ale také nejdůležitějšímu bodu této bilance, a to je vztah mezi emancipací ženy a vlastnictvím.

Socialistická společnost se nám zde ukazuje v zajímavé ambivalenci: Na jedné straně v ní v mocenském aparátu komunistické strany existovaly výrazné autoritativní, paternalistické a patriarchální struktury. Na druhé straně tu ovšem normativní charakter mužských vzorů chování a jednání byl neobyčejně oslaben zespolečenštěním výrobních prostředků a znárodněním. Mužská dominace ve společnosti byla totiž vždycky vázána na majetek a na hospodářskou moc soustředěnou v mužských rukou a i v postavení nemajetného muže – proletáře se „vzor“ této majetkové převahy mužského pohlaví nad ženským odrážel. I dnes vlastní ženy ve světovém měřítku jen 5 % majetku. V tomto smyslu znamenalo znárodnění historickou porážku mužského pohlaví, tak jako vznik soukromého vlastnictví znamenal podle Engelse historickou porážku pohlaví ženského. V tomto smyslu můžeme právem mluvit o genderovém aspektu zespolečenštění soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Oslabení normativních vzorů mužského chování a mužské dominance ve společnosti souvisí ovšem i s tím, že socialistická společnost byla společností egalitární, bez podstatných sociálních rozdílů, a třídění lidí do společenských skupin (až do období zahajujícího socialismu normalizačního období) se nerealizovalo přes osu peněz a majetku.

Vývoj po listopadu dává této hypotéze za pravdu. Obnovení kapitalistických vlastnických vztahů zřetelně posílilo pozice mužů ve společnosti a marginalizovalo ženy. Marginalizace ženy a vypovězení staré tradiční solidarity mezi muži a ženami, kteří měli společného nepřítele v nositelích politické totalitní moci, bylo prvním důsledkem návratu kapitalismu. (Jde tu o podstatný zlom v tradici české společnosti, pro níž emancipace ženy byla v období obrození součástí emancipace národa a byla tradičně podporována muži, T. G. Masarykem stejně jako předtím Vojtěchem Náprstkem, kterého lze spolu s Karolinou Světlou považovat za zakladatele českého ženského hnutí – Amerického klubu dam v roce 1865.)

Muži, kteří s nepředstavitelnou rychlostí znovu obsadili místa ve svých starých lovištích produkce a obchodu, jako by se tu manifestací své dominance i na znovuvzniklém trhu sexuálních služeb jako společenském pokroku svým způsobem „mstili“ za pokoření, kterého se jim v socialismu dostalo oslabením jejich tradičního vedoucího postavení ve společnosti i rodině. V jejich pohledu se ženy stávají tak říkajíc „komplici“ starého režimu, protože ze socialismu profitovaly zlepšením svého společenského postavení a ekonomickou nezávislostí získaly i víc moci v rodině. Muži naproti tomu socialismem své dominantní, na majetku založené postavení, ve společnosti ztratili.

Socialistické období nám v každém případě zanechalo vysoký standart uskutečněné rovnoprávnosti, vykoupený ovšem značným fyzickým i psychickým přetížením žen. K největšímu výkonu českých žen patří, že dokázaly využít všech možností, které jim socialistický systém emancipace zaváděné shora otevřel a ve značné míře jej přitom přetvořit „k obrazu svému“. Za socialismu byly české ženy emancipované, aniž si toho byly vědomy, protože o své rovnoprávné postavení ve společnosti, na rozdíl od svých družek na západě, nemusely bojovat. To dnes znamená značnou nevýhodu, protože se o svá práva nenaučily usilovat, považují je za samozřejmost a neuvědomují si, že nic se neztrácí tak rychle jako právě ženská práva. O to je dnes důležitější, aby si toho vědomy byly. Je to důležité nejen pro ně, ale pro celou naši společnost a její vývoj k demokracii – tedy i pro muže.

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

GENDEROVANÝ PRACOVNÍ TRH:

PROMĚNY DISKURZU

Michaela Appeltová, Nina Bosničová

Rozbor, který následuje, sleduje vývoj diskurzu mezi lety 1989 a 2009 v souvislosti s genderovým rozměrem českého pracovního trhu. První část se věnuje akademickému diskurzu dvou renomovaných výzkumných institucí, a to Sociologického ústavu AV ČR a Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV). Druhá část mapuje, jak se v České republice v tomto ohledu vyvíjel diskurz médií. Text má za cíl postihnout nejfrekventovaněji diskutovaná témata: diskriminace na trhu práce, sladování pracovního a osobního života a sexuální obtěžování. Analýza mapuje také nejvýznamnější posuny ve zmiňovaných oblastech.

Akademické diskurzy

Nina Bosničová

Tento text se věnuje analýze vývoje akademického diskurzu vázaného na postavení žen a mužů na českém pracovním trhu v posledních 20 letech. Počátečním časovým mezníkem, na který se soustředujeme, je rok 1989, kdy v Československu došlo k pádu socia-

listického režimu a začal přechod směrem k tržní ekonomice a všeobecné demokratizaci společnosti. Druhým významným ohraničením je období kolem roku 2003, které souvisí se vstupem České republiky do Evropské unie a s ním spojeným závazkem integrovat do národní legislativy principy (nejen) genderové rovnosti. Když se hovoří o stavu rovných příležitostí žen a mužů v České republice, právě trh práce se ukazuje jedním z nejsměrodatnějších indikátorů jeho posunů a změn. „Sociální status českých žen“, jak už v roce 1995 správně poukázala Marie Čermáková, vyplývá „hlavně z účasti žen na pracovním trhu“.⁷

Hlavní diskurzivní zdroj pro tento rozbor představují práce oddělení Sociologického ústavu Akademie věd ČR (SOÚ AV ČR) „Gender & Sociologie“, které disponuje více publikačními kanály. Je možné uvést (a tato práce využívá) *Sociologický časopis*, časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* (od roku 2000) a webovou stránku <http://www.genderonline.cz>.⁸ V menší míře (hlavně v souvislosti s problematikou žen v managementu) čerpáme také z výzkumných zpráv Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (VÚPSV), zejména oddělení „Trh práce“ a „Rodina“. Volba bibliografie vychází z našeho přesvědčení, že jak oddělení „Gender & Sociologie“, tak VÚPSV představují ve sféře akademického uchopení genderových rozměrů pracovního trhu jisté nezpochybnitelné autority, jejichž výstupy jsou sledované a respektované jak ze strany médií, tak i širší české veřejnosti. Rozsah tohoto textu nám neumožňuje podívat se podrobněji na podobně významnou činnost specializovaných neziskových organizací aktivních v této oblasti už od počátku devadesátých let. Informativní funkci v tomto směru se snaží naplnit rozhovor (připojený na konci tohoto příspěvku) s Lindou Sokačovou, současnou ředitelkou neziskové organizace Gender Studies, o.p.s. V rozhovoru popisuje svoje postřehy týkající se metamorfóz diskurzu souvisejícího s genderem a trhem práce z perspektivy občanského sektoru. Na závěr této úvodní části je třeba poznamenat, že vzhledem k obrovské šíři problematiky pracovního trhu i genderu a navíc omezenému prostoru tohoto rozboru jsme se rozhodli monitorovat tři hlavní podtémata, která jsou výrazně frekventovaná a zdají se rovněž být zajímavá z hlediska vývoje v období let 1989-2009. Jsou to následující oblasti: 1) Diskriminace na trhu práce, 2) Sladění pracovního a rodinného života a 3) Sexuální obtěžování na pracovišti.

Diskriminace

V devadesátých letech se k této otázce za český akademický svět vyjadřovala primárně Marie Čermáková, která v roce 1990 stála u zrodu oddělení „Gender & Sociologie“ a dlouhá léta ho vedla. Fakt, že několik let po revoluci byl v českém diskurzu (i akademickém) samotný pojem *gender* relativně neznámý, dokládá článek Čermákové „Gender, společnost, pracovní trh“. V příspěvku uvádí definici genderu a vysvětluje, proč do zkoumání genderových poměrů na českém trhu práce zavádí (pro toto prostředí) novou metodolo-

7 Čermáková, M. [1995], *Gender, společnost, pracovní trh. Sociologický časopis XXXI*, č. 1/1995, s. 13.

8 Rozsah této práce nám neumožňuje věnovat se detailně monografickým pracím z dílny oddělení „Gender & Sociologie“. V tomto textu jsou však zmiňovány různé výstupy výzkumů a podobně, které se pak pro uvedené monografie staly podkladem. Pro seznam monografií, viz <http://publikace.soc.cas.cz/>. Z podobných důvodů se nezaměřujeme ani na produkci českých vysokých škol. Čtenáře a čtenářky ale tímto odkazujeme na výsledky jednoho z vůbec prvních výzkumů realizovaných v ČR s cílovou skupinou firem k otázce rovných příležitostí žen a mužů v podnikové praxi. Šetření realizovalo Gender centrum Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a na jeho základě vyšla v roce 2002 publikace *Zpráva z výzkumu: Rovné příležitosti žen a mužů ve vybraných českých podnicích 2000-2001*.

gii. I když v tomto období probíhala jakási snaha o zavedení nového termínu do českého povědomí, většina textů Čermákové z této doby o problematice *genderu* na trhu práce nakonec ústí do akcentování pracovní situace *žen* (viz např. podtitulky výše zmíněného článku: „Ženy a pracovní trh“, „Kontinuální zaměstnanost žen“, „Stratifikace žen ve vztahu k pracovnímu trhu“ a podobně).⁹

Čermáková ve svých textech publikovaných na toto téma v devadesátých letech otevírá už téměř *všechny* genderové problémy, o kterých se v návaznosti na trh práce v České republice píše v akademické sféře dodnes: horizontální a vertikální genderová segregace trhu práce, feminizace určitých povolání (s jednostrannou problematizací jednoho pohlaví), mzdový genderový rozdíl, difference mezi muži a ženami v přístupu ke vzdělání, práci a kariéře, atd.¹⁰

Čím se však články Čermákové liší od novějších článků z dílny týmu „Gender & Sociologie“, je prostor věnovaný popisu specifčnosti českého prostředí (které, kromě jiného, definuje vysoká míra zaměstnanosti žen) a vývoj situace na tomto poli od pádu železné opony, např. otázky typu „získaly nebo ztratily ženy otevřením ekonomiky?“¹¹ Významný prostor je dále věnován dekonstrukci ideologických tvrzení socialistického režimu o genderové rovnosti, kterou dokládá spíše jako nominální než reálnou. Píše: „Na straně jedné nemohla být žena diskriminována až k ztrátě pracovního statusu, [. . .] na straně druhé pak hrubě i jemně praktiky diskriminačních a nerovnoprávných pracovních vztahů nebyly ani pojmenovány, natož, aby je bylo možno veřejně artikulovat.“¹²

Čermáková zároveň otevírá kritiku (která, v menší či větší intenzitě, přetrvává dodnes) nedostatečného zájmu veřejnosti a státu o pozici žen na trhu práce a absenci snahy o dosažení stavu rovných příležitostí. Jako jeden z důvodů označuje neochotu lidí, včetně žen, nerovnosti vidět a označit je jako pracovní diskriminaci. Tuto situaci na jednom místě popisuje jako „submisivní až pasivní přístup českých zaměstnaných žen k vyrovnávání genderových rozdílů“.¹³

Za zajímavý rozdíl mezi akademickým diskurzem v devadesátých letech a na začátku 21. století považujeme způsob fungování intertextuality. Čermáková ve svých příspěvcích totiž v mnohem větší míře (než její nástupkyně v SOÚ) odkazuje na domácí odbornou literaturu, autorů jako Havelková, Hradecká, Navarová, Tesařová, Možný, atd. Mladší generace vědkyň se v tomto směru „spoléhá“ spíše na práce zahraničních (zejména anglosaských a frankofonních) odborníků a odbornic. Je otázkou, do jaké míry měl tento konkrétní posun pozitivní dopad na vnímání genderových otázek českou odbornou i laickou veřejností. Faktem ale každopádně je, že argumenty poukazující na nepřenositelnost zahraničních genderových poměrů do České republiky na sebe téměř nikdy nedají příliš dlouho čekat.¹⁴

9 Čermáková zdůrazňuje, že fakt, že ženy jsou znevýhodněním ve společnosti postižené víc než muži, nesmí vést ke vnímání tohoto problému jako problému čistě ženského a ke vztahování jeho řešení na ženskou populaci (viz: Čermáková, M. (2003), *Genderové identity – ekonomické a sociální souvislosti. Gender, Rovné příležitosti, výzkum*, č. 1-2/2003, s. 2).

10 Podobný „nádech“ má i článek Věry Kuchařové z VÚPSV z roku 1999 vydaný v angličtině pod názvem „Women and Employment“ v časopise *Czech Sociological Review* (VII, č. 2/1999)

11 Čermáková, M. (1995), *Gender, společnost, pracovní trh. Sociologický časopis XXXI*, č. 1/1995, s. 16.

12 Čermáková, M. (1995), *Gender, společnost, pracovní trh. Sociologický časopis XXXI*, č. 1/1995, s. 15.

13 Čermáková, M. (1997), *Postavení žen na trhu práce. Sociologický časopis XXXIII*, č. 4/1997, s. 397.

14 Tento argument je, podle našeho názoru, obzvlášť relevantní v případech veřejné diskuse o sexuální obtěžování na pracovišti – viz níže, v pasáži věnované této otázce.

V souvislosti s přípravou na vstup ČR do EU se od roku 2000 v časopise *Gender, rovné příležitosti*, výzkum objevuje zvýšené množství edukativních textů seznamujících čtenáře s evropskou legislativou v oblasti rovných příležitostí žen a mužů (např. Křížková 2000, Čermáková 2000¹⁵). Ostatně, tato situace se v menší míře zopakovala v roce 2008, kdy podobná osvěta proběhla v kontextu přijímání antidiskriminačního zákona (viz například článek Aleny Křížkové „Proč také naše společnost potřebuje antidiskriminační zákon?“¹⁶). V roce 2000 měla dále své významné místo v akademickém diskurzu diskuse o novele Zákoníku práce (zákon č. 65/1995), kde je poprvé použito slovo *diskriminace*, dochází k jeho právnímu uchopení i zákazu diskriminačních praktik na trhu práce.¹⁷ Uvědomění si novosti pojmu diskriminace mezi českou veřejností vede Křížkovou ke snaze o vysvětlení a „neprávnícké“ definování tohoto termínu v článku „Ke koncepci diskriminace“ v roce 2000.¹⁸ Ve stejném roce Křížková publikuje další příspěvky, které jsou jakýmsi objasněním a úvodem do problému diskriminace na základě pohlaví na českém pracovním trhu. V jednom autorka porovnává české a evropské genderové statistiky v souvislosti s postavením žen a mužů na trhu práce, v druhém shrnuje výstupy reprezentativního šetření „Muži a ženy na trhu práce“ z roku 1995, z nichž jako nejvýznamnější uvádí následující: „Diskriminace podle pohlaví na pracovním trhu je tedy převážně diskriminací žen“.¹⁹

Hlavně od roku 2004 se oddělení „Gender & Sociologie“ podílelo na vícerych výzkumech veřejného mínění ve vztahu k genderové situaci na českém pracovním trhu. Ty měly za cíl postihnout *status quo*, ale i vystopovat případný posun, který se odehrál v době tranzice. Tento stav se přirozeně odráží i na textech publikovaných v této době ve vlastní časopisecké platformě, které jsou často sumarizací výstupů z výše zmíněných šetření. V roce 2003 například došlo na základě šetření veřejného mínění o postavení žen na trhu práce ke zjištění, že v ČR v letech 1995 až 2003 výrazně vzrostla „míra percepce genderových nerovností na trhu práce“.²⁰ Autorka Hana Hašková si toto vysvětluje jako kombinaci nárůstu diskriminačního chování a zvýšení povědomí společnosti o problematice díky přijetí relevantní legislativy, a diskutovanosti daného fenoménu ve veřejném plénu.

Další dva výzkumy z období kolem vstupu ČR do EU byly zacílené na vysokoškolsky vzdělanou populaci, poprvé z dvougenerační perspektivy (dotazovaní byli VŠ studenti a studentky a jejich rodiče), podruhé z pohledu chápání vysokoškoláků a vysokoškolaček jako těch, kteří na trhu práce mají nejlepší šance na dosažení vyšších postů a rozhodovacích funkcí. Ve zprávě z dalšího výzkumu uskutečněného v roce 2005 si Marta Vohlídalová klade otázku, zda jsou genderové nerovnosti na trhu práce způsobené odlišnými postoji žen a mužů k práci a dochází ke zjištění, že „výsledné postavení žen a mužů na trhu práce

15 Křížková, A. (2000), *Právní instrumenty pro dosahování rovných příležitostí v EU a ČR. Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 1/2000*; Čermáková, M. (2000), *Seminář k právní úpravě rovných příležitostí mužů a žen. Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 2-3/2000*.

16 Křížková, A. (2008), *Proč také naše společnost potřebuje antidiskriminační zákon? 4.6.2009* <http://www.genderonline.cz>.

17 Do této doby se otázka legislativy týkající se rovnosti žen a mužů promítla do akademického diskurzu hlavně v duchu poukázání na „neexistenci specifických antidiskriminačních zákonných norem“ (viz: Kuchařová, V. (1999), *Women and Employment. Czech Sociological Review VII, č. 2/1999, s. 187*).

18 Křížková, A. (2000), *Ke koncepci diskriminace. Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 2-3/2000*.

19 Křížková, A. (2000), *Diskriminace na českém pracovním trhu. Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 2-3/2000, s. 6*.

20 Hašková, H. (2004), *Vnímání genderových nerovností na trhu práce českou populací. Gender, rovné příležitosti, výzkum, č. 4/2004, s. 26*.

je důsledkem souhry strukturálních omezení“ a „stále přežívajících [...] genderových stereotypů“.²¹ Význam šetření i textů publikovaných na jejich základě je třeba, podle našeho názoru, vnímat především ve snaze prokázat kontinuální existenci diskriminace na základě pohlaví na českém trhu práce a její souvislost s přetrvávajícími genderovými stereotypy a obohatit tak veřejnou diskusi o dané otázce o vědecky podložené argumenty. Otázkou zůstává, do jaké míry si výše popsaná část akademického diskurzu kladla (a měla klást) za cíl vyvolání společenské změny na praktické úrovni.

V rámci svých příspěvků se Čermáková už v devadesátých letech dotýkala problému kariérního postupu žen. Sedm let po revoluci si všímá, že „trh [...] zde nepřinesl podstatné změny“²² a odraz těchto vertikálních genderových nerovností nachází i v „rovině postojů mužů a žen k podmínkám rovnosti ve sféře pracovní“.²³ Možná právě toto pozorování jisté stagnace v dané oblasti způsobilo, že od roku 2002 je kontextu obsazování manažerských pozic (v ČR) ženami věnována ze strany akademické obce masivní a hlubková pozornost. U práce týmu „Gender & Sociologie“ toto souvisí s projektem „Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let“ (realizovaným v letech 2002–2004), u VÚPSV zejména s projektem „Gender in management“ (realizovaným v letech 2005–2008).

Výzkumné zprávy z posledně jmenovaného výzkumu VÚPSV se snaží o poskytnutí komplexního pohledu na situaci, kdy v ČR „pouze 4 % žen dosahují nejvyšších pozic vedoucích řídicích pracovníků“²⁴. Stav popisují z úhlu pohledu zaměstnavatelů, personálních a headhuntingových agentur, které tento typ lidí do firemních managementů často „dodávají“, a rovněž z perspektivy samotných vrcholových manažerů a manažerek. Jako teoretická báze, z níž zprávy z tohoto výzkumu vycházejí, je používána zejména zahraniční literatura (převážně z anglosaského prostředí). Objevuje se snaha o praktický dosah výzkumných výsledků – studie jsou například opatřené sadou (laických) otázek a odpovědí na ně, či doporučeními pro různě relevantní subjekty (stát, zaměstnavatelé, zaměstnanci atd.).

Výzkumné šetření oddělení „Gender & Sociologie“, jak ostatně říká i sám název projektu („Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let“), se zabývá rovněž řídicími pozicemi, ale ve specifickém sektoru soukromého podnikání. I když se výzkum věnuje například motivaci vstupu žen (a mužů) do podnikatelské sféry, hlavní důraz zůstává na životních strategiích žen podnikatelek, které výzkumnice definují jako „způsoby adaptace na společensky dané kombinace pracovních a rodinných rolí“.²⁵ Rozbor přitom zdůrazňuje především otázku odkládání rodičovství u podnikatelek do pozdějšího věku (resp. rozhodnutí rodinu vůbec nezakládat), případně řeší, do jaké míry mateřství podnikatelek ovlivňuje jejich kariérní úspěch.

Třeba dodat, že otázka mzdového genderového rozdílu jako formy diskriminace se v českém akademickém diskurzu dostává po roce 2000 do popředí hlavně v rámci diskuse o ženách v řídicích pozicích. Dá se předpokládat, že je to dané i potvrzením úměry: čím vyšší pozice, tím větší genderový platový rozdíl. VÚPSV se této otázce věnuje v rámci výše

21 Vohlídalová, M. (2006), *Mají muži a ženy v ČR odlišné postoje k práci? Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7, č. 1/2006, s. 31.

22 Čermáková, M. (1995), *Gender, společnost, pracovní trh. Sociologický časopis XXXI*, č. 1/1995, s. 20.

23 Čermáková, M. (1997), *Postavení žen na trhu práce. Sociologický časopis XXXIII*, č. 4/1997, s. 393.

24 Dudová, R., Křížková, A., Fischlová, D. (2006), *Gender in management: kvalitativní výzkum podmínek a nerovností v ČR*. 6.9.2009 http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_207.pdf, s. 28.

25 Křížková, A. (2004), *Strategie vstupu do podnikání z hlediska genderu. Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 4/2004, s. 19.

zmíněného projektu „Gender v managementu“, tým „Gender & Sociologie“ spíše v individuálních příspěvcích. Křížková ve svých článcích například problematizuje „jednoduché“ ospravedlnění genderového platového rozdílu „segregací mužů a žen podle oborů a pozic“.²⁶

Sladování rodinného a pracovního života

Dá se tvrdit, že diskuse o sladování práce a rodiny si svou cestu do akademického diskurzu o genderových poměrech na českém trhu práce postupně nacházela analýzou problematiky žen v managementu. V devadesátých letech toto téma sice úplně nechýbí, ale má víceméně okrajové místo. Otázka harmonizace pracovního a rodinného života je přítomná ve zprávách z obou právě popsaných výzkumů, kde je konflikt (nebo předpokládaný konflikt) rodinných a pracovních povinností analyzován jako jedna z možných překážek kariérního růstu žen. Články publikované v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum* se však této otázce věnují širěji než jen v kontextu manažerských pozic. Objevují se tak praktické, edukativní přehledy a vysvětlení možných forem organizace práce, které otázku kombinování práce a rodiny mohou ulehčit, a zákonné možnosti, které k tomu poskytuje česká legislativa. Texty dále sledují do jaké míry se v ČR rozchází nabídka a poptávka po opatřeních na flexibilizaci pracovní doby a místa. Poukazují i na nebezpečný sklon vnímat tyto formy jako „proženské“, což autorky bohužel do jisté míry posilují pojmenováním svých příspěvků, např. „Možnosti a skloubení práce a rodiny v životě žen“, „Základní formy flexibility na českém trhu práce a pracovní podmínky žen“. V souvislosti s novelizací Zákoníku práce z 1.1. 2001 (která už umožňuje *všem* mužům čerpat rodičovskou dovolenou) se objevují články na téma otců na rodičovské, které uvádějí v médiích posléze často citovanou statistiku 1 % mužů využívajících v ČR rodičovské dovolené.

Zvýšený počet rodičích se děti v ČR a zvýšený počet rodičů (hlavně matek) odcházejících na mateřskou a rodičovskou dovolenou přibližně od roku 2007 pravděpodobně vedl tým „Gender & Sociologie“ k dalšímu rozšíření analyzovaného spektra podtémat vázaných na sladování pracovního a rodinného života. V roce 2007 vyšel souhrnný článek Haškové k historii zařízení péče o děti v České republice a v roce 2008 příspěvek Křížkové k problému harmonizace pracovního a rodinného života rodičů v současné české společnosti. Kromě akcentu na rodičovskou úlohu se Křížková v textu věnuje i otázce pojmové nezaotčenosti termínu „sladování“, kterou chápe jako důkaz toho, že „toto téma se teprve (v rámci české sociologie) formuje“.²⁷

Sexuální obtěžování

Jak ukáže rozbor mediálního diskurzu níže, jev sexuálního obtěžování na pracovišti byl a je v české společnosti chápán poměrně kontroverzně. Často je existence tohoto problému zpochybňována, popřípadě se o něm v médiích nehovoří s patřičnou dávkou vážnosti, která této závažné formě diskriminace náleží. Akademický diskurz, který v tomto směru vypracoval oddělení „Gender & Sociologie“, má proto z našeho pohledu jednoznačný společenský význam a edukativní funkci. S jistým zjednodušením (viz mediální výjimky

26 Křížková, A. [2002], *Statistika o ženách: Mzdové nerovnosti žen a mužů na vedoucích a řídicích pozicích*. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 2-3/2002, s. 15.

27 Křížková, A. [2008], *Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury v současné české společnosti*. 4.6.2009 <http://genderonline.cz/>.

níže) se dá říci, že jedině diskurz vyvolaný právě genderovou sekci SOÚ AV ČR se pokusil o komplexní definici a analýzu problému na českých pracovištích, stejně jako o artikulaci mýtů, které o něm na českém území panují, a jejich následnou dekonstrukci.

Většina relevantních prací pochází z let 2005 a 2006, což pravděpodobně souvisí s tehdejší procesem schvalování novely Zákoníku práce, kde se „o definici sexuálního obtěžování [...] vedly největší spory“.²⁸ Kromě dvou článků publikovaných na <http://www.genderonline.cz> a shrnujících dílčí výstupy výzkumu zadaného na dané téma MPSV ČR (což je samo o sobě zajímavou informací), jde zejména o rozsáhlou výstupní výzkumnou zprávu. Zpráva problém analyzuje z perspektivy tří různých cílových skupin – pracovníků, vedení firem a ČMKOS – a zasazuje do rámce jiných forem znevýhodnění na pracovišti. Přináší kromě jiného pro ČR v dané oblasti první údaje, v dané oblasti pro ČR, které odrážejí poměrně velkou frekvenci jevu sexuálního obtěžování na zdejších pracovištích, a vysvětluje rovněž jeho mocenský rozměr. Teoretická východiska, s nimiž zpráva pracuje, pocházejí především z anglosaského feministického prostředí. Když vezmeme v úvahu, že „zlehčovači“ problému sexuálního obtěžování často tvrdí, že jde o nafouknutou bublinu dovezenou z USA, zůstává k úvaze, zda tato volba teoretických zdrojů byla nejšťastnější. Zbývá dodat, že zmíněný text se později stal podkladem samostatné knižní publikace (první a zatím poslední svého druhu v ČR) s názvem *Sexualizovaná realita pracovních vztahů*.

Náš rozbor se pokusil o postižení vývoje akademického diskurzu spjatého s genderovým rozměrem českého trhu práce za období posledních dvaceti let. Byla analyzována tři hlavní podtémata – diskriminace, sledování pracovního a rodinného života a sexuální obtěžování – a sice v textech dvou renomovaných akademických institucí, oddělení „Gender & Sociologie“ SOÚ AV ČR a VÚPSV. Jedním z hlavních závěrů je, že zatímco tvorba devadesátých let porovnávala hlavně dobu před a po revoluci a snažila se o artikulaci specifčnosti českého prostředí v daném ohledu, pozdější produkce je úzce spjatá se vstupem ČR do EU a legislativními změnami s tím souvisejícími. Práce z devadesátých let už naznačují všechny zásadní genderové otázky, které akademický diskurz analyzuje v souvislosti s pracovním trhem dodnes. Novější práce se jim potom věnují do větší hloubky s akcentem na témata harmonizace práce a rodiny, žen v managementu a podnikání a sexuálního obtěžování.

Mediální diskurzy

Michaela Appeltová

Tento text je založen na analýze mediálních zpráv přístupných v databázi společnosti Anopress, tedy mezi lety 1996 a 2009. Anopress nejen vyhledává v článcích tištěných médií, ale obsahuje také přepisy rozhlasových a televizních pořadů, uvedené citace proto obsahují také výtahy z nich.

Stejně jako část o vědeckých výkumech, i tato je rozdělena do tří témat: diskriminace na pracovním trhu, sledování pracovního a osobního života a sexuální obtěžování. Vzhledem k obrovskému množství materiálů publikovaných k těmto tématům a obsahujícím

28 Křížková, A., Čermáková, M., Dudová, R., Maříková, H., Uhdeová, Z. (2005), *Obtěžování žen a mužů v českém systému pracovních vztahů: Rozsah, formy, aktéři, řešení*. 3.3.2009 <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1699/obtezovani.pdf>.

analyzované koncepty²⁹, jsou jak analýza, tak uvedené citace nutně selektivní a zkratkovitě. Text však obsahuje hlavní způsoby prezentace daných témat a trendy mediálního diskurzu v uvedeném období³⁰.

Diskriminace

Téma diskriminace na trhu práce se v mediálním diskurzu ve velké míře prolíná jak se sladováním pracovního a rodinného života, tak se sexuálním obtěžováním. Na rozdíl od sladování se však téma diskriminace objevuje již v devadesátých letech, a to zejména v souvislosti s působením Sociologického ústavu AV ČR (časté rozhovory s Marií Čermákovou), diskusemi o statistikách v oblasti platových rozdílů (ČSÚ) a zákazu diskriminačních inzerátů a pracovních pohovorů, v neposlední řadě také díky působení ČSSD – vznikem Oddělení pro rovnost příležitostí při MPSV a stranickým programem rodinné politiky obsahujícím mj. antidiskriminační opatření³¹. Tyto instituce také představují hlavní zdroj informací a komentářů k oblasti nerovného postavení žen a mužů na pracovním trhu.

V návaznosti na diskusi o pozitivní diskriminaci romské komunity na konci 90. let, však média začínají hovořit o pozitivní diskriminaci žen: „Pozitivní diskriminace je založena na tom, že při obsazování různých postů je vybrané menšině poskytnuto zvýhodnění, díky kterému může snadněji dosáhnout na dané místo. Tou nejmírnější formou je to, že při dvou stejně dobrých kandidátech je přijata žena, která z pozice pohlaví získá body navíc. V silnější verzi už mohou být pro ženy stanoveny přesné kvóty předpisující, kolik jich musí být na vysokoškolských katedrách, mezi primáři, policisty či dokonce ministry,“ píše Moravskoslezský deník z 11. 8. 2000 v článku, který popisuje zněvýchodnění žen na pracovním trhu³². Média tato opatření nechápala jako srovnávací, ale jako nepřipustné zvýhodňující ženy. Zejména v souvislosti s diskusí o návrhu antidiskriminačního zákona a návrhu vzniku ministerstva pro ženy, kterou vyvolala ČSSD na konci 90. let, se slova pozitivní diskriminace objevovala stále častěji³³.

Pravicovější kruhy pak kromě užívání termínu pozitivní diskriminace začaly termín diskriminace o několik let později pojímat ještě trochu jinak: „diskriminace jako taková je naprosto nedílnou součástí lidského jednání a je vtělena do každého lidského rozhodnutí,

29 Autorka vyhledávala zejména podle hesel pro jednotlivé koncepty: sladování, diskriminace a sexuální obtěžování. Největší rozsah hesel mělo téma sladování: harmonizace pracovního a rodinného života (a naopak), sladování pracovního a rodinného života (a naopak), sladování osobního a pracovního života, harmonizace profesionálního a rodinného života, ad.

30 Co se týče dalších zdrojů, k tématu mediálního zobrazování žen a mužů z aspektu gender bylo napsáno množství více či méně kvalitních studentských závěrečných prací i analýz – většina z nich však pro tento text má buď dílčí anebo naopak příliš široký záběr. Studentské práce jsou k dispozici v knihovnách jednotlivých univerzitních fakult, zejména FHS a FSV UK a FSS MU, případně v knihovně Gender Studies, o.p.s.

31 Slovo přináší informaci o návrhu ČSSD na přijetí antidiskriminačního zákona pro ženy, který by obsahoval komplexní zákaz diskriminace žen na pracovním trhu: „Dále je pro nás důležité ustanovit funkci ombudsmana a nezávislého orgánu pro otázky rovného postavení mužů a žen,“ uvedla předsedkyně Sociálně demokratických žen Jana Volfová.“ [Slovo, 12. 6. 1998]

32 Moravskoslezský deník, 11. 8. 2000, Pozitivní diskriminace mnohdy škodí, lepší je vytvářet všem rovné podmínky.

33 Spojení „pozitivní diskriminace“ stojí na nepochopení významu antidiskriminačních opatření a opatření na podporu rovných příležitostí a šancí žen a mužů (nejen na pracovním trhu). Tato opatření nezvyšují ženy oproti mužům (tzv. pozitivní diskriminace), nýbrž narovnávají existující nerovné podmínky, např. rozdíly v platech mužů a žen za stejnou práci stejné hodnoty (tzv. gender pay gap, blíže viz statistiky ČSÚ).

jehož výsledkem je volba alternativy.“³⁴ Jinými slovy, podle těchto médií je diskriminace naprosto běžnou součástí života, a je proto hloupost ji jakkoliv legislativně ošetřit, či přímo zakazovat³⁵.

Diskuse o diskriminaci na pracovním trhu se týkala z velké části platových rozdílů a diskriminačních částí pracovních pohovorů a na rozdíl od sexuálního obtěžování byla vedena relativně kvalifikovaně a seriózně.³⁶ Média vesměs přinášela statistiky převzaté s ČSÚ nebo výzkumů Sociologického ústavu a Gender Studies a komentovala jejich výstupy: „Diskriminaci v zaměstnání zažilo podle svých slov 35 % respondentů. Nejčastěji to bylo kvůli věku a vzdělání. Třetina lidí pocítila diskriminaci kvůli pohlaví, většinou ženy. Výzkum také srovnával postavení mužů a žen na trhu práce. Více než čtvrtina populace považuje ženy za jednoznačně znevýhodněné ze strany zaměstnavatelů,“ oznamuje přepis pořadu Události, komentáře z 15. 3. 2003.

Podobně pojaté zprávy však byly „vyváženy“ výpověďmi žen, které existenci diskriminace na pracovním trhu zpochybňovaly. MF Dnes například cituje předsedkyni pardubického okresního soudu Jaroslavu Sádovskou, která „patří mezi ženy, které se již cítí s muži rovnoprávné. ‘Žádnou diskriminaci jsem nikdy necítila, vše záleží na schopnostech, ať je to žena, či muž’.“³⁷ Tato ambivalence na jednu stranu přinášela jakousi vyváženost individuální (nediskriminační) zkušenosti a diskriminujících strukturálních nerovností, jež nemusí být vždy na první pohled zřejmé. Na druhé straně však média navazovala na antifeministickou vlnu 90. let, která znevýhodnění žen systematicky zpochybňovala. V tomto duchu se objevovaly články, v nichž média ženám sdělovala, že i kdyby se cítily diskriminované, trestní oznámení by nemělo příliš velkou šanci na úspěch: „Pokud zaměstnavatel prostě odpoví, že dává přednost jinému uchazeči, nedá se s tím nic dělat. Diskriminace tohoto druhu se proto dá dokázat jen těžko. Stížnosti na ni se na úřadě práce ve větší míře neobjevují.“³⁸ Média pak ženy nepřímou vybízelou k tomu, aby problémy řešily spíše výměnou zaměstnání než stížností či trestním oznámením. Nutno dodat, že v roce 2009, v souvislosti s několika případy soudních sporů o diskriminaci na základě pohlaví (či sexuální orientace), ale také díky působení právních poraden nejrůznějších organizací, se tento diskurz proměňuje.

V tématu diskriminace na trhu práce se jako experti a expertky – stejně jako u sladování pracovního a rodinného života, ale na rozdíl od sexuálního obtěžování – vyskytují pracovnice příslušných institucí. Na základě monitoringu lze konstatovat, že pracovnice Gender Studies – Michaela Marksová-Tominová, Alena Králíková, Alexandra Jachanová Doleželová – dostávaly relativně hodně prostoru také v komentářích hlavních deníků³⁹. Dále to

34 Neviditelný pes, Všichni diskriminujeme!, [35 Analýza pokusů o přijetí antidiskriminačního zákona, včetně poslaneckých diskusí v PSP ČR, a posunů v mediálním diskurzu by stála za samostatnou studií. Jen pro připomenutí, antidiskriminační zákon po deseti letech bouřlivých diskusí a mnoha odkladech schválila Česká republika jako poslední země EU na jaře 2009, s platností zákona od 1. 9. 2009.](http://neviditelnypes.lidovky.cz/spolecnost-vsi-ch-ni-diskriminujeme-d60/-p_spolecnost.asp?c=A090803_163421_p_spolecnost_wag; rubrika Společnost, vloženo 4. srpna 2009.</p></div><div data-bbox=)

36 Titulky hlásají, že „Platové postavení žen v ČR je stále nerovnoprávné“ a že „Ženy stále nemají stejnou šanci na trhu práce jako muži“, píší o „Srovnání výdělků mužů a žen v podnikatelském sektoru“, „Rovném zacházení se zaměstnanci“ atd.

37 MF Dnes, 29. 7. 2003, Soudkyně diskriminaci nikdy necítila.

38 Výrok prohlásil tehdejší tiskový mluvčí Úřadu práce Ústí nad Labem, Tomáš Raichl. Ústecký deník, 16. 12. 2003, O mladé matky firmy mnohdy nestojí.

39 Hyde Park, či komentátorská strana MF Dnes

byly Zdena Hajná a Jiřina Šiklová; pracovnice MPSV Dagmar Zelenková a Jolana Navrátilová, či akademických pracovišť Alena Křížková, Marie Čermáková a Hana Maříková.

Výraznější zájem o téma diskriminace a posuny v jeho mediálním pojmání lze vystopovat v souvislosti s přijímáním zákonů zakazujících diskriminaci, vstupem do EU a přijetím antidiskriminačního zákona. Obecně lze říci, že spolu s usazováním antidiskriminačních opatření v legislativě České republiky a povědomí veřejnosti se toto téma posunuje od zpochybňování k serióznímu pojmání.

Sladování rodinného a pracovního života

Na rozdíl od tématu diskriminace a sexuálního obtěžování se koncept sladování pracovního a osobního života do médií dostal ve větší míře teprve v roce 2003. První diskuze o tomto tématu se sice objevila pod názvem „harmonizace pracovního a rodinného života“ již v roce 1999 v souvislosti s Národním plánem zaměstnanosti, jež vypracoval tehdejší ministr práce a sociálních věcí Vladimír Špidla, „sladovací boom“ však nastal až v roce 2004 spolu se vstupem do EU a přijímáním evropské agendy k rovným příležitostem na pracovním trhu. Před vstupem ČR do EU se o sladování hovořilo v kontextu harmonizace české legislativy s evropskou, na osobní životy zaměstnanců a zaměstnankyň došlo až později.

Nutno upozornit, že sladování se na základě analýzy mediálních článků týká specifické skupiny: žen - matek a jejich možností skloubit práci a mateřské povinnosti. Téma je pak zasazeno do širšího tématu znevýhodnění žen na pracovním trhu. Například Euro z 12. 7. 2004 píše, že „existuje řada rozdílů mezi muži a ženami na trhu práce. Především je to vyšší míra nezaměstnanosti žen než mužů. Zaměstnavatelé nevyhazují příliš vstřícně ženám při sladování profesního života a péče o děti úpravou pracovní doby.“⁴⁰ Že na ženách leží pečovatelské povinnosti – nejen ty mateřské – však média chápala jako danost, ne jako výzvu, kterou by se novináři a novinářky mohli pokusit proměnit a v člancích vyzvat také muže k zapojení se do péče. To přišlo až později, sladování je však i nadále především záležitostí žen.

Podle všeho se koncept sladování pracovního a osobního života dostal do médií zejména díky přijímání evropské legislativy, průzkumům rozdílů mezi muži a ženami na trhu práce (zejména platových rozdílů) a činnosti Gender Studies a Českého svazu žen. Od roku 2004 pak média zmiňují sladování zejména v souvislosti se třemi záležitostmi: soutěží o nejlepší firmu prosazující rovné příležitosti žen a mužů, průzkumy o znevýhodnění na pracovním trhu a rozhovory.

Za prvé se jedná o soutěž o nejlepší firmu prosazující rovné příležitosti žen a mužů, kterou realizuje Gender Studies, o.p.s.. Soutěž se v roce 2004 dostala do hlavního bloku zpravodajství České televize a o IBM jako vítězné firmě vyšly články napříč mediálním spektrem. „Při výběru nejlepších podniků bylo rozhodující například to, jestli firmy dbají na sladování soukromého života s pracovním, jestli mají program pro kariéerní uplatnění žen, nebo jak podporují rodinný život otců,“ informovala tehdy ČT⁴¹. Boom tématu sladování odstartovala v médiích také konference o roli rovných příležitostí v prosperitě podniku na podzim 2004, na níž byla nejlepší firma s rovnými příležitostmi vyhlášena⁴².

⁴⁰ Euro, 12. 7. 2004, O rovnější rovnosti

⁴¹ Události z 23. 11. 2004.

⁴² Konference byla organizovaná ve spolupráci Gender Studies, Nadace Friedrich Ebert Stiftung,

Díky této pozornosti začaly také domácí firmy a úřady poznávat výhody rovných příležitostí, přičemž média každoročně v hojně míře registrují nejen soutěž o nejlepší firmu, ale i úřad roku z hlediska rovných příležitostí, který Gender Studies vyhláší.

Za druhé téma sladování vstoupilo do médií spolu s nejrůznějšími průzkumy genderových organizací [zejména Českého svazu žen a Gender Studies], Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, Sociologického ústavu AV ČR (ať už oddělení „Gender & Sociologie“ nebo CVVM), či Evropské unie o postavení žen a mužů na trhu práce. Jak již bylo výše zmíněno, tyto průzkumy se zejména zaměřovaly na nerovné postavení žen na trhu práce, ale také přinášely různá doporučení, jak stav zlepšit. Například Pavla Schwingerová z iniciativy Equal uvedla, že otevírají poradny a programy pro ženy, protože ty „velice často narážejí na své vlastní sebeuvědomění... Vložene na rovinu řeknou, že mají problém s tím, že mají malé děti, že se o ně musí starat, nebo mají popřípadě třeba i seniora v rodině a musejí být a jsou časově i jinak vázány na ně“⁴³. V roce 2009 média stále chápou ženy jako ty, jež pečují o závislého člena rodiny, ale v mnohem větší míře píší o tom, že otázky po péči o děti zaměstnavatelé klást nemohou, či doporučují zaměstnavatelům konkrétní kroky k vytvoření lepšího pracovního prostředí vzhledem k rodinným povinnostem (především) zaměstnankyň.

Za třetí to byly a stále jsou rozhovory s veřejně činnými ženami, manažerkami a politikkami, jež téma sladování neustále nesou v otázkách na zvládání role veřejně činné ženy či zaměstnané manažerky a péče o děti: „A jak stíhá práci, politiku a rodinu? O více než ročního syna Jana se jí často starají rodiče. Nebýt jejich pomoci, tak by žádná kariéra nebyla,“ uzavírá [Gabriela Kalábková]⁴⁴. Nutno dodat, že ačkoliv novináři a novinářky tyto otázky stále kladou a téměř výhradně ženám, stoupá počet žen, jež na ně odmítají odpovídat.

Z hlediska dlouhodobého mediálního diskurzu jsou podstatné dvě věci: za prvé je otázka sladování po celou dobu tematizována v pracovně-rodinné rovině. Jinými slovy, sladování je určeno pro ty (ženy), které pečují o závislé členy rodiny (zejména děti, ale i dlouhodobě nemocné a staré osoby) a zároveň chtějí či potřebují pracovat. Jiné osobní důvody vedoucí k potřebě „sladovacích“ opatření mediální diskurz nezná. A za druhé, téma sladování je nesené především jako způsob zvýšení ekonomické konkurenceschopnosti českého státu či Evropské unie. „Pokud unie nenajde východisko, sotva se stane nejvýkonnější a nejdynamičtější ekonomikou světa v roce 2010“, varuje zpráva Evropské komise, určená pro jarní summit EU. „Plně využít potenciál evropských pracovních sil je nezbytná podmínka, abychom dosáhli našich strategických cílů, zdůrazňuje vůbec první výroční zpráva o postavení mužů a žen,“ píše Moravskoslezský deník⁴⁵. Jakkoliv se Evropské orgány i genderové neziskové organizace snaží o prosazování rovných příležitostí jako hodnoty samy o sobě, mediálně i politicky nosné je toto téma zejména (i když ne výhradně) tehdy, když je zabaleno do ekonomických termínů produkce a zvyšování efektivnosti práce. V roce 2009 pak tento diskurz ještě prohloubila finanční krize.

MPO ČR a Zentivy.

⁴³ Události, komentáře z 11. 8. 2004. Jinými slovy tyto průzkumy upozorňovaly také na nutnost pracovat s ženami jako cílovou skupinou činnosti neziskových organizací a dalších pracovišť, aby si znevýhodnění – často vnímané jako přirozená součást pracovního trhu – uvědomily a začaly prosazovat svá práva.

⁴⁴ Baslarová I., Binková P. (2006). Mediální obraz českých političek v období voleb do Poslanecké sněmovny v roce 2006. Fórum 50 %. Citace: Hospodářské noviny z 20. 4. 2006, Kandiduj, řekl jí premiér.

⁴⁵ Moravskoslezský deník, 12. 3. 2004, Nerovné postavení žen brzdí růst unie

Sexuální obtěžování

I deset let poté, co vyšly jeho články v Respektu, navazovala média stále ve velké míře na jeho pojetí sexuálního obtěžování. Josef Škvorecký svým *Dobrodružstvím amerického feminizmu I-III*⁴⁶ určil nejen způsob pojmání sexuálního obtěžování, ale také převažující vztah veřejnosti a médií k feministickému hnutí obecně: americkým ženám, speciálně feministkám, „haraší“, protože i lichotku nadřízeného či otevření dveří v restauraci považují za obtěžující a zavalují soudy absurdními žalobami o astronomické částky.

Téma sexuálního obtěžování se českým mediálním prostorem nese v různých podobách celých dvacet let. Největší diskuse se odehrávaly na začátku devadesátých let v souvislosti s výše zmíněným „přenosem zkušeností“ z Ameriky z pera navrátilivších se emigrantů a cestovatelů, a poté v období chystaných legislativních úprav: na přelomu let 2000 a 2001, kdy se připravovala novela zákoníku práce, která měla obsahovat zákaz sexuálního obtěžování, a pak v roce 2004 v souvislosti s konečným zakončením termínu do novely zákoníku práce. Přičemž lze konstatovat několik skutečností: a) o sexuálním obtěžování se psalo většinou jako o „harašení“, přičemž novináři a novinářky jako kdyby nevěděli, co si s tímto tématem mají počít. Většina článků je totiž kombinací závažnosti a zesměšnění: na jedné straně statistika, na druhé straně jsou citace odborníků a názory novinářů, kteří tyto zkušenosti žen nepřímou označí jako přehnanou reakci⁴⁷; b) téměř vždy je srovnávána odlišnost českého a amerického kontextu⁴⁸, s tím, že „česká ženská se vždycky dokázala hulvátům ubránit“ a nepotřebuje tedy zákonnou úpravu; neobjevují se zkušenosti z jiných evropských zemí; d) některá média prodělala změny ve způsobu psaní o sexuálním obtěžování (ať už dané změnou vedení redakce, příchodem nového redaktora či redaktorky, či jinými důvody); e) odborníci vyjadřující se k sexuálnímu obtěžování jsou ponejvíce sexuologové, psychologové, právníci, spisovatelé a politici, výjimečně odbornice z ženských/genderových neziskových organizací – některá média pak evidentně měla „své“ odborníky a odbornice, na něž se pravidelně obracela⁴⁹.

Strach ze záplavy soudních řízení, jimiž si ženy budou vyřizovat osobní účty se zaměstnavateli či kolegy, a předpoklad „presumpce viny“ se stal koloritem mediálních zpráv o sexuálním obtěžování⁵⁰. Většinou obsahovaly abstraktní argumenty, bez konkrétních

46 *Je možný sex bez znásilnění, Je možné mluvit se ženou bez pohlavního obtěžování a Je možné mluvit a psát správně bez diskriminace; Respekt 1992.*

47 „Podle průzkumů se s některou z forem harašení setkala 45 % žen, z nichž 80% bylo nevhodné chování mužů nepříjemné. Třetina žen dokonce kvůli tomu změnila zaměstnání. I přesto se ale názory na případné uzákonění sexuálního obtěžování různí. Většina odborníků upozorňuje na to, že ve středoevropském geopolitickém prostoru jistě erotické dimenze do našeho chování patří.“ Profit, 13. 12. 1999, zvlr. autorkou tohoto textu. Za samostatnou analýzu by stály i samotné názvy článků zaměřené na danou problematiku, které byly i v „seriozních“ mediích značně vulgární a bulvární.

48 „Za mořem dospěl tento jev až ke stavu, že každý, kdo svým kolegyním v práci dává přednost ve dveřích, nebo je pouští ve frontě na oběd, si časem vyslouží označení „sexista“. A to je v mluvě současných Američanek výraz stejně odsouzeníhodný a odpudivý jako rasista nebo fašista.“ Profit, 6. 4. 1999, Flirtující manažeři mohou mít potíže

49 Například Večerník Praha právníka Ladislava Jouzu, Profit psychologa Slavomila Hubálka, Týden sexuologa Jana Zbytovského, ale i politika Jaroslava Zvěřinu ad. K sexuálnímu obtěžování se vyjadřovaly i ženy – sexuoložka Hana Fífková, psycholožka Hana Millerová ad.

50 Jana Samková píše ve Slovu v lednu 2001 to, co mohla stejně dobře napsat znovu v roce 2004: „Čerstvé ustanovení zákoníku práce o zákazu sexuálního obtěžování na pracovišti vyděsilo právníky i zaměstnavatele dlouho před tím, než vstoupilo v planost. Zaměstnavatelé se báli, že ženy budou žalob z důvodu sexuálního obtěžování zneužívat k soukromým mstám, muži na pracovištích vtipkovali na téma, co sexuálním obtěžováním, je či není. Advokáti se nechali slyšet, že je zcela neslýchané, když ze sexuál-

statistik. Výjimkou je Týden: „Americké a evropské firmy bojují s lavinou soudních procesů... Narážky na krátkou sukni nebo tělesné přednosti mohou přijít velmi drahé,“ píše v prosinci 2002 s odkazem na statistiku soudních vyrovnání amerických firem se žalujícími ženami⁵¹. Že je i v roce 2002 úspěšných žalob v celých Spojených státech pouze 15, na to už Týden neupozorňuje. Deník Střední Čechy pak obecně sdílený strach potvrzuje hned v počátku platnosti nového zákoníku práce v lednu 2001: „Jsme s harasementem sice na začátku, ale na stole již mám dva případy“⁵².

Zejména pak časopis Euro na svých stránkách vede kampaň proti zavedení sexuálního obtěžování do zákoníku práce. Mezi manažery uspořádali redaktori Eura šetření, z něhož vyplynulo, že některé firmy „preventivně osoby s „rizikovým“ profilem prostě nezaměstnají“⁵³. Podle tehdejšího redaktora Eura, Pavla Párala, „v zásadě jsou k mání jen dvě řešení. Tím příjemnějším je opravdu se sblížit se sekretářkou na gauči v pracovně, a to pokud možno několikrát, ať už ten malér za to stojí. Druhou možností je navštívit preventivně nejbližšího veterináře a nechat se odborně vykastrovat. To je ovšem poměrně dost nepříjemné a těžko se to doma vysvětluje manželce“⁵⁴.

V tomto kontextu překvapivě například bulvární Super píše 1. 8. 2001 článek o sexuálním obtěžování obsahující rady obětem, jak se bránit⁵⁵. Večerník Praha přináší na konci března 2001 obsáhlý, komplexní a dobře vyargumentovaný rozhovor s právníkem Ladislavem Jouzou o sexuálním obtěžování jako závažném problému. Přesto novináři a novinářky často nevěděli, jak o sexuálním obtěžování psát, takže i v jinak seriózně pojatém článku o tématu stálo například následující: „Přísnější postup proti neomaleným *sexuálním loudilům* přinese nová směrnice EU“, případně „pro Německo udává daná studie dokonce 72 % postižených žen a 19 % *potrefených* mužů“⁵⁶. Nebo Mělnický deník z 12. 2. 2001 píše o „harašitelích“, ale diskurz článku je seriózní, přináší svědectví o obtěžování a potřebnosti právní úpravy⁵⁷.

Když už o sexuálním obtěžování jako o „harašení“ přestali do velké míry v roce 2004 psát novináři a novinářky, nadále tak o něm mluvili „odborníci“: „Mírné sexuální harašení je navíc zárukou pokračování lidstva, máme to v sobě geneticky zakódované“⁵⁸. Psycholog Hubálek komentuje: „Osobně mne překvapuje, že si obecně na sexuální harašení stěžují

ního obtěžování obviněný muž musí prokázat svou nevinu, místo aby jeho vinu prokazovala žalobkyně. Média jako kdyby vůbec nereflekovala, že se žádná vlna žalob po roce 2001 nekonala, a opakovala stejné argumenty v podobně nazvaných článcích. S tím rozdílem, že v roce 2004 už v mnohem větší míře používala slovo „sexuální obtěžování“ namísto „harašení“.

51 Týden přináší statistiku vývoje počtů stížností mezi lety 1992 a 2001 a soupis výdajů na zdravotnické a psychologické služby spojené se sexuálním obtěžováním. Týden, 2. 12. 2002, Ruce pryč

52 Citace advokáta Karla Šalby. Deník Střední Čechy, 15. 1. 2001, Svlékat se už nesmí dokonce ani očima

53 Euro, 8. 4. 2004, Šílené kozy v akci

54 Euro, 8. 3. 2004, Já to tedy беру, šéfe

55 Super, 1. 8. 2001, Sexuální harašení po česku

56 Hospodářské noviny, 14. 6. 2001, Brusel zahájil válku proti „harašení“

57 V Respektu z 4. 1. 2001 se objevil článek o kyberfeminismu, který zmiňuje, že „sexuální obtěžování má podobu vulgárních e-mailových zpráv a verbálních ataků v diskusních skupinách nebo na chatech.“ V kontextu tehdejšího mediálního diskurzu výjimečná zmínka.

58 Citace sexuologa Jana Zbytovského v Týdnu z 19. 01. 2004, Sex a pomsta pod zákonem. Právě Týden prodělal mezi lety 2001 a 2002 proměnu diskurzu – z týdeníku, který téma sexuálního obtěžování zpracovával seriózně, se stalo periodikum, jež začalo toto téma zesměšňovat a pojímat až bulvárně.

spíše ženy méně hezké, zatímco těm pěknějším se dvoření mužů líbí“⁵⁹. Ženy psychologicky byly obecně ve svých komentářích mírnější: „Dobré je už to, že budou přesně stanovena pravidla. Mnohé nesoudné spolupracovníky, ale zejména šéfy, určitě odradí od verbálních projevů, nejruznějšího poplácávání, osahávání a dalších nechutností už samotná existence zákonné normy“⁶⁰.

Média se také věnovala prvním případům odsouzení za sexuální obtěžování. Týden přináší 3. 9. 2001 zprávu o tom, že „poprvé ve své historii Česká lékařská komora podmínečně vyloučila doktora pro sexuální obtěžování. Je jím sedmapadesátiletý psychiatr a sexuolog Miloš Lachman“⁶¹. ČLK jej však vyloučila pouze jako sexuologa, psychiatrickou praxi mohl Lachman nadále vykonávat. Článek pak také obsahuje odkaz na „Občanské sdružení Apollo, jež se snaží zneužitým pomoci terapeuticky i právně.“ Hojně diskutovanou byla žaloba tramvajačky Terezie Štorkánové na svého zaměstnavatele za sexuální obtěžování. Jakkoliv závažný a průlomový byl tento případ, (nejen) Týden si neodpustil komentář, že „na celý případ se lze dívat i jinak: Jako na monstrózně zbytečný“⁶².

Komentáře v tomto duchu se v roce 2009 objevují v menší míře a díky neexistenci „laviny žalob“ média ve svých komentářích zkrotla⁶³. Téma sexuálního obtěžování je však stále rozuškovou, která čeká na opravdu první závažný případ – jak z hlediska českých médií, tak soudů – aby se znovu rozhořela vlna komentářů o ženách, které se nejprve udělají krásné a přitažlivé, aby pak zažalovaly své zaměstnavatele.

Po dvaceti letech demokracie se média naučila vnímat zásadní genderové aspekty pracovního trhu. Otázky sladování v podobě flexibilních pracovních úvazků či firemních školek, rozdílů v platech mezi muži a ženami či nerovného zastoupení žen a mužů v jednotlivých oborech či hierarchické struktuře institucí jsou součástí mediálního diskurzu. Téma je však vedeno téměř výhradně jako „ženské“ – jsou to ženy, kterým je potřeba pomoci se sladěním a vyrovnáním platů. Zároveň je to téma spíše okrajové, které média nepokrývají systematicky. K genderově citlivé, natož vyrovnané demokracii, máme ještě daleko.

Doporučení

a) pro akademické instituce:

- vyvinout úsilí o větší medializaci výzkumných výstupů a jejich aplikaci do praktického života
- z hlediska teoretických zdrojů využívat ve zvýšené míře i jiné než jen britské a americké práce
- vytvořit základní analýzy a získat základní údaje o genderových aspektech působení etnických skupin na pracovním trhu

59 Profit, 6. 4. 1999, *Flirtující manažeři mohou mít potíže. Často se v médiích objevovala informace, že jsou to pouze ošklivé ženy nebo frustrované feministky, které se různým narážkám brání.*

60 Citace psychologů Hany Millerové v Profitu, 13. 12. 1999, *Sexuální obtěžování bude zřejmě postihováno zákonem*

61 Týden, 3. 9. 2001, *Podivné vyšetření*

62 Týden, 27. 1. 2003, *Co je sex*

63 Téma sexuálního obtěžování je v prvních měsících roku 2009 v médiích pojímáno nejčastěji v souvislosti s katolickou církví a „pedofilí“ kněží.

- vytvořit komplexní analýzu vývoje genderových poměrů na českém trhu práce od roku 1989 s důrazem na specifika tohoto prostředí (navrhujeme navázat na práci domácích vědkyň a odbornic, které se problematice v minulosti věnovaly)
- přesouvat akcent v rámci diskurzu o genderu a trhu práce z žen na ženy a muže a zároveň rozebírat zvlášť specifické fenomény vztahující se k mužské a ženské pracovní síle (například dopady mužských segregovaných povolání v určitých obdobích hospodářského cyklu a podobně)
- dále pokračovat v podrobném výzkumu důvodů vedoucích k genderovému platovému rozdílu a možných nástrojů na jejich odstranění (včetně vyvíjení tlaku na relevantní politické aktéry), protože v ČR zcela chybí praktické nástroje, jak se s tímto fenoménem vyrovnat
- významněji se věnovat horizontální segregaci pracovního trhu, jejím příčinám a de-segregačním nástrojům (včetně vstupu mužů do ženami dominovaných profesí)
- rozšířit bádání v oblasti sladování pracovního a rodinného života na jiné cílové skupiny než jsou ženy a rodiče malých dětí (například muže) a rozšířit koncept sladování z rodinného na osobní život
- rozšířit záběr analýzy diskriminace na pracovním trhu o další skupiny - LGBT, starší osoby, etnické skupiny

b) pro neziskový sektor:

- vytvořit komplexní analýzu vývoje genderových poměrů na českém trhu práce od roku 1989 s důrazem na specifika tohoto prostředí (navrhujeme navázat na práci domácích vědkyň a odbornic, které se problematice v minulosti věnovaly)
- přesouvat akcent v rámci diskurzu o genderu a trhu práce z žen na ženy a muže a zároveň rozebírat zvlášť specifické fenomény vztahující se k mužské a ženské pracovní síle (například dopady mužských segregovaných povolání v určitých obdobích hospodářského cyklu a podobně)
- dále pokračovat v podrobném výzkumu důvodů vedoucích k genderovému platovému rozdílu a možných nástrojů na jejich odstranění (včetně vyvíjení tlaku na relevantní politické aktéry), protože v ČR zcela chybí praktické nástroje, jak se s tímto fenoménem vyrovnat
- významněji se věnovat horizontální segregaci pracovního trhu, jejím příčinám a ne-segregačním nástrojům (včetně vstupu mužů do ženami dominovaných profesí)
- rozšířit bádání v oblasti sladování pracovního a rodinného života na jiné cílové skupiny než jsou ženy a rodiče malých dětí (například muže) a rozšířit koncept sladování z rodinného na osobní život
- rozšířit záběr analýzy diskriminace na pracovním trhu o další skupiny - LGBT, starší osoby, etnické skupiny
- předkládat praktické návody, jak sladovat, jak bojovat s diskriminací a informovat veřejnost o kladných a záporných aspektech různých profesí
- vyhledávat osobní příběhy jednotlivců a na jejich základě pracovat s tématy
- vytvářet pozitivní příklady dobré praxe
- věnovat se dopadům realizovaných projektů na cílové skupiny a politiky obecně

Relevantní zákony a jejich novelizace:**Zákoníky práce:**

65/1965 Sb.: řada novel v souvislosti se vstupem do EU – „*Harmonizační novela*“ (2001), „*Euro-novela*“ (2004) – stanoven zákaz přímé a nepřímé diskriminace, výpočet diskriminačních znaků, vymezení základních pravidel pro přijímání pozitivních opatření, bližší definice pojmů přímá diskriminace, nepřímá diskriminace, obtěžování, sexuální obtěžování

262/2006 Sb. (2007): v úpravě rovného zacházení a zákazu diskriminace odkazuje na zvláštní právní předpis – antidiskriminační zákon – jak pokud jde o definice základních jevů souvisejících s diskriminací, tak i pokud jde o úpravu právních prostředků ochrany před nimi

Zákon o zaměstnanosti**Zákon o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a průměrném výdělku – 1/1992 Sb.****§ 4a: Stejná mzda za stejnou práci a za práci stejné hodnoty****Sexuální obtěžování:**

- jako právní termín je užíván a definován pouze pro oblast pracovněprávních vztahů – z. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti – §4 odst. 8

- Zákon o zaměstnanosti definuje sexuální obtěžování jako diskriminaci.

Použité zdroje a literatura:

Čermáková, M. (2003), Genderové identity – ekonomické a sociální souvislosti. *Gender, Rovné příležitosti, výzkum*, č. 1-2/2003, s. 2.

Čermáková, M. (1997), Postavení žen na trhu práce. *Sociologický časopis XXXIII*, č. 4/1997, s. 393 - 397.

Čermáková, M. (1995), Gender, společnost, pracovní trh. *Sociologický časopis XXXI*, č. 1/1995, s. 13-16.

Dudová, R., Křížková, A., Fischlová, D. (2006), *Gender v managementu: kvalitativní výzkum podmínek a nerovností v ČR*. 6.9.2009 http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_207.pdf, s. 28.

Hašková, H. (2004), Vnímání genderových nerovností na trhu práce českou populací. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 4/2004, s. 26.

Křížková, A. (2008), Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury v současné české společnosti. 4.6.2009 <http://genderonline.cz/>.

Křížková, A. (2008), Proč také naše společnost potřebuje antidiskriminační zákon? 4.6.2009 <http://www.genderonline.cz>.

Křížková, A. (2004), Strategie vstupu do podnikání z hlediska genderu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 4/2004, s. 19.

Křížková, A. (2002), Statistika o ženách: Mzdové nerovnosti žen a mužů na vedoucích a řídicích pozicích. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 2-3/2002, s. 15.

Křížková, A. (2000), Právní instrumenty pro dosahování rovných příležitostí v EU a ČR. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 1/2000; Čermáková, M. (2000), Seminář k právní úpravě rovných příležitostí mužů a žen. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 2-3/2000.

Křížková, A. (2000). Ke koncepci diskriminace. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 2-3/2000.

Křížková, A. (2000), Diskriminace na českém pracovním trhu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, č. 2-3/2000, s. 6.

Křížková, A., Čermáková, M., Dudová, R., Maříková, H., Uhdeová, Z. (2005), Obtěžování žen a mužů v českém systému pracovních vztahů: Rozsah, formy, aktéři, řešení. 3.3.2009 <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1699/obtezovani.pdf>.

Kuchařová, V. (1999). „Women and Employment“ v časopise *Czech Sociological Review* (VII, č.

2/1999).

Vohlídalová, M. (2006), Mají muži a ženy v ČR odlišné postoje k práci? *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7, č. 1/2006, s. 31.

Česká televize, databáze anopress.cz, Deníky, EURO, Hospodářské noviny, MF Dnes, Neviditelný pes, Profit, Respekt, Slovo

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

PRÁCE GENDEROVÝCH

NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ SE VÝZNAMNĚ

PROFESIONALIZOVALA

**Nina Bosničová, rozhovor s Lindou Sokačovou, ředitelkou
Gender Studies, o.p.s.**

Jaké jsou zásadní posuny, ke kterým od devadesátých let došlo v ČR v rámci veřejného diskurzu o genderových rozměrech trhu práce?

Myslím, že dnes se o těchto otázkách diskutuje mnohem odborněji než v devadesátých letech. V té době byl tématem feminismus a postavení žen ve společnosti obecně. Trh práce se v agendě neziskových organizací začal konkrétněji objevovat až kolem roku 2000. Období devadesátých let bylo navíc obdobím spíše akademickým, genderové organizace do velké míry suplovaly neexistující genderová studia na univerzitách. Šlo hlavně o osvětu a informovanost prostřednictvím médií a různých vzdělávacích akcí. Organizovaly se i různé diskuse a semináře o feminizmu a genderových studiích, což už dnes není příliš zvykem. Když mám porovnat období kolem roku 2000 a dnešek, tak odbornost se prohloubila – jak na straně neziskových organizací, tak na straně médií. NNO se dnes třeba zaměřují na určitá konkrétní témata, v posledních třech letech pracují více v regi-

onech a přímo s ohroženými cílovými skupinami. A když se podíváme na stranu médií, tak v posledním půlroce až roce se začaly objevovat mnohem náročnější otázky. Novináři přestávají klást otázky, vztahující se k úvodu k rovným příležitostem a diskriminaci na trhu práce.

Jak tento veřejný diskurz ovlivnily ženské a genderové neziskové organizace?

Neziskovky mají zásadní vliv. Jsou jedním z nejdůležitějších aktérů (ne-li nejdůležitějším) v posunu změn. Dalším důležitým aktérem jsou zaměstnavatelé, kteří se tématu chopili, Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů a její výbory. Právě neziskovky jsou ale vždy iniciátorem, který navrhuje nějakou spolupráci nebo rozvíjí aktivity, kterých se pak ujmou zaměstnavatelé, média a další cílové skupiny. Zásadní je také role konkrétních osob, které o tématu mluví ve společenském životě a které jsou velmi často s neziskovkami propojeny. Napadá mě třeba Jiřina Šiklová, Michaela Marksová-Tominová, Mirek Vodrážka. U Gender Studies je těžké určit přesnou míru vlivu, ale myslím, že mezi neziskovými organizacemi zaujímají velmi významnou roli.

Proč se Gender Studies, o.p.s. v určité chvíli rozhodla většinu svých aktivit soustředit na pracovní trh?

Ke směřování na téma trhu práce došlo kolem roku 2003, kdy jsme si říkali, že by bylo důležité spolupracovat se zaměstnavateli, aby se rovné příležitosti někam posunuly. Vznikl jeden projekt v rámci programu PHARE, který byl velmi podstatný, protože se v jeho rámci vyvinuly aktivity, které Gender Studies realizuje dodnes – zpravodaj *Rovné příležitosti do firem* a Soutěž o nejlepší firmu s rovnými příležitostmi pro ženy a muže, dnes *Firma roku: rovné příležitosti*. Ukázalo se tehdy, že tyto aktivity jsou funkční, že jsou to vhodné nástroje, které ovlivňují změnu společenských postojů k genderové rovnosti na trhu práce. Akcent na trh práce způsobila i spolupráce se zahraničními neziskovkami na toto téma – běžely projekty v rámci koalice KARAT, uskutečnily se první semináře s úřady práce. A druhým, velmi důležitým důvodem, proč jsme se v jistém období (jednoho až dvou let) soustředili téměř výhradně na trh práce, byly finanční zdroje z EU, které se váží na tuto problematiku.

Jak se vyvíjela za posledních 20 let spolupráce a interakce ženských/genderových NNO (v dané oblasti) s médii, akademickými institucemi a státem?

Zase jde o profesionalizaci. NNO se na spolupráci s médii a státem (nebo spíše ovlivňování politiky a státních institucí) začaly zaměřovat systematicky. V současnosti se vždy myslí na to, že součástí hlavních aktivit projektu musí být i mediální kampaně. V devadesátých letech práce s médii stála u mnohých neziskovek opodál. Věnovaly se jí například Gender Studies a Profem, které si uvědomovaly, že práce s médii je důležitá. Gender Studies mělo ředitelku pro komunikaci s veřejností a Profem přímo tiskovou mluvčí. Dnes má řada neziskovek PR manažery a různé informační specialisty. Co se spolupráce se státem týká, také došlo k profesionalizaci, většina neziskovek se dnes komunikaci se státními institucemi věnuje. Na druhé straně, komunikace s akademickou obcí se zpomalila, je docela nízká, na jedné i druhé straně chybí schopnost spolupráci navázat. Někdy možná nefunguje ani úplně přátelský a otevřený přístup z obou stran, i když se to netýká všech institucí. Se Sociologickým ústavem třeba Gender Studies spolupracuje, myslím, docela dobře.

Co byly za posledních 20 let největší překážky v činnosti ženských/genderových NNO, co se týká oblasti prosazování genderové rovnosti na trhu práce?

Hodně je to v povědomí české veřejnosti, že gender studies, feminismus a rovné příležitosti jsou neužitečnou věcí, která je sem navíc dovlečena odněkud ze Západu, a že je to výmysl. To je velká překážka, velmi špatně se s tím pracuje. A pak je tady řada dalších bariér – financování je pro organizace nestálé. I samotné organizace nedokáží někdy ohodnotit správně situaci – někdy ji vidíme příliš negativně, jindy zase příliš pozitivně. A pak můžeme třeba neadekvátně reagovat.

DOMÁCÍ NÁSILÍ

V KONTEXTU NÁSILÍ NA ŽENÁCH

Kateřina Machovcová

Násilí na ženách je vnímáno jako specifický kulturně-historický fenomén. Poukazuje na patriarchální kořeny naší společnosti a minulost, kdy výchovné bití manželky či právo na její povolnost byly vnímány jako samozřejmé. Ačkoliv právní normy byly dávno změněny, existence jevů, které spojují útok vůči ženám jako cílové skupině, přetrvává: obchodování a prostituce, sexuální obtěžování, znásilnění či partnerské násilí, ženská obřízka či domluvené sňatky mladých dívek. Samozřejmě to nejsou výhradně ženy, kdo se musí s násilím potýkat, nicméně násilí vůči nim má svoje specifika a stojí za pozornost z hlediska genderové analýzy společnosti. Pekingská deklarace⁶⁴ přijatá na 4. Světové konferenci o ženách v září 1995 definuje v článku 118 kořeny násilí páchaného na ženách následujícím způsobem: „Násilí na ženách je projevem historicky nerovných mocenských vztahů mezi muži a ženami, které vedly k nadvládě mužů nad ženami a diskriminaci žen, a brání plnému pokroku žen. Násilí na ženách po celý jejich život se v zásadě odvozuje z kulturního modelu, zejména škodlivého vlivu tradiční a zvykové praxe a všech extrémis-

tických činů souvisejících s rasou, pohlavím, jazykem nebo náboženstvím, které udržují nízké postavení žen v rodině, na pracovištích, v komunitě a ve společnosti.“

Násilí vůči ženám a dívkám je podle agentury UNIFEM⁶⁵ považováno za jeden nejrozšířenějších způsobů porušování lidských práv. Zahrnuje fyzické, sexuální, psychologické i ekonomické zneužívání, k němuž dochází bez ohledu na věk, rasu, kulturu, majetek a geografickou polohu, objevuje se v soukromých i ve veřejných prostorech. Zpráva Rady Evropy, která vychází z 16 národních studií členských států, sumarizuje výsledky konstatováním, že jedna pětina až jedna čtvrtina žen se za svůj život alespoň jednou setkala s fyzickým násilím a více než jedna desetina žen zažila sexuální nátlak⁶⁶. Výzkum AVČR realizovaný v roce 2003 přinesl alarmující výsledky: 59 % respondentek mělo alespoň jednu zkušenost s násilím, 38 % zažilo násilí ze strany partnera⁶⁷.

Obchodování s lidmi se v ČR děje především v kontextu organizovaného zločinu zaměřeného na prostituci. Naše země je zemí tranzitní, cílovou i zemí původu. S ekonomickým rozvojem a zvýšením informovanosti se oproti 90. letům snížilo nebezpečí obchodování s občankami ČR, země se spíše stává cílovou pro osoby z okolních zemí a zemí mimo EU⁶⁸.

Znásilnění⁶⁹ nahlásí zřejmě nízké procento obětí (cca 3 – 4 %), z toho je vyřešena menšina a pouze asi třetina pachatelů dostane nepodmíněný trest. Genderové zkreslení vedlo k tomu, že až v roce 2001 se dostalo ochrany též mužům, obětem tohoto trestného činu proti lidské důstojnosti. Akt nejčastěji páchají muži (99 %), nejčastějšími oběťmi jsou ženy (90 %). Zodpovědnost za znásilnění je často kladena přímo na ženy, je v nich neustále budován pocit strachu z pobytu ve veřejném prostoru, zejména ve večerních hodinách. Méně je diskutována otázka bezpečnosti, která je často řešena pouze nákladným systémem kamer, a ne opravdu důkladným urbanistickým plánováním, zahrnujícím i podporu aktivního komunitního života a cílené zabraňování vzniku vybydlených oblastí, které jsou více rizikové. Problematické znásilnění se věnují i některé neziskové organizace, dlouhodobě například Élektra⁷⁰ či Bílý kruh bezpečí⁷¹, které poskytují především psychosociální služby, v současnosti například Gender Studies ve spolupráci s Persefonou⁷², které kromě přímé podpory obětí zahrnují i úsilí o zajištění jejich práv.

Znásilnění se objevuje také jako jedna z forem sexuálního obtěžování. Výzkum AV ČR poukazuje na výskyt cca 2 % (v rámci různých typů sexuálního obtěžování na pracovišti). Celkově se podle šetření realizovaného v letech 2004 – 2005 a navazujícího na zavedení

65 *Násilí na ženách. UNIFEM – United Nations Development Fund for Women (Rozvojový fond pro ženy při Organizaci spojených národů):* http://www.unifem.org/gender_issues/violence_against_women/

66 *Combating Violence. Council of Europe (Rada Evropy), 2006:* http://www.epacvaw.org/IMG/pdf/CoE_Combating_VAW_2006_.pdf

67 *Pikálková, S. (2004). K některým výsledkům mezinárodního výzkumu násilí na ženách v České republice. In: Gender – Rovné příležitosti – gender, 2 – 3. Praha: Sociologický ústav AVČR, s. 22–24.*

68 *Pavlík, P. (Ed.) (2004). Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů. Praha: Gender Studies, str. 71–80.*

69 *Hendlová, T. (2009). V Čechách je spácháno kolem 18 000 znásilnění ročně. IN: GITA:* <http://www.ta-gita.cz/kriticke-reflexe/v-cechach-je-spachano-kolem-18-000-znasilneni-rocne/>

70 *Élektra:* <http://www.centrumelektra.cz/index.php>

71 *Bílý kruh bezpečí:* <http://www.bkb.cz/index.php>

72 *Stop znásilnění: Program ochrany práv obětí znásilnění:* [http://www.genderstudies.cz/aktivita/projekt.shtml?cmd\[2828\]=x-2828-2189690](http://www.genderstudies.cz/aktivita/projekt.shtml?cmd[2828]=x-2828-2189690)

pojmu sexuálního obtěžování do zákoníku práce setkala s obtěžováním čtvrtina pracující populace. U žen se jednalo o 28 %, z toho 13 % osobně a 15 % u někoho jiného, u mužů 22 %, z toho 4 % osobně a 18 % zprostředkovaně (Křížková, 2005).⁷³ Autorka dále uvádí, že velmi častým projevem jsou zabarvené vtipy a zesměšňování.

Zřejmě nejvíce pozornosti však bylo v posledních 20 letech věnováno tématu domácího násilí a to zejména s ohledem na jeho dopady na ženy a děti, které jsou tímto jevem nejčastěji dotčeny a jejichž situace tak vyžadovala rychlá řešení. Tomuto fenoménu se podrobněji věnujeme v následujícím textu.

Domácí násilí: věc veřejná

Domácí násilí před rokem 1989 je pro nás velkou neznámou. Jak dokládají zkušenosti odbornic, které se snaží téma po revoluci umístit ve veřejném diskurzu, jednalo se o oblast zcela ignorovanou, o to bylo nutnější věnovat jí pozornost, čímž lze do jisté míry vysvětlit i velkou převahu pozornosti věnovanou především tématu domácího násilí, které se dotýká zejména žen a dětí. Eva Sopková, slovenská psycholožka a jedna z prvních aktivistek v oblasti boje proti domácímu násilí, uvádí: „*O problému, se kterým jsem se ve své práci denně setkávala, nikdo nemluvil, ani veřejně ani v odborných kruzích. Hovořily o něm jenom ženy, které ke mně přicházely a pro něž bylo manželovo násilí součástí běžného, každodenního života.*“ (Cviková, 1998, str. 103⁷⁴) Podobné zkušenosti popisují i Marie Vavroňová a Zdena Prokopová, někdejší sociální pracovnice pražské Rodinné poradny, které v roce 1993 založily Klub ROSA pro osamělé ženy po rozvodu: „*Velmi rychle se ovšem ukázalo, že členky klubu spíš než samota či potíže s dětmi trápí problém mnohem závažnější: násilí, které se již dříve objevovalo ve vztahu, nebo které začalo během rozvodu.*“ (ROSA, 2008⁷⁵) V té době nebyly k dispozici téměř žádné informace o specifikách domácího násilí ani o nárocích na práci s jeho oběťmi, svědky či dokonce pachatelí. Organizace, které se začaly problematikou zabývat, mezi prvními právě ROSA, také proFem, Bílý kruh bezpečí nebo Poradna pro ženy v tísní, čerpaly informace především ze zahraničí a jejich pracovnice vyjížděly na stáže do zemí jako Nizozemí, Německo či Rakousko, kde je problematika dlouhodobě řešena. V Česku se mezitím setkávaly spíše se zesměšňováním na straně veřejnosti, často i té odborné, a zoufalstvím na straně obětí. Účinné nástroje pro pomoc téměř chyběly a společnost, která zažila čtyřicet let komunistické totality hrubě zasahující i do soukromí a intimního života, nebyla připravená na hledání způsobů, které budou v nově budované demokracii soukromou oblast výrazně ovlivňovat.

Za dvacet let demokracie jsme urazili velký kus cesty, i když řada výzev nás ještě čeká. Z problému, o kterém málokdo chtěl mluvit, se stalo často diskutované téma. Dočkali jsme se alespoň základních legislativních změn, které umožňují lépe chránit oběti.

Než se těmito změnám budeme věnovat podrobněji, uveďme si přehledné definice domácího násilí, které jsou používány v českém kontextu. V tomto článku se budeme věnovat především násilí mezi mužem a ženou. Domácí násilí definuje Huňková (2004, str. 102⁷⁶)

73 Křížková, A. (2005). Výskyt a formy sexuálního obtěžování v současných podmínkách pracovního trhu ČR. In: Křížková, A., Čermáková, M., Dudová, R. Maříková, H., Uhde, Z. (Eds.). *Obtěžování žen a mužů a sexuální obtěžování v českém systému pracovních vztahů*. Praha: Sociologický ústav AVČR, str. 21–35.

74 Cviková, J. (1998). Rozhovor Aspektu s Evou Sopkovou. *Aspekt*, 3.

75 Patnáct let pomoci ženám – obětem domácího násilí (2008). Praha: ROSA.

76 Huňková, M. (2004). Domácí násilí na ženách. In: Formánková, L., Rytířová, K. (Eds.). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí.

jako „jakékoliv jednání, které má za cíl uplatnění moci nebo kontroly nad dospělou osobou, s níž je pachatel v intimním vztahu, způsobující na straně oběti tíseň nebo újmu. Přičemž intimním vztahem se rozumí vztah rodinný, partnerský či obdobný.“ Martinková a Macháčková (2001)⁷⁷ doplňují důležitý aspekt – pachatel může být nejen současným, ale i bývalým partnerem. Jak zdůrazňuje Marhánková,⁷⁸ domácí násilí se odehrává v intimní zóně dobrovolně zvoleného partnerského vztahu a v této perspektivě je především násilím instrumentálním. Jeho cílem je získání výhody, což dokládá i jeho selektivní používání. Agresivní partneři se obvykle dopouštějí násilí pouze na některých členech rodiny, na veřejnosti působí zcela normálně.

Definice lze pro lepší porozumění doplnit hlavními charakteristikami domácího násilí, za něž považuje Rezková (2002, str. 30⁷⁹):

- dochází k němu naprosto ve všech sociálních vrstvách
- může se vyskytovat ve formě násilí fyzického, psychického, sexuálního a ekonomického
- většinou k němu dochází záměrně a opakovaně, s postupem času má tendenci nabírat na intenzitě
- za domácí násilí není vinna oběť, ale pachatel/pachatelka
- domácí násilí probíhá v cyklech (napětí – násilí – omlouvání se/svalování viny), které mohou trvat i několik let
- domácí násilí není soukromým, ale celospolečenským problémem

Z hlediska mezinárodních závazků ČR v oblasti boje proti domácímu násilí je důležité podepsání Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen⁸⁰. K tomu došlo již v roce 1980, Opční protokol byl potom přijat v roce 1999. Nedá se však říci, že by vyplývající závazky měly bezprostřední vliv na změnu situace, spíše posloužily neziskovým organizacím v kampaních zaměřených na politickou reprezentaci. Z hlediska vstupu ČR do Evropské unie změny sice nepřinesly závazky na přijetí konkrétních legislativních opatření (EU v této oblasti nedisponuje žádnými direktivami), nicméně v souvislosti s politikami na podporu genderové rovnosti došlo v roce 1998 k formulaci prvních *Priorit a postupů vlády při prosazování rovných příležitostí mužů a žen*, které se tématem domácího násilí na ženách zabývaly. V tomto roce bylo ministrům vnitra a zdravotnictví (v roce 2000 bylo jako zodpovědný orgán vedeno také Ministerstvo práce a sociálních věcí) uloženo přijmout opatření a podpořit vznik interdisciplinárních týmů, které se budou problémem zabývat. Zatímco v roce 1998 tato potřeba údajně nenastala (jak uvádí Pavlík ve Stínové zprávě⁸¹), v současnosti již působí jako poradní orgán vlády *Výbor pro prevenci domácího násilí*⁸²,

77 Martinková, M., Macháčková, R. (2001). *Vybrané kriminologické a právní aspekty domácího násilí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

78 Marhánková, J. (2006). *Domácí násilí – výpovědi žen žijících v azylovém domě*. Gender – rovné příležitosti – výzkum, č. 2.

79 Rezková, P. (2002). *Domácí násilí z pohledu českého práva*. In: Tesařová, J., Lišková, K. (Ed.). *Ženská práva jsou lidská práva*. Brno: Nesehnutí.

80 *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination of Women* (Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen): <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

81 Pavlík, P. (Ed.) (2004). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies, str. 71–80.

82 Vláda ČR – poradní orgány: <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rada-pro>

který je součástí Rady vlády ČR pro rovné příležitosti žen a mužů. Typickým problémem je ovšem právě status expertního uskupení s poradním hlasem, podobné instituty disponují mizivou pravomocí zavádět konkrétní opatření či vymáhat změnu na jiných orgánech státní správy. S ohledem na vstup do EU je relevantní i zapojení některých českých organizací do projektů v rámci programu Daphne.⁸³

Následují dvě kapitoly věnované analýze situace – první je věnovaná snahám o legitimizaci tématu a druhá postupu v legislativní oblasti.

Obhajoba závažnosti domácího násilí a sexuálního obtěžování

Atmosféru devadesátých let na dlouho dobu poznamenala esej uznávaného spisovatele Josefa Škvoreckého. Ten se opřel do amerických feministek a do českého jazyka zavedl velice posměšný překlad pro sexuální obtěžování, a to pojem sexuální harašení (to evokuje například „haraší ti na věži?“ – tedy zpochybnění soudnosti dané osobou). Josef Škvorecký napsal, že celá hrůza kolem sexuálního harašení, kdy se muž nemůže ženě podívat do očí, je velmi nebezpečná (Marksová–Tominová, 2003⁸⁴). Řada feministických aktivit nejen v oblasti sexuálního obtěžování se tak a priori setkávala pouze se znevažováním, bylo upozorňováno na to, jak budou navrhovaná opatření zneužívána ženami hnanými vidinou zisku či alespoň pomsty. Po dlouhou dobu se diskuse o feminismu zúžila na to, zda muž může ženě projevit svůj zájem a chovat se galantně. Důležitá témata, jako je diskriminace v pracovní oblasti či násilí, byla odsouvána na okraj. Hlavním úkolem se tak v 90. letech stala vůbec legitimizace tématu domácího násilí a obtěžování jako závažných společenských jevů a argumentace pro nutnost hledání účinných řešení. Tomu odpovídá i snaha realizovat opakované mediální kampaně, např. v roce 2001 *16 akčních dní proti násilí na ženách*⁸⁵ jako jedna z prvních kampaní, dále můžeme jmenovat projekt Týden proti násilí na ženách [2003]⁸⁶, *Tiché svědkyně* od roku 2003⁸⁷, nebo opakovanou realizaci divadelního představení *Vagina monologs* s premiérou v roce 2002⁸⁸, jejichž cílem bylo především působení na širokou veřejnost. Za účelem efektivnější lobby na politické úrovni se v 90. letech nově vznikající organizace zabývající se násilím sdružují (Koordinační kruh prevence násilí na ženách byl založen v roce 1995, KOORDONA volně navazující na jeho činnost v roce 2004). Pro tuto dobu jsou charakteristické výroky na obranu činnosti těchto organizací: „Proč to tedy vlastně děláme? Především chceme upozornit na velkou závažnost tohoto společenského problému, ukázat, že skutečnost domácího násilí tu je a měla by se řešit, měla by být zakotvena v právním řádu a že i „pouhé“ zbití ženy jejím partnerem musí vést k trestní odpovědnosti tohoto muže.“ (Zdena Prokopová, 1996, str. 16⁸⁹)

Než se v další části textu přesuneme k popisu toho, jak se organizacím obhajujícím práva obětí dařilo prosazovat legislativní změny a zasadit se o poskytování kvalitnější podpory,

-rovne-prilezitosti/prevence-domaciho-nasili/vybor-pro-prevenci-domaciho-nasili-30381/

83 DAPHNE III.: http://ec.europa.eu/justice_home/funding/daphne3/funding_daphne3_en.htm

84 Marksová–Tominová, M. <http://www.genderstudies.cz/tiskove-zpravy/tz.shtml?x=220540>

85 16 akčních dní proti násilí na ženách: <http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=115202>

86 Týden proti domácímu násilí začíná: <http://zpravodajstvi.ecn.cz/index.stm?apc=zkgx1-1900814&x=211155>

87 Dle údajů sdružení ROSA o. s.

88 Od Vagina monologů k V-day: <http://zpravodajstvi.ecn.cz/index.stm?x=165312>

89 Prokopová, Z. (1996). Statistika domácího násilí. In: Potočková, D., Prokopová, Z., Švecová, P. (Eds.). Domácí násilí – záležitost nikoli soukromá. Sborník příspěvků českých a zahraničních odborníků. Praha: Koordinační kruh prevence násilí na ženách, s. 15–18.

podívejme se na další souvislosti znevažování tématu. Doposud přetrvávající zesměšňování, kterému svou autoritu propůjčil Josef Škvorecký a které zřejmě dosáhlo vrcholu v populárních *Základech mužského šovinismu* (15. vydání v roce 2008, 1. vydání 1995), je jednoznačně zaměřeno protifeministicky a relativně silně se projevuje odpor i vůči (přilíšené) emancipaci. Argumenty zahrnují zdůrazňování násilí na mužích⁹⁰ (zejména psychické⁹¹), jsou předkládány názory, podle nichž zajištění práv žen ve vyspělých zemích vedlo ke zvýšení násilí na mužích. To se dočteme například v článku „Týrající žena a muž jako oběť“, který si svou cestu prorazil do poměrně seriózního média, jakým je podsektce Ladyweb deníku Hospodářské noviny⁹², a to v době nedávné (2007). Feministické autorky také poukazují na problematické způsoby prezentace násilí v reklamách. Mezi úspěšné stížnosti patří dohoda o stažení reklamy společnosti Celadon (2001), propagující hands-free na základě sloganu „Nebezpečně volné ruce“ a ilustrace, na níž je vyobrazen muž s poněkud chlípným výrazem na tváři a oběma rukama na prsou své spolujezdkyně. Spolujezdkyně má vystrašený výraz na tváři a obě ruce zvednuté nad hlavu v bezbranné pozici.⁹³ Naopak neúspěchem skončila v nedávné době stížnost na reklamu alkoholického nápoje Fernet, kde je protivná žena umlčena vyfouknutím ventilku a srolováním. Firma se brání zjevnou nadsázkou, feministky poukazují na neetické pojetí vztahů mezi muži a ženami,⁹⁴ které podporuje genderové stereotypy nejen o nesnesitelných partnerkách, ale zejména o mužích, kteří nezvládají emočně vypjaté situace a hledají rázná a rychlá řešení. Vysoká obliba celé reklamní kampaně poukazuje na neochotu české společnosti vnímat skryté ospravedlnění násilí a nekonstruktivního řešení konfliktů ve vztahu.

Lze konstatovat, že ačkoliv, jak si následně ukážeme, feministické organizace silně přispěly k reálným změnám v ohledu na přijímání a zejména řešení domácího násilí, nepodařilo se tuto agendu nastolit jako feministickou, resp. genderovou. Charakteristická je zjednodušující mužsko-ženská argumentace ve smyslu „feminismus je proti mužům a my jsme proti feminizmu“, což jednoduše opomíjí aktuální vývoj feministického přístupu. Stále tak ale uniká vnímání genderovosti nejen v individuálních rovinách, ale zejména s ohledem na podmínky společnosti. To je bohužel typické pojetí pro domácí násilí, případně sexuální obtěžování. Oba jevy jsou často chápány plně jako záležitost daných dvou osob a nejsou uvažovány strukturální a symbolické roviny, což omezuje i možnosti řešení na oblast bezprostřední intervence na osobní úrovni. Právě feministické organizace se snaží upozorňovat na domácí násilí jako strukturální aspekt patriarchálně laděné společnosti a usilují o řešení, která nebudou limitována na individuální pomoc, ale zaměří se na institucionální prevenci násilí jako takového. Je dobrým znamením, že i přes opakující se pokusy zlehčit závažnost násilí, se veřejnost přiklání k tomu, že problém existuje

90 Příkladem jsou například stránky Agresorka <http://www.agresorka.cz>, kde je v záhlaví uvedeno: *Veškeré sociologické výzkumy z celého světa potvrzují: ženy jsou vůči partnerům fyzicky úplně stejně agresivní jako je tomu opačně. V násilí vůči dětem pak nad muži jednoznačně vedou. Těžké fyzické násilí v rodině není doménou mužů, ale naopak doménou žen. Za zmínku stojí fakt, že autoři či autorky webu se pokouší vytvořit mylný dojem, že tato stránka je provozována známými feministkami.*

91 Wanatowitzová, K. *Domácí násilí: Jak týrat muže*. Týden, 29.4.2002, ke stažení na <http://www.iustin.cz/art.asp?art=166>

92 *Týrající žena a muž jako oběť*, Hospodářské noviny, 17. 5. 2007: http://ihned.cz/c3-21165290-000000_d-tyrajici-zena-a-muz-jako-obet

93 *Nebezpečně sexistický vtíp*: <http://www.feminismus.cz/index.shtml?x=115025>

94 Valdřová, J. *Ostří hoší od fernetu*: <http://www.ta-gita.cz/ohlasy/ostri-hosi-od-fernetu-a-jich-dny/>, Kolářová, J. *Fernet: Nafukovací panna ideálem každého muže?*: <http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=2052707>

a je třeba hledat vhodná řešení. Zatímco v roce 2004 kritizuje Huňková⁹⁵ lhostejný postoj české veřejnosti vůči domácímu násilí, podle výzkumu Slovensko-českého ženského fondu realizovaného v roce 2008 až 85 % Čechů souhlasí s tím, že se násilného chování dopouštějí častěji muži na ženách a téměř tři čtvrtiny z nich považují násilí na ženách v ČR za velký problém. Až 90 % Čechů říká, že oběti násilí mají strach vyhledat pomoc⁹⁶. O určitém přijetí tématu a ochotě jej řešit vypovídají i legislativní změny, které sice postupují poměrně pomalu, nicméně postupně zvyšují ochranu obětí násilí.

Úspěšné lobbování za legislativní změny

Do období demokracie jsme vstoupili s legislativním systémem, který pojem domácího násilí neznal. Advokátky, které se snažily pomoci obětem, využívaly řadu dostupných trestných činů, ke kterým v rámci domácího násilí docházelo (např. týrání, vražda, úmyslné ohrožení na zdraví). Nicméně neexistence příslušné skutkové podstaty limitovala možnosti řešení a úspěšného průběhu přestupkového či trestního řízení. Na základě zkušeností s prací s oběťmi domácího násilí definovaly Voňková a Lienau (2002, str. 59-60⁹⁷) tyto společné znaky příslušných trestných činů:

- jsou páčány v rodině nebo domácnosti
- mezi osobami v poměru rodinném nebo obdobném (osobami blízkými nebo osobami, které jsou považovány za blízké)
- vyznačují se dlouhodobostí a splňují znaky pokračování v trestné činnosti:
 - a) naplňují stejnou skutkovou podstatu
 - b) jsou vedeny jednotným záměrem utiskovat, vydírat, ohrožovat, omezovat, ubližovat, znásilňovat oběť, nutit ji, aby něco konala nebo opomíjela, s cílem ponižovat její lidskou důstojnost
 - c) jsou spojovány stejným nebo obdobným způsobem provedení
 - d) vyznačují se blízkou časovou souvislostí
- jejich páčání se vyznačuje vysokou latencí, zejména u trestných činů útisku, vyhrožování, vydírání, omezování osobní svobody nebo neurvalého vynucování sexuálních aktivit
- fyzické stopy bití nebo psychické útrapy nedosahují při jednotlivých útocích skutkové podstaty trestného činu ublížení na zdraví nebo znásilnění
- pokud jsou tato jednání uskutečňována v přítomnosti nezletilých dětí, naplňují skutkovou podstatu trestných činů týrání (psychické) svěřené osoby a ohrožování mravní výchovy mládeže
- za vyjmenované trestné činy, vyjma trestného činu znásilnění a těžké újmy na zdraví, nepřesahuje horní hranice trestu dva roky odnětí svobody, s výjimkou trestných činů § 222 – těžká újma na zdraví – a znásilnění, § 241 odst. 2, 3, 4 je nezbytný výslovný souhlas oběti se zahájením trestního stíhání.

95 Huňková, M. (2004). *Domácí násilí na ženách*. In: Formánková, L., Rytířová, K. (Eds.). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí.

96 Slovensko-český ženský fond: <http://www.womensfund.sk/blade/c/418/pr-zkum-o-vnimani-nasilí-na-zenach-v-cechach-a-na-morave.html>, <http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=2103958>

97 Voňková, J., Lienau, M. (2002). *Jak dál v právní úpravě domácího násilí? In: Domácí násilí. Staré problémy, nová řešení? Praha: Friedrich Ebert Stiftung.*

Opakovaně bylo upozorňováno na to, že výrazně problematickým aspektem zakotveným v právním řádu je právě v závěru výčtu zmíněná nezbytnost oběti udělit souhlas se stíháním pachatele, který je členem rodiny, v trestním řízení (Rezková, 2002⁹⁸). Nadřazenost soukromých zájmů, tedy intimity rodiny, nad zájmem veřejným, kterým je potrestání pachatele, vedlo v řadě případů k eskalaci násilí v rodině. Mnoho žen svůj souhlas se stíháním odvolalo pod pohrůžkou.

Vyžadování souhlasu nereflektuje situaci, kdy oběť běžně žije s agresorem v jedné domácnosti, a je tudíž objektem vyhrožování a vydírání. Procesně tak navíc bylo v pořádku, že řada případů domácího násilí opravdu nebyla prošetřena, což mohlo vést i ke tragickým následkům, jak poukazuje kauza z roku 2002: Násilník po letech ubližování zavraždil ženu a dceru, příbuzní obětí si na postup policie stěžovali, jenže ta se obhájila právě na základě toho, že zavražděná žena stáhla souhlas se stíháním pachatele⁹⁹. Ke změně v tomto ohledu došlo společně s uvedením skutkové podstaty „týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě“ (§215a, zákon č. 91/2004 Sb.), kdy zároveň tato skutková podstata nebyla zařazena v trestním řádu (zákon č. 141/1961 Sb.) podle §163 Trestní stíhání se souhlasem poškozeného. Problémem je na základně uplatňování presumpce neviny dokazování, které nereflektuje, že se jedná o situaci, kdy jde o tvrzení proti tvrzení, svědky jsou často pouze nezletilé děti nebo nikdo. To nejenže komplikuje vůbec možnost prokázat, že k násilí došlo, ale v případech, že se oběť brání a dojde k zabití pachatele, snižuje to možnost poukázat na nutnou sebeobranu při napadení. Nicméně se samozřejmě jedná o velmi citlivé a zneužitelné téma, které lze těžko řešit, a rozhodující tak zřejmě je v praxi součinnost různých aktérů jako je policie, lékaři, ale i školy a vůbec osoby žijící ve stejné komunitě jako potenciální oběť, které mohou svou všímavostí přispět ke včasnému zásahu.

Výrazný průlom v ochraně obětí byl dovršen v roce 2006, resp. 2007, kdy začala platit možnost krátkodobého vykázání pachatele ze společného obydlí. Alespoň částečně se tak mění dosavadní praxe, kdy oběť násilí utíká z ohrožujícího domova, často pouze s nejnutnějšími věcmi. Naopak v tuto chvíli získává možnost v bezpečí vyřešit základní náležitosti, vyhledat návaznou pomoc. Vykázání navíc je v kompetenci policie, není nutný souhlas oběti. V této souvislosti začala fungovat i krajská intervenční centra (IC) dotovaná Ministerstvem práce a sociálních věcí. Oběti zde mohou získat ambulantní i pobytové sociální služby, pracovníci center působí i v terénu. Problémem je však nedostatečná kapacita a často i špatná dopravní dostupnost IC. Nicméně je možné konstatovat, že v každém případě je důležité, že centra vznikla, rozvíjí svoji činnost a případně i zakládají další pobočky podle identifikovaných lokálních potřeb. Metodicky činnost center podporuje nezisková organizace Bílý kruh bezpečí, což do jisté míry znamená pokračování v nepříliš genderově citlivém přístupu k problematice domácího násilí.

Dalším mezníkem ve zvýšení ochrany oběti násilí bude rok 2010, kdy začne platit nový trestní zákon nahrazující čtyřicet let starou normu. Nově přináší zohlednění činu zvaného „stalking“, což by se dalo doslovně přeložit jako stopování. Tedy neustálé pronásledování oběti, ať už fyzicky či prostřednictvím telefonu, emailu aj. Ochota řešit stalking naznačuje posun ve vnímání problematiky a to je uznání závislosti agrese páchajícího partnera na své oběti. Častá reakce na domácí násilí „zdravá žena by prostě odešla, ona není v pořádku“

⁹⁸ Rezková, A. (2002). *Domácí násilí z pohledu českého práva*. In: Tesařová, J., Lišková, K. (Ed.). *Ženská práva jsou lidská práva*. Brno: Nesehnutí

⁹⁹ MF Dnes, *Policisté nakonec stíhání nebudou*, 12.6.2002.

ku atp.“, získává poněkud jiný význam, uvážíme-li, že řada žen, které se rozhodly z násilného vztahu odejít, byla a je pronásledována, skrývá se u známých či na utajené adrese a neustále čelí pokusům pachatele o obnovení kontaktu. Psychologické analýzy poukazují na to, že cílem násilí není zapuzení oběti, ale naopak její udržení mocenskými prostředky¹⁰⁰. K ochotě podpořit zákonné řešení však zřejmě spíše než kauzy domácího násilí a iniciativy neziskových organizací přispěla medializovaná vražda ženy, kterou umlátil její kolega po letech pronásledování a neschopnosti policie ochránit dívku, která podala již dříve trestní oznámení¹⁰¹. Uzákonění trestnosti stalkingu je průlomové i pro další oblasti násilí páchaného na ženách jako obtěžování, vyhrožování znásilněním, znásilnění apod.

S ohledem na možnosti policie však jednoznačně vyplývá, že v situaci, kdy k dispozici nebyly adekvátní legislativní nástroje, je její role omezená. Na druhou stranu roli samozřejmě hraje i neznalost či neochota problém řešit a vyhodnocovat s ohledem na zmiňovaná specifika domácího násilí. V posledních letech však výrazně zintenzivňuje činnost pracovních skupin zaměřených přímo na domácí násilí, probíhají tréninky v průběhu výuky na Policejní akademii a jak ukazují šetření, policie se učí obětem poskytovat podporu¹⁰².

Výzvy do budoucnosti

Jednou ze snah, zejména ze strany NNO, bylo poukázat na to, že násilí se týká všech napříč společnostmi, specificky bylo poukazováno na případové studie dokládající domácí násilí v rodinách vysokoškolsky vzdělaných osob. Jak píše například Huňková (2004, str. 102¹⁰³): „Násilí postihuje celé spektrum společností“, o stránku dále zdůrazňuje, že se nejedná o problém pouze sociálně a ekonomicky slabších. Tato pochopitelná snaha uvést fenomén domácího násilí jako něco, co se potenciálně týká všech, ovšem měla za následek nedostatečnou citlivost právě vůči propojování genderových aspektů s dalšími faktory jako je sociální třída, ale i etnicita, věk, zdravotní stav či sexualita. Podrobné analýzy těchto souvislostí chybí, setkáváme se pouze s náznaky, upozorňujícími např. na to, že domácí násilí není výhradou heterosexuálních vztahů, případně v souvislosti s týráním starých osob. Detailnější porozumění těmto mechanismům je tedy potřebným aspektem budoucích analýz a výzkumů, tento přístup navíc umožní vymanit se z omezujícího rámce „ženy proti mužům“.

Další výzvou, která je ale již jednoznačně obsažena v dostupných textech publikovaných neziskovými organizacemi, je výraznější pozornost postavení dětí jakožto svědků domácího násilí. Zde jde v první řadě o ochranu dětí v případě rozchodu rodičů, stáváme se svědky situací, kdy existuje podezření na násilí ve vztahu a přesto jsou děti nuceny využívat „práva na oba rodiče“ a stýkat se s předpokládaným agresorem (Bednářová, 2002)¹⁰⁴. Konkrétní kazuistiku uvádí Pöthe (2004)¹⁰⁵: ve vztahu existovalo násilí, zjevně i zanedbává-

100 Z rozhovoru s Mariusem Rakilem z norské organizace Alternative to violence: <http://www.atv-stiftelsen.no/>.

101 Muž ubil dívku před vchodem domu, pak se udal, Novinky 17. 7. 2007: <http://www.novinky.cz/krimi/119064-muz-ubil-divku-pred-vchodem-domu-pak-se-udal.html>

102 Případů domácího násilí neubývá, Právo, 20.6.2009

103 Huňková, M. (2004). Domácí násilí na ženách. In: Formánková, L., Rytířová, K. (Eds.). ABC feminismu. Brno: Nesehnutí.

104 Bednářová, Z. (2002). Zkušenosti psychosociálního centra Acorus. In: Domácí násilí. Staré problémy, nová řešení? Praha: Friedrich Ebert Stiftung.

105 Pöthe, P. (2004). Syndrom zavrženého partnera. In: Zpravodaj občanského sdružení ROSA: http://www.rosa-os.cz/fileadmin/rosa/rosa_0403.pdf

ní péče otcem po rozvodu, přesto se otec neustále soudí a vyžaduje styk s dítětem, a to za podpory příslušných úřadů. Je smutnou realitou, že otcové často mají po rozvodu velmi omezené možnosti styku s dětmi, toto je situace, která vyžaduje změnu. Nicméně je třeba citlivě odlišovat v případech, že se jedná o rodiny, kde docházelo k domácímu násilí. Druhá rovina pak spočívá v otázce zapojení psychiatrických a psychologických služeb, které mohou dětem pomoci zvládat traumatické zážitky a nepřenášet negativní zkušenosti do svých vlastních vztahů. Takový projekt má například pražská organizace ROSA, nicméně je zřejmé, že pomoc je nezbytné poskytovat plošně.

Zcela podceněná a systematicky neřešená otázka je práce přímo s pachatelí. Neziskovými organizacemi je neustále upozorňováno na to, že násilí je odpovědností pachatele, ne oběti (Huňková, 2004¹⁰⁶), přebírání zodpovědnosti na straně pachatelů je i výchozím bodem činnosti zahraničních organizací, které se touto problematikou zabývají (např. volně propojené organizace nesoucí název Alternativa k násilí¹⁰⁷). Tato perspektiva je klíčová s ohledem na svůj preventivní charakter a to nejen s ohledem na bezprostřední vliv na chování oběti, ale i s ohledem na změnu společenských postojů. Nezbytně potřebujeme přesunout se od tolerance násilí ve smyslu „proč (oběť) neodejde, to je její problém“ k odmítnutí násilného chování a zpochybňování oprávněnosti jednání na straně pachatele či pachatelky. V této oblasti však nedošlo k téměř žádnému pokroku s ohledem na nabídku dobrovolných poradenských služeb, ani v diskusi ohledně možnosti nařídit speciálně zaměřenou ústavní léčbu. Vysokou míru tolerance násilí v české společnosti ukazuje i nedávná poměrně bouřlivá a odmítavá reakce vůči návrhu ministryně pro lidská práva, které chtěla omezit možnost fyzických trestů dětí s cílem především ochránit děti před nepřiměřenými zákroky.

Za pozornost rozhodně stojí i úvahy předložené ve studii Marhánkové (2006¹⁰⁸), která se dotýká způsobů fungování azylových domů a citlivě poukazuje na rizika paternalistického přístupu vůči ženám, obětem domácího násilí. Ať už z provozních či bezpečnostních důvodů mohou některé azylové domy nastavenými pravidly nezáměrně pokračovat v udržování životních podmínek, ze kterých se zde ubytované ženy snažily uniknout.

Domácí násilí má rozhodně celou řadu příčin, které jsou skryté v osobní historii aktérů i ve strukturálním nastavení společnosti. Z toho vyplývá, že pro úspěšné řešení je třeba řady různých iniciativ, které postihnou odlišné úrovně problému.

Doporučení

- pokračovat v budování sítí spolupracujících organizací (neziskové organizace, poradenská centra, obecní úřady, policie, školy atp.)
- podrobněji analyzovat souvislosti domácího násilí (např. s ohledem na regionální odlišnosti, faktor věku atp.)
- systematicky řešit podporu dětem, svědkům domácího násilí

106 Huňková, M. (2004). *Domácí násilí na ženách*. In: Formánková, L., Rytířová, K. (Eds.). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí.

107 ATV Velká Británie: <http://www.avpbritain.org.uk/>, ATV USA: <http://www.avpusa.org/>, ATV Norsko: <http://www.atv-stiftelsen.no/>

108 Marhánková, J. (2006). *Domácí násilí – výpovědi žen žijících v azylovém domě*. Gender – rovné příležitosti – výzkum, č. 2.

- intenzivně připravovat služby týkající se pachatelů, navázat bezprostředně na konkrétní případy vykázaní
- zahrnovat téma bezpečí do plánů na výstavbu a rekonstrukce v obcích

Legislativní vývoj násilí na ženách

Obchod s lidmi

První mezinárodně všeobecně uznávaná definice obchodování s lidmi je obsažena v čl. 3 Protokolu OSN o prevenci, potlačování a trestání obchodování s lidmi, zvláště ženami a dětmi, který je součástí mezinárodní Úmluvy o nadnárodním organizovaném zločinu, přijata v Palermu 13. 12. 2000, ČR ji ratifikovala 10.12.2002 - tzv. Palermský protokol

Další významné dokumenty a instituce:

- 2002: Doporučené zásady a pokyny k lidským právům a obchodování s lidmi vydané Vysokým komisařem OSN pro lidská práva
- 2004: Komisí pro lidská práva jmenován Zvláštní zpravodaj pro oblast obchodu s lidmi
- Úmluva Rady Evropy proti obchodu s lidskými bytostmi

Poslední a zároveň nejvýznamnější změna právní úpravy obchodování s lidmi byla provedena novelou trestního zákona 537/2004 Sb., kdy byl zrušen stávající § 246 Obchodování s lidmi za účelem pohlavního styku a nahrazen novým § 232a Obchodování s lidmi. Novela nabyla účinnosti 1. 11. 2004 a podstatně rozšířila původní úpravu trestného činu zrušeného § 246.

Zároveň byl pozměněn i stávající § 216a Obchodování s dětmi, ze kterého bylo vypuštěno obchodování s dětmi za účelem využívání dětské práce, neboť tato skutková podstata je obsažena v uvedeném § 232a odst. 1.

Prostituce

Prostituce není v ČR definována zákonem, stíhají se pouze kriminální činy s ní spojené, tedy obchod s lidmi, kuplířství, výtržnictví a ohrožování mravní výchovy:

- pouliční prostituci mohou dnes regulovat obce prostřednictvím vyhlášek
- návrh nového trestního zákona (platnost 2010) počítá s postihováním prostituce např. v blízkosti škol, člověku, který tam prostituci provozuje nebo organizuje, by mohly hrozit dva roky odnětí svobody

Domácí násilí

Trestní zákon ve své zvláštní části až do nedávné doby neobsahoval skutkovou podstatu domácího násilí, jednání, které naplňovalo znaky domácího násilí, bylo postižitelné podle skutkových podstat v závislosti na způsobené újmě (ublížení na zdraví, omezování osobní svobody, vydírání apod.). S platností od roku 2003 je ale postižitelné podle nové skutkové podstaty: zákon 91/2004 Sb.: nový trestný čin v trestním zákonu: hlava VI - Trestné činy proti rodině a mládeži: trestný čin *Týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě* - §215a (postihuje násilí fyzické, ale i psychické a sexuální) (účinnost od 1.6.2004)

V této skutkové podstatě je tak vyjádřen specifický znak tohoto trestného činu, tedy že pachatelé, kteří týrají jiné osoby, tak činí vůči osobám blízkým a dalším osobám žijícím s nimi ve společném obydlí, v důsledku čehož je u nich dána specifická forma vzájemné závislosti vyplývající ze skutečnosti, že týrané osoby většinou mají ztíženou možnost toto společné obydlí opustit.

Úprava z roku 2004 reaguje na násilí již spáchané, které v rámci zákonné represe postihuje, nicméně ohrožené osobě nenabízí žádný konkrétní způsob účinné ochrany či odborné pomoci směrem do budoucna. Jakýkoli preventivní účinek se tak omezuje na pouhou hrozbu uložení trestní sankce, to se mění zákonem 135/2006 Sb. ze 14. 3. 2006 a zakotvuje se možnost *krátkodobého vykázaní násilné osoby* z místa, v němž spolu ohrožená osoba a násilník společně žijí (a to bez ohledu na vůli ohrožené osoby).

Ohrožené osobě se tak poskytne časový prostor, během něhož má možnost bez psychického či jiného nátlaku pochopit situaci, v níž se nachází, a uspořádat si své vlastní záležitosti za využití dalších právních nástrojů (návrh na vydání předběžného opatření, návrh na rozvod manželství, podání trestního oznámení).

3 pilíře této zákonné úpravy:

- 1) policejní zásah (na žádost ohrožené osoby, jejích rodinných příslušníků či jiných osob a institucí)
- 2) kontrola dodržování povinností uložených násilné osobě při vykázaní a následná péče o ohroženou osobu ze strany intervenčních center (pomoc psychologická, sociální, právní)
- 3) občanskoprávní řešení situace ohroženou osobou, která se může obrátit na soud především se žádostí o předběžné opatření, na jehož podkladě by ten, kdo ohrožuje tuto osobu svým násilným chováním, byl nucen opustit byt a jeho bezprostřední okolí a ve stanovené době se do místa nevracel

Domácí násilí je v současné praxi posuzováno spíše jako přestupek než trestný čin; praxe nepřihlíží k základním znakům domácího násilí, kterými jsou opakování a eskalace násilí. Dle §49 zákona o přestupcích je jednání násilné osoby v rámci domácího násilí posuzováno jako přestupek proti občanskému soužití, patří mezi tzv. přestupky návrhové - tj. právem rozhodnout o tom, zda proti násilné osobě bude vedeno přestupkové řízení, disponuje ohrožená osoba, naopak v případě §215a zákon 91/2004 Sb., tento již není zařazen v §163 Trestní stíhání se souhlasem poškozeného, zákon č. 141/1961 Sb.

Výraznou změnu směrem k ochraně obětí přináší i nový trestní zákon č. 40/2009 Sb. (platnost od 1. 1. 2010), který nově řeší problematiku tzv. stalkingu, tedy pronásledování obětí.

Znásilnění

Současná úprava: §241 trestního zákona (č. 140/1961 Sb.) v druhém oddílu osmé hlavy - trestné činy proti lidské důstojnosti: „kdo násilím nebo pohrůžkou bezprostředního násilí donutí jiného k souloži nebo k jinému obdobnému pohlavnímu styku nebo k takovému činu zneužije bezbrannosti druhého...“ Do roku 2001 bylo možno spáchat trestný čin znásilnění pouze na ženě a pouze v případě, že mělo charakter klasického pohlavního styku (přinucení k orálnímu nebo análnímu sexu se neklasifikovalo jako znásilnění, nýbrž většinou jako omezování osobní svobody, které se trestalo mnohem nižšími tresty).

Důležité události – domácí násilí:¹⁰⁹

1993 – 1997: vznikají první organizace zabývající se problematikou domácího násilí, intenzivně spolupracují, v roce 1995 vzniká Koordinační kruh prevence násilí na ženách, téma se začíná objevovat v mediálním diskurzu a proniká i do politických struktur

1998: pod vlivem politik Evropské unie jsou formulovány první Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen, které mimo jiné obsahují i téma domácího násilí

2004: po jednáních trvajících několik let se konečně podařilo prosadit do legislativy novou skutkovou podstatu pokrývající domácí násilí, vzniká sdružení organizací KOORDONA

2006: podařilo se zavést do legislativy institut vykázání, na něj navazuje zahájení činnosti krajských intervenčních center

¹⁰⁹ Kromě výše uvedených zdrojů zpracováno s pomocí poznámek poskytnutých paní Marií Vavroňovou z organizace ROSA.

Použité zdroje a literatura:

- Bednářová, Z. (2002). Zkušenosti psychosociálního centra Acorus. In: *Domácí násilí. Staré problémy, nová řešení?* Praha: Friedrich Ebert Stiftung.
- Cviková, J. (1998). Rozhovor Aspektu s Evou Sopkovou. *Aspekt*, 3.
- Hendlová, T. (2009). V Čechách je spácháno kolem 18.000 znásilnění ročně. IN: *GITA*: <http://www.ta-gita.cz/kriticke-reflexe/v-cechach-je-spachano-kolem-18-000-znasilneni-rocne/>.
- Huňková, M. (2004). Domácí násilí na ženách. In: Formánková, L., Rytířová, K. (Eds.). *ABC feminis-mu*. Brno: Nesehnutí.
- Křížková, A. (2005). Výskyt a formy sexuálního obtěžování v současných podmínkách pracovního trhu ČR. In: Křížková, A., Čermáková, M., Dudová, R. Maříková, H., Uhde, Z. (Eds.). *Obtěžování žen a mužů a sexuální obtěžování v českém systému pracovních vztahů*. Praha: Sociologický ústav AVČR, str. 21–35.
- Marhánková, J. (2006). Domácí násilí – výpovědi žen žijících v azylovém domě. *Gender – rovné příležitosti – výzkum*, č. 2.
- Marksová – Tominová, M. <http://www.genderstudies.cz/tiskove-zpravy/tz.shtml?x=220540>
- Martinková, M., Macháčková, R. (2001). *Vybrané kriminologické a právní aspekty domácího násilí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Pavlík, P. (Ed.) (2004). *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies, str. 71–80.
- Pikálková, S. (2004). K některým výsledkům mezinárodního výzkumu násilí na ženách v České republice. In: *Gender – Rovné příležitosti – gender*, 2 – 3. Praha: Sociologický ústav AVČR, s. 22–24.
- Pöthe, P. (2004). Syndrom zavrženého partnera. In: *Zpravodaj občanského sdružení ROSA*: http://www.rosa-os.cz/fileadmin/rosa/rosa_0403.pdf.
- Prokopová, Z. (1996). Statistika domácího násilí. In: Potočková, D., Prokopová, Z., Švecová, P. (Eds.). *Domácí násilí – záležitost nikoli soukromá. Sborník příspěvků českých a zahraničních odborníků*. Praha: Koordinační kruh prevence násilí na ženách, str. 15–18.
- Rezková, A. (2002). Domácí násilí z pohledu českého práva. In: Tesařová, J., Lišková, K. (Ed.). *Ženská práva jsou lidská práva*. Brno: Nesehnutí.
- Valdrová, J. Ostří hoší od fernetu: <http://www.ta-gita.cz/ohlasy/ostri-hosi-od-fernetu-a-jejich-dny/>, Kolářová, J. Fernet: Nafukovací panna ideálem každého muže?: <http://www.feminismus.cz/fulltext.shtml?x=2052707>
- Voňková, J., Lienau, M. (2002). Jak dál v právní úpravě domácího násilí? In: *Domácí násilí. Staré problémy, nová řešení?* Praha: Friedrich Ebert Stiftung.
- Zpráva ze čtvrté světové konference o ženách (Peking 4. – 15. září 1995).
- Bílý kruh bezpečí, Daphne, Elektra, feminismus.cz, Gender Studies, Rada Evropy, Rosa, Slovensko – český ženský fond, Unifem
- Hospodářské noviny, MF Dnes, novinky.cz, Právo, Týden

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

POSTOJE VEŘEJNOSTI SE MĚNÍ,

REÁLNÁ SITUACE NIKOLIV: AKTIVITY NA PODPORU

VYŠŠÍHO ZASTOUPENÍ ŽEN V POLITICE

**Alexandra Jachanová Doleželová, Jitka Gelnarová,
Jana Smiggels Kavková, Eva M. Hejzlarová¹¹⁰**

Participace a reprezentace žen v politice patří mezi témata genderové rovnosti. Vyrovnané zastoupení žen a mužů je předpokladem a zároveň i projevem fungující demokracie. Ačkoli by v demokratické společnosti ženy a muži měli mít rovné šance ve všech oblastech společenského života, pokud jde (nejen) o politickou činnost, čelí ženy v současnosti diskriminaci a nerovným podmínkám: *De iure* sice ženy mají stejné příležitosti k politické participaci jako muži. Stále však zůstávají znevýhodněny *de facto*.

Autorky nesouhlasí s tvrzením, že politika s rovným zastoupením žen a mužů bude nutně lepší než ta současná. Bude však podle našeho názoru rozmanitější. Ženy v průběhu ži-

¹¹⁰ Eva M. Hejzlarová a Jana Smiggels Kavková jsou autorkami textu „Průzkumy veřejného mínění“, další části textu vypracoval autorský tým Alexandra Jachanová Doleželová a Jitka Gelnarová. Autorkou doporučení je Alexandra Jachanová Doleželová.

vota získávají jiné životní zkušenosti, a proto vyrovnané zastoupení žen a mužů v politice respektuje širší spektrum potřeb občanů a občanek.

V České republice je počet žen v politice nízký, po posledních volbách do Evropského parlamentu (červen 2009) má Česká republika druhý nejnižší podíl žen v Evropském parlamentu¹¹¹. V Poslanecké sněmovně ženy tvoří 17, 5 % poslanců a v Senátu 17 % senátorů. V krajských zastupitelstvech je žen 17, 6 %. Na pozicích hejtnanek jsou dvě ženy, což je zatím nejvyšší počet, jakého se podařilo dosáhnout. V zastupitelstvech měst a obcí jsou ženy zastoupeny 25 %.¹¹² V sedmnáctičlenné vládě Jana Fischera jsou tři ženy. Od roku 1992 měla Česká republika dvě vlády, ve kterých nebyla žádná žena (Klausova vláda 1992 – 1996 a Zemanova vláda 1998 – 2002). Počet žen v parlamentu se od 90. let příliš nezvyšuje, např. v roce 1996 bylo v Poslanecké sněmovně PČR 15 % žen, v roce 2002 17 %¹¹³, což je zhruba stejně jako v současnosti.

V roce 2006 kritizovala ČR za nedostatečný počet žen v řídicích pozicích Organizace spojených národů, která ve své zprávě pro Českou republiku¹¹⁴ „opakuje a zdůrazňuje své znepokojení ohledně nedostatečné reprezentace žen v parlamentu, vládě, ve stálých komisích, na mezinárodní úrovni a v soukromém sektoru. Výbor¹¹⁵ také znepokojuje neochota vládních ministerstev použít zvláštní dočasná opatření v souznění s Článkem 4 Odstavce 1 Úmluvy a s Všeobecným doporučením Výboru č. 25 o dočasných zvláštních opatřeních. Dále je znepokojen přerušením schvalování návrhu volebního zákona, který požadoval alespoň 30% reprezentaci jednoho pohlaví.“¹¹⁶

Marie Čermáková poukazuje na to, že zapojení žen do politiky bylo i před rokem 1989 minimální, podle Čermákové byla naprostá většina žen politicky pasivní a ženy, které zastávaly politické funkce, zde byly zastoupeny pouze formálně.¹¹⁷ Ve vládách se i dříve objevovaly ženy spíše sporadicky, např. v období normalizace (1970 – 1989) se ve vládě české ani federální nevyskytovala žádná žena.¹¹⁸ Na druhou stranu existovala v Československé socialistické republice zákonná kvóta, která požadovala 30% zastoupení žen v parlamentu. V prvních demokratických volbách v roce 1990, po zrušení této kvóty, počet žen v parlamentu výrazně poklesl.¹¹⁹ Po sametové revoluci byly aktivity pro zlepšení postavení žen v politice (převážně kvóty), brány jako příliš spojující s režimem před rokem 1989.

Podle Michaely Marksové-Tominové byl jedním ze zlomových momentů nejen pro téma ženy v politice, ale i pro otázku postavení žen a mužů ve společnosti obecně vstup České republiky do Evropské unie, resp. přístupová jednání, kdy převážně média a veřejnost začaly na problematiku nedostatečného zastoupení žen ve veřejných funkcích nahlížet s menším despektem.¹²⁰ Otázce postavení žen v politice se ale dostává největší pozornosti v současnosti, resp. po založení funkce ministra/ministryně pro lidská práva

111 Na horším místě se umístila pouze Malta s žádnou ženou v EP.

112 www.padesatprocent.cz

113 Genderový infobalíček 01/2005

114 Zpráva OSN reagovala na 3. periodickou zprávu ČR o plnění Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen.

115 Výbor OSN pro odstranění všech forem diskriminace žen

116 Závěrečné komentáře Výboru OSN pro odstranění všech forem diskriminace žen k 3. periodické zprávě ČR. 2006.

117 Čermáková, Navarová 1990

118 Havelková 2006

119 Havelková 2002

120 Rozhovor s Michaelou Marksovou-Tominovou 24.8.2009

a národnostní menšiny, kdy jak ministryně Stehlíková (ta vedle problematiky násilí na ženách), tak ministr Kocáb prezentují problematiku zastoupení žen ve veřejných funkcích jako zásadní v oblasti prosazování rovnosti žen a mužů, a to i na úkor jiných „genderových“ témat.

Česká republika se zavázala k prosazování rovnosti žen a mužů podepsáním *Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen* (dále jen *Úmluva*), která byla přijata v roce 1979 Valným shromážděním OSN a je považována za mezinárodní deklaraci ženských práv.¹²¹ Další dokumenty, kterými by se měla Česká republika, pokud jde o podporu žen v politice, řídit, jsou Pekingská akční platforma¹²² a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech¹²³. Politickou participací žen se také zabývá několik doporučení Rady EU.¹²⁴

Existují různé strategie pro zvýšení zastoupení žen v politice, např. legislativní opatření, vnitrostranická opatření, vzdělávací aktivity pro političky, informační kampaně, ženské politické frakce, síťování neboli spolupráce napříč politickými stranami, podpora sladování soukromého a pracovního života političek a politiků, bourání genderových stereotypů apod.¹²⁵ V České republice se diskuse vede převážně kolem uzákonění kvót.¹²⁶ Následující text se zabývá vývojem aktivit a postojů na podporu většího zastoupení žen v politice v českém (a předtím československém) prostoru po roce 1989. První kapitola je zaměřena na představení tématu na základě analýzy odborných studií, které byly po roce 1989 vypracovány. Druhá kapitola chronologicky představí návrhy legislativních opatření a názory na jejich zavedení u nás. Třetí kapitola je zaměřena na hlavní aktéry tématu, tedy politické strany, média, veřejnost a neziskové organizace. Na závěr textu přichází sada doporučení, která by mohla účast žen v politice zvýšit.

121 Československá socialistická republika podepsala *Úmluvu o odstranění všech forem diskriminace žen* 17. července 1980 v Kodani. Po rozpadu země k 1. lednu 1993 se Česká republika stala 19. ledna 1993 členskou zemí OSN a přijala všechny související povinnosti vztahující se k ochraně lidských práv, včetně *Úmluvy*. Zvýšením počtu žen v politice se zabývá Článek 7: „Státy, smluvní strany, přijmou veškerá příslušná opatření k odstranění diskriminace žen v politickém a veřejném životě země a zejména zajistí, na rovnoprávném základě s muži, právo:

a) hlasovat ve všech volbách a veřejných referendech a právo na zvolení do všech veřejně volených orgánů;

b) účastnit se na tvorbě a provádění státní politiky a zastávat veřejné úřady a vykonávat všechny veřejné funkce na všech úrovních řízení státu;

c) účasti v nevládních organizacích a sdruženích zapojených do veřejného a politického života země.“

(*Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen*) Článek 7 je rozšířen, resp. podrobněji vysvětlen ve Všeobecném doporučení č. 23 z roku 1997. Státy musí přijmout adekvátní opatření, tak, aby zabránily diskriminaci žen v politickém a společenském životě, a musí zajistit, aby ženy měly rovný přístup k politické moci. (General Recommendation No. 23)

122 Pekingská deklarace a Platforma pro akci byly přijaty na 4. světové konferenci o ženách (4.-15. září 1995), více informací na: <http://www.feminismus.cz/ebooks/platforma/>

123 Dokument OSN z roku 1976.

124 Genderový infobalíček 01/2005

125 Podrobněji se nástrojem na zvýšení politické participace žen věnuje následující kapitola.

126 Kvóty je možné definovat jako „opatření s cílem napravit předcházející nerovnost obvykle ve vztahu k rozhodovacím pozicím nebo k přístupu ke školení či zaměstnání, které definuje určitý podíl míst pro určitou skupinu. Jedná se o jednu z forem afirmativních/pozitivních opatření. (např. některé politické strany v zemích EU uplatňují kvóty na kandidátních listinách tzv. zipovým systémem, tzn. že se na nich střídá vždy žena a muž. Na jiných kandidátkách může být 40 % žen, 40 % mužů a zbytek ponechán „volné soutěži“.)“ www.feminismus.cz

I. Odborný pohled: pojmání tématu z hlediska sociologie a politické vědy

Ačkoli je v České republice výzkum týkající se politické participace i reprezentace žen v podstatě na začátku (ve srovnávání se situací na západě, resp. na severu Evropy), vzniklo zde několik studií a reportů, které se danou problematikou u nás po roce 1989 zabývají. Následující část textu sleduje, jaká jsou hlavní témata textů, jaké jsou přístupy autorek a jak hodnotí postavení žen v české politice a zda přicházejí v této souvislosti s doporučeními.¹²⁷

Sledované studie pojmají téma politické participace a reprezentace žen u nás především z hlediska sociologie a politické vědy, v menší míře také z hlediska politické filosofie a kulturologie. Jedním z témat jsou existující přístupy k hodnocení relevance politického zastoupení podle pohlaví. Petra Rakušanová hovoří v této souvislosti o liberálně-konzervativní polarizaci: *Liberální přístup* zdůrazňuje možnost existence odlišné ženské politické kultury. Naopak *konzervativní přístup* – vlastní v této věci většině pravicových politických stran – pokládá politickou identitu za silnější než identitu genderovou, akcentuje rovnost příležitostí (podle zastánců/zastánkyň konzervativního přístupu naplněnou již zavedením aktivního a pasivního volebního práva) a nebere v úvahu tzv. skryté bariéry účasti žen v politice (např. způsob výběru kandidátů pro volby); politické strany takto zdůvodňují pasivitu, pokud jde o zastoupení žen ve struktuře strany a ve volených funkcích.¹²⁸

Autorky přinášejí zajímavá fakta a data týkající se účasti žen v české (a předtím československé) politice a vývoje politické participace žen u nás za posledních dvacet let. Zároveň přicházejí s vlastním hodnocením: Účast žen v politice chápou jako pozitivní hodnotu a k současnému stavu politické reprezentace žen se staví poměrně kriticky. Míru zapojení žen do politiky jednoznačně považují za nedostatečnou a přicházejí s doporučeními na změnu situace.

Pro větší účast žen v politice jsou používány různé argumenty. Jedním z nich jsou jiné životní zkušenosti žen oproti mužům a z nich plynoucí jiné politické důrazy a témata, tzv. ženská politická agenda. Sama nutnost zdůvodňování legitimacy účasti žen v politice, tedy kladení si otázky, proč by ženy v politice měly být, je důkazem toho, že u nás skutečná rovnost příležitostí pro ženy a muže v politice stále neexistuje, protože v souvislosti s muži se podobná otázka neklade. Hana Havelková hovoří o ženské agendě jako o určitém „věnu“, které ženy musí do politiky přinést jako jakýsi „*specifický ženský přínos*“. Připomíná, že „tu ženy přihazují na váhu cosi ‚navíc‘, co by jako skutečně rovnocenné bytosti vlastně nemusely“. Očekávání, že politiku obohatí, se zároveň podle Havelkové často obrací proti nim, protože politicky jsou přísně sledovány a také přísněji posuzovány.¹²⁹ Pokud jde o politickou agendu, diskurz sledovaných reportů do jisté míry zůstává stereotypní v tom, že přebírá dělení resortů na silné a slabé, za silné resorty jsou pokládány např. finance nebo obrana a za slabší např. školství nebo zdravotnictví. Podle autorek jednotlivých studií jsou ženy zpravidla obsazovány do „slabších resortů“¹³⁰ nebo do „méně prestižních“¹³¹ parlamentních výborů. Tímto dělením (a označením za slabší) jsou resorty jako školství nebo zdravotnictví degradovány.

127 Vybrány byly především studie Petry Rakušanové, Hany Havelkové a Jany Smiggels Kavkové.

128 Rakušanová 2006b. Tématu se věnuje také Havelková 2006.

129 Havelková 1996

130 Např. Rakušanová, Helšusová-Václavíková 2006

131 Rakušanová 2006a

Součástí odborného diskurzu je analýza příčin nízkého zastoupení žen v politice. Malý počet žen v politických strukturách je pokládán za výsledek působení souběhu několika faktorů. V této souvislosti se hovoří o třech typech bariér vstupu žen do politických funkcí: individuálních, společenských a institucionálních. Individuálními bariérami jsou myšleny přetrvávající patriarchální model rodiny, odlišná hodnocení žen a mužů (existence rozdílných měřítek pro muže a ženy v politice) a odlišné pojetí moci (ženy pokládají svou roli za veřejnou službu, není pro ně tak důležitá politická funkce). Společenské bariéry se týkají postojů české veřejnosti k politické participaci žen. Mezi institucionální bariéry jsou řazeny volební systém a výběr kandidátů v politických stranách.¹³²

Volební systém do Poslanecké sněmovny PČR je podle analýz z hlediska zvýšení účasti žen v politice sám o sobě v zásadě vhodný¹³³ – poměrný volební systém je z hlediska zastoupení žen pokládán obecně za vhodnější než systém většinový.¹³⁴ Havelková poukazuje na to, že v případě volby jednoho kandidáta mají strany tendenci nominovat na kandidátku tzv. „standardní produkt“, tedy muže středního věku a ze střední vrstvy a ženy jsou podporovány pouze tehdy, pokud je k tomu politická vůle.¹³⁵ Podle Rakušanové by pozitivním krokem k zvýšení počtu žen v politice bylo navýšení počtu preferenčních hlasů¹³⁶, protože těch ženy získávají tradičně velké množství. V současnosti však nemohou preferenční hlasy postavení žen v politice výrazně ovlivnit, protože v nynějším volebním systému mají malou váhu¹³⁷.

Za klíčový faktor ovlivňující počet žen v zastupitelských orgánech však studie shodně pokládají nikoli volební systém, ale mechanismus sestavování kandidátních listin. Poukazují na to, že jsou to právě politické strany, přesněji jejich vedení, kdo hledá, pověřuje a nominuje kandidáty, kteří se ve volbách ucházejí o veřejné posty; strany tedy vystupují v roli tzv. dveřníků (gatekeepers). V období mezi lety 1996 a 2006 byl sice ve sněmovních volbách zaznamenán zřejmý nárůst počtu žen na kandidátních listinách téměř u všech politických stran¹³⁸, současný podíl žen na kandidátkách však autorky stále hodnotí jako nízký. Podle analýz zde až na výjimky chybí politická vůle stran ženy nominovat. Je také upozorňováno na to, že pro reálnou šanci žen na zvolení je velmi důležité jejich pořadí na kandidátce; podle analýz jsou ženy zpravidla umísťovány na nízkých, resp. nevolitelných pozicích.¹³⁹

Za velmi důležitou z hlediska zvýšení podílu žen na kandidátkách pokládají autorky účast žen ve vrcholných orgánech politických stran, protože podíl na vedení by ženám umožnil participovat na procesu sestavování kandidátních listin. Jak konstatuje např. Rakušanová, ženy v současnosti nejsou na klíčových pozicích ve stranické hierarchii, a jejich podíl na výběru kandidátů je proto nízký.¹⁴⁰

132 Rakušanová, Helšusová-Václavíková 2006

133 *Tvrzení o větší vhodnosti poměrného volebního systému pro zvýšení účasti žen ve volených orgánech neplatí absolutně. Důkazem toho je srovnání současného podílu žen v Poslanecké sněmovně a Senátu. Ve Sněmovně, která je volena poměrně, dnes zasedá menší procento žen než v Senátu, kde se volí pomocí dvoukolového většinového systému.*

134 Rakušanová provedla analýzu šesti návrhů na změnu volebního zákona z hlediska jejich možného dopadu na podíl žen v zastupitelských sborech. Viz Rakušanová 2006b

135 Havelková 2002

136 Rakušanová 2006b

137 Benerová, Smiggels Kavková 2006

138 *Výjimku v roce 2006 představovala ČSSD, kde v té době klesl počet žen na kandidátních listinách o 1, 29 % (Rakušanová 2006b).*

139 *Upozorňuje na to např. Smiggels Kavková 2006a*

140 Rakušanová 2006a

Reporty konstatují značný nepoměr mezi počtem žen v členské základně strany, který je velmi vysoký (30 – 50 %) ¹⁴¹ a srovnatelný dokonce i se situací ve skandinávských zemích, a jejich zastoupením v politických strukturách. Podle Jany Smiggels Kavkové tedy není pravda, že by zde nebyl dostatek vhodných adeptek na kandidátky politických stran. Je však otázka, zda je možné pouze z počtu žen ve stranách usuzovat na jejich zájem o politické funkce, resp. o účast ve vrcholové politice. Kauzalita mezi podílem žen v členské základně politických stran a zájmem žen o podíl na moci není jednoznačná.

Tématem textů jsou také nástroje na zvýšení účasti žen v politice a jejich relevance a vhodnost v českém (a dříve československém) prostředí. Jednou z možností, jak se k současné situaci žen v politice postavit, je spolehnout se na přirozený vývoj, což by, jak konstatuje Smiggels Kavková, znamenalo dosažení kritické 30% hranice (tj. hranice, při které již menšina může ovlivňovat rozhodování) za celých 165 let. Dále je možné využít některý z typů tzv. strategie genderové rovnosti. Rakušanová hovoří o třech typech: Prvním jsou rétorické strategie, kam se řadí např. podpisy mezinárodních smluv či oficiální prohlášení. Dalším typem jsou tzv. rovné příležitosti, znamenající např. implementaci aktivních opatření pro vyšší zastoupení žen, patří sem např. výcvikové aktivity, financování ženských politických aktivit nebo zvyšování obecného povědomí v této oblasti. ¹⁴² Třetí strategií genderové rovnosti jsou pozitivní akce, tedy aktivity, které se snaží o dosažení rovných příležitostí mužů a žen „za cenu dočasného narušení rovných práv“ ¹⁴³, přičemž k nejznámějším z nich patří genderové kvóty. Zde rozlišuje Rakušanová mezi formálními kvótami ¹⁴⁴, které stanovuje zákon, jenž často také vymezuje sankce za jejich neplnění, a kvótami neformálními ¹⁴⁵, které pro výběr svých kandidátů a sestavování kandidátek přijímají dobrovolně samy politické strany. Tyto kvóty jsou pokládány za nejefektivnější strategii. ¹⁴⁶

Podle Havelkové ¹⁴⁷ právě neexistence opatření aktivně podporujících vstup žen do politiky brání vyššímu politickému zastoupení žen, jiné faktory – historicko-kulturní, sociálně strukturální i institucionální – podle ní působí pro nárůst politické reprezentace žen poměrně příznivě. Kvóty však nejsou pokládány za samospasitelné. Podle Rakušanové je pro ženy v politice vedle vnitrostranických kvót nutná rovněž větší aktivita ze strany žen (a to nejen na lokální, ale i na celostátní úrovni) a vedle toho také proměna v chápání voličstva, které může vyjádřit odmítavý postoj ke stranám, jež nemají ženy na předních místech kandidátek. ¹⁴⁸ Pokračování veřejné diskuse a následný tlak voličstva na změnu rekručních mechanismů ve stranách by podle autorky mohlo být řešením dané situace. ¹⁴⁹

141 Smiggels Kavková 2006b

142 Rakušanová 2006a

143 Tamtéž

144 Užívají se kupříkladu v řadě zemí Latinské Ameriky (např. v Argentině, Peru, Venezuele, Bolívii, Ekvádoru, Paraguaji nebo Panamě), v Evropě pak např. ve Francii, Belgii, Arménii, Makedonii, Srbsku nebo Bosně a Hercegovině. Jednotlivé kvóty se přitom liší svým rozsahem i mechanismem, průměrně zajišťují zastoupení žen ve 30 %.

145 Používáním neformálních kvót jsou známy především severské země. Vnitrostranické kvóty se uplatňují ve Švédsku, v Norsku, donedávna se používaly se také v Dánsku.

146 Rakušanová 2006a

147 Havelková 2002

148 Rakušanová 2002

149 Rakušanová 2006b. Texty se zabývají i mediálním diskurzem, výzkumy veřejného mínění či postoji politických stran, těmto tématům je věnována pozornost v dalších kapitolách našeho textu.

II. Zvýšení počtu žen na kandidátních listinách pomocí legislativního opatření

Jedním z možných způsobů jak zvýšit počet žen v politice jsou legislativní, tedy zákonem stanovené kvóty. V takovém případě zákon stanoví sankce¹⁵⁰ pro strany, které nenominují relevantní počet žen. Ze zkušeností ze zahraničí přitom vyplývá, že funkčnějším způsobem je, pokud se k používání pozitivních opatření rozhodnou strany samy a stanoví si vnitrostranické kvóty pro kandidátní listiny. V české politické sféře se pro kvóty na kandidátní listiny rozhodla zatím pouze Strana zelených.¹⁵¹

Zvýšení politické reprezentace žen se věnují Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti žen a mužů (dále jen Priority), které jsou v ČR vytvářeny každoročně od roku 1998. Ve znění Priorit na rok 1999 byl stanoven úkol pro předsedu Legislativní rady vlády, aby posoudil, zda zavedení případných pozitivních opatření má oporu v českém zákoně. Legislativní rada po dlouhé době (v roce 2001) konstatovala, že pozitivní opatření, která jsou vymezená v mezinárodních smlouvách, jsou v souladu s českou legislativou.¹⁵²

V roce 2003 odhlasovala Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů¹⁵³ následující doporučení: *„Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů doporučuje vládě ČR provést reformu volebního systému, která by po vzoru francouzské a belgické právní úpravy podpořila vyrovnané zastoupení žen a mužů ve volených orgánech, a za tímto účelem doporučuje vládě uložit 1. místopředsedovi vlády a ministru vnitra, aby do 31.12.2004 předložil vládě návrh právní úpravy podporující vyrovnané zastoupení žen a mužů ve všech orgánech volených na základě všeobecného, rovného a přímého volebního práva.“* V březnu 2004 prošlo doporučení vnějším připomínkovým řízením.¹⁵⁴ Vláda vzala doporučení na vědomí, ale nebylo zařazeno na jednání vlády.¹⁵⁵ A to i přes to, že Ministerstvo vnitra vypracovalo návrh věcného záměru zákona o volbách, který však nebyl zařazen do Plánu legislativních prací vlády na následující rok (2005). Legislativní rada vlády zpochybnila možnost zařazení jakékoliv „pozitivní akce“.¹⁵⁶ Nezávisle na návrhu Rady Výbor pro odstranění všech forem diskriminace žen, který působil do roku 2008 pod Radou vlády pro lidská práva, v roce 2003 *„vypracoval návrh změny volebního zákona, kde se pro kandidátní listiny navrhuje zipový systém a nejméně 40 % míst pro jedno pohlaví. Tento návrh se týká voleb do Evropského parlamentu, Poslanecké sněmovny ČR, krajských voleb a Senátu PČR (v posledních dvou případech bez zipového systému). Strany, které nedodrží tento princip, dostanou menší státní příspěvek za odevzdané hlasy a nedodržení zipového principu má být sankcionováno odmítnutím kandidátní listiny.“*¹⁵⁷ Podnět nebyl zařazen na jednání Rady.¹⁵⁸ Prozatím všechny kroky v oblasti legislativních změn byly neúspěšné.

150 Některé návrhy také obsahovaly nařízení odmítnout do voleb kandidátní listiny, které by kvótu nesplňovaly.

151 Občanská demokratická strana je jednoznačně proti kvótám, v ČSSD proběhla diskuse nad návrhem vnitrostranických kvót, byl ovšem stranickou základnou zamítnut. Komunistická strana Čech a Moravy přijala doporučení podporující účast žen na kandidátkách.

152 Genderový infobaliček 01/2005

153 Poradní orgán vlády. Více info na: www.vlada.cz

154 Marksová-Tominová 2004

155 Kotišová 2006

156 Tamtéž

157 Marksová-Tominová 2004

158 Kotišová 2006

Téma znovu otevřel ministr pro lidská práva a národnostní menšiny Michael Kocáb, který navrhl aktualizovat Priority zařazením bodu s tímto zněním: „*Zpracovat a vládě předložit návrh legislativních změn, které zajistí pro volby do Poslanecké sněmovny, krajských zastupitelstev a zastupitelstva hl.m. Prahy minimální 30% podíl podíl jak žen, tak mužů na kandidátních listinách.*“ Vláda uložila Ministerstvu vnitra vypracovat návrh zákona do 31.12.2009.¹⁵⁹

Uzákonění kvót se setkává s pozitivními i negativními reakcemi. Zastánkyněmi kvót jsou např. Michaela Marksová-Tominová, dále organizace Fórum 50 %, vedle Michaela Kocába, ministra za Stranu zelených, je pro kvóty také Zdeněk Škromach, místopředseda ČSSD. Proti kvótám se ale silně staví některé političky, např. Miroslava Němcová (ODS), ale i některé genderové aktivistky, např. socioložka a zakladatelka Gender Studies Jiřina Šiklová. Podle Šiklové mohou být kvóty obrácenou diskriminací v případě, že nebude moci být kvóta naplněna z důvodů např. nedostatku zájemkyň či kvalitních kandidátek. Kvóty podle ní také znevýhodní samotné ženy, které nebudou kvůli kvótám dostatečně uznávány. Svoji argumentaci dokládá Šiklová příkladem ze Spojených států: „*Nikdy nezapomenu na jednu svoji černošskou skoro vrstevnici na univerzitě v Bostonu, jak mně podávala vizitku s mnoha tituly. A hned, aniž jsem cokoliv řekla, dodala, že sice studovala v sedmdesátých letech, ale že neměla proto, že je černoška a žena, žádnou protekci. Já ji ujistila, že to považuji za samozřejmé, že neměla protekci.*“¹⁶⁰ Dále dodává: „*Navíc si myslím, že ženy v naší republice nejsou na tom jak z hlediska vzdělání, tak z hlediska svého postavení ve společnosti tak špatně, abychom pro ně museli podobná opatření zavádět.*“¹⁶¹

Miroslava Němcová, jedna z hlavních kritiček kvót a místopředsedkyně ODS, kritizuje kvóty, protože stanovují jiný režim pro muže a jiný pro ženy. Pokud chtějí voliči podpořit ženy, mohou podle Němcové využít preferenčních hlasů.¹⁶² Na podporu kvót vyvrací Michaela Marksová-Tominová argument týkající se nekvalifikovaných kandidátek: „*Pokud se podíváte na některé kandidátní listiny, tak zjistíte, že se tam nedostaly některé ženy, i když byly daleko kvalifikovanější. Většinou je kandidátka sestavována podle osobních dohod a ne na základě stanovených kritérií.*“¹⁶³

Odborníci a odbornice se shodují, že samotné kvóty nestačí, ženy pak zůstanou na nízkých pozicích kandidátek. Proto mnozí z nich navrhují zipový systém, který může být stanoven např. tak, že ve trojici kandidátů musí být jedna osoba opačného pohlaví. Systém stanovuje stejná pravidla pro ženy i muže. Kloní se k němu i ministr Kocáb a je využíván Stranou zelených. K zipovému systému se přiklání také Anna Čurdová z ČSSD: „*Jsem přesvědčena, že pokud bychom převzali francouzský model, tj. zipový systém kandidátních listin, včetně zavedení vysokých pokut pro politické strany za jeho nedodržení, pak by nebyl problém a tento přístup by určitě zajistil nejen vyšší konečné zastoupení žen na kandidátních listinách, ale i ve zvolených orgánech.*“¹⁶⁴

159 Aktualizovaná opatření Priorit a postupů vlády při prosazování rovných příležitostí pro ženy a muže 2009

160 Literární noviny. 22. 7. 2002

161 Tamtéž.

162 Týden. 31.8.2009

163 Rozhovor s Michaelou Marksovou-Tominovou 24.8.2008

164 Genderový infobalíček 01/2005

III. Postoje hlavních aktérů - politických stran, médií a veřejnosti - k postavení žen v politice

Média, ale i politici a političky používají v souvislosti s pozitivními akcemi pro ženy do politiky¹⁶⁵ termín „pozitivní diskriminace“. Tento termín není korektní, naopak pozitivní akce reagují na již existující diskriminaci ve společnosti a snaží se dorovnat startovací čáru. I proto je při vytváření jak vnitrostranických, tak legislativních kvót důležité klást důraz na to, aby opatření zahrnovala obě pohlaví, např. již zmiňovaná trojice kandidátů, kde se nachází vždy jedna osoba opačného pohlaví.

Termín „kvóta“ vyvolává v české veřejnosti negativní konotace.¹⁶⁶ Pojmy jako „pozitivní akce“ nebo aktivity na „podporu postavení žen v politice“, přestože mohou v reálu znamenat to samé, negativní ohlasy nevyvolávají. Zároveň je však nutné dodat, že podobné pojmy jsou používány méně často a jsou pro českou veřejnost také méně srozumitelné.

V některých případech podpory žen do politiky je využíváno esencialistických názorů na to, jaké jsou ženy a jací jsou muži. Hovoří se o tom, že ženy méně než muži touží po moci, či že jsou méně zkorumpované. Někdy je argumentováno jinými způsoby myšlení. S tímto názorem se autorky textu neztotožňují. Nelze odpovědět na otázku, zda by ženy byly méně zkorumpované, pokud by měly stejný přístup k moci. Na druhou stranu argument, že ženy mají jiné životní zkušenosti a jinak se socializují, není možné vyvrátit.

Přístup politických stran

Po roce 1989 strany tématu politické reprezentace žen dlouho nepřikládaly politický význam, tomu odpovídala nejen podoba jejich kandidátních listin pro volby a míra účasti žen ve vedení stran, ale také podoba jejich politických programů. V posledních letech se situace žen ve stranách a přístup stran k tématu politické reprezentace žen postupně, i když nepřilíží výrazně měnit. Jestliže se ještě v roce 2002 tématem rovných příležitostí ve svém programu zabývala jen ČSSD¹⁶⁷, pro volby v roce 2006 už téma figurovalo také v programech KSČM, SNK-ED, US-DEU a Strany zelených.¹⁶⁸ Obecně se ale dá říct, že ani pravicové ani levicové strany nepřístupují k otázce nízkého zastoupení žen v politice systematicky.¹⁶⁹

Jak konstatuje Petra Rakušanová, „rétorika volebních programů“ je „pouze jednou stránkou mince hodnocení účasti žen ve vrcholové politice“.¹⁷⁰ Podívejme se tedy na existující opatření na podporu účasti žen v politice uplatňovaná ve stranách. Pro účast žen na kandidátkách má ze stran zastoupených ve Sněmovně závazné opatření pouze Strana zelených, která uplatňuje kvótu pro volby (včetně voleb do vnitřních orgánů strany), zajišťující ženám třetinu křesel. Závazná kvóta, tvořící součást stanov, je přitom formulována genderově neutrálně – v každé trojici kandidátů SZ musí být alespoň jedna osoba opačného pohlaví. KSČM přijala pro sestavování kandidátních listin doporučení, podle kterého musí

165 Ale i v jiných oblastech, např. na trhu práce.

166 Shodly se na tom odbornice na diskusi „Jak evropské instituce podporují občanskou angažovanost?“ 5. 11. 2000, ale potvrzují to i výzkumy Fóra 50 %.

167 Mnohé odbornice však poukazují na to, že ČSSD se věnují problematice v politickém programu, nikoliv však ve faktické rovině.

168 Rakušanová 2006b

169 Rakušanová 2006a

170 Tamtéž

figurovat nejméně jedna žena v první pětici kandidátů.¹⁷¹ ČSSD, která se ve svém programu k řešení otázek rovných příležitostí žen a mužů zavazuje, žádnou kvótu pro kandidátní listiny neuplatňuje. ČSSD má 25% kvótu pro stranická grémia, toto opatření ale ženám ve straně příliš nepomáhá. Hana Havelková podotýká, že kvóta ČSSD nepředstavuje „minimální“ zastoupení žen, ale zastoupení „maximální“. Ženy zde soupeří o jedno místo-předsednické křeslo, místo aby soutěžily o všechna křesla s ostatními kandidáty.¹⁷²

Jedním ze způsobů, jak usilovat o zlepšení postavení žen ve stranách a v politice celkově, je po roce 1989 zakládání ženských uskupení v rámci stran. Na podporu účasti žen v politice vznikla organizace *Sociálně demokratické ženy (SDŽ)*, zájmové hnutí v rámci ČSSD, které má za cíl zejména prosazovat ženy do orgánů strany, na její kandidátní listiny a do politiky obecně.¹⁷³ Bývalá poslankyně ČSSD Jana Volfová se také významně podílela na vzniku stínové vlády žen v roce 2000. Ustavení této stínové vlády bylo reakcí na absenci žen v menšinové vládě ČSSD pod vedením Miloše Zemana.¹⁷⁴ Premiér se k absenci žen vyjádřil, že ženy se v jeho vládě objeví, až pomine tzv. období vlády sebevrahů, ženy prý nebyly ve vládě proto, že je chtěl ušetřit nepopulárních opatření.¹⁷⁵

Ženské uskupení vzniklo v roce 2004 také při KDU-ČSL. *Sdružení žen KDU-ČSL*, jehož předsedkyní je Marie Jílková, klade důraz na důstojnost ženy a rodiny jako základní jednotky společnosti a hájí život ve všech jeho podobách. Zároveň se snaží prosazovat „oprávněné nároky na zastoupení žen ve veřejném životě, v orgánech KDU-ČSL a zastupitelských sborech“.¹⁷⁶ Ženská uskupení v politických stranách ale nejsou dostatečně silná, aby mohla ovlivňovat skutečný chod strany.¹⁷⁷ Ze současných parlamentních stran je tak v oblasti zastoupení žen ve vedoucích funkcích nejúspěšnější Strana zelených se žipovým systémem.

Pokusem o zlepšení postavení žen v politice bylo po roce 1989 také ustavení *Strany rovných šancí*; na jejím založení se v roce 2004 podílely novinářka Zdeňka Ulmannová a režisérka Olga Sommerová. Přes výše uvedené snahy zůstává pozice žen ve stranách stále příliš slabá na to, aby mohly ženy ovlivnit nejužší stranické vedení. Platí to jak pro levicové ČSSD a KSČM, tak pro pravicové strany, ve kterých odmítají téma politického zastoupení na základě pohlaví samotné poslankyně a ženy v nejužším stranickém vedení, argumentující tím, že rozhodovat mají pouze schopnosti.¹⁷⁸

V jednotlivých stranách jsou zastoupeny političky, které se problematice rovných příležitostí věnují, je pro ně ale velmi obtížné problematiku prosadit. Jako političky věnující se tématu rovných příležitostí se profilují či profilely např. Anna Čurdová (ČSSD), Alena Gajdušková (ČSSD), Jana Volfová (ČSSD), Soňa Marková (KSČM), Věra Flasarová (KSČM). Sdružení žen KDU-ČSL založila Michaela Šojdrová, ve Straně zelených se problematice věnovala např. Kateřina Jacques.

171 Smiggels Kavková 2006a

172 Havelková 2006

173 Oficiální internetové stránky ČSSD: <http://www.cssd.cz/nase-strana/partnerske-organizace>

174 Rakušanová, Helšusová-Václavíková 2006

175 Právo 3.8.1998

176 Oficiální internetové stránky KDU-ČSL. <http://www.kdu.cz/default.asp?page=510&idr=10343&IDCI=13171>

177 Příkladem je nominace Aleny Borůvkové na místopředsdkyni strany, tato nominace před-sedou Paroubkem nebyla se Sociálně demokratickými ženami probírána a naopak ony tuto kandidátku velice kritizovaly.

178 Havelková 2002

Jak podotýká Michaela Marksová-Tominová, zatímco na začátku 90. let bylo prosazování žen do politiky médií často zesměšňováno, v současnosti již nedostatek žen v politice některá média pokládají za fakt, který by měl být napraven. „*Posun je jednoznačně pozitivní. Na začátku 90. let, když se řešilo v médiích téma ženy v politice, vždy bylo bráno jako něco k smíchu, kvóty byly přirovnávány ke „komunistickým kvótám na dojičky“.* Ale v současnosti už to tak není. Třeba poměrně nedávno jsem četla článek, že Fischerova vláda projednává návrh ministra Kocába kvóty uzákonit, neboli stanovit nějaké poměrné zastoupení žen a mužů, a ten článek to nekonstatoval nijak negativně. Také byl článek v Týdnu – kdyby volební výsledky byly stejné jako ty minulé, tak podle současného rozložení na kandidátkách se do Poslanecké sněmovny nejspíš dostane ještě o dvě ženy míň. A zase to byl článek, který se tomu nevysmíval. Bylo z něj jasné, že není správné, že to tak dopadne. Ve veřejném a mediálním mínění vidím velký posun, v reálné situaci je nulový.¹⁷⁹

Havelková uvádí, že určitou dobu po revoluci se téma „ženy v politice“ neobjevovalo v médiích vůbec a jakmile se začaly články objevovat, neuznávaly existenci diskriminace na základě pohlaví a odmítaly kvóty. Změna přišla podle Havelkové v roce 1995, jako reakce na pozici ČR v mezinárodních porovnáních a na průzkumy veřejného mínění. Média se na tuto problematiku začala zaměřovat před volbami v roce 1996.¹⁸⁰ Je ale důležité zmínit, že až do současnosti závisí postoj k tématu na jednotlivých novinářích a novinářkách. Např. v roce 1995 vyšel v Magazínu MF Dnes rozsáhlý článek, který se věnoval problematice nedostatku žen v politice jako problému, kterému česká politika čelí. Tento článek byl ke stavu kritický.¹⁸¹ Rozlišné pojetí novinářů a novinářek potvrzuje i Havelková, která rozlišuje dva typy názorů českých médií: Některá média projevují „vůli k genderové rovnosti“ a snaží se genderové stereotypy bourat a jiná jsou „lhostejná k míře politické participace žen“. Média, která se sice snaží bourat genderové stereotypy, se ale podle Havelkové vyhýbají vztahům žen k moci a muže představují jako ovládnuté mocí.¹⁸² Pokud se česká média věnují genderové rovnosti, je pro ně politická reprezentace žen tématem číslo jedna.¹⁸³

V průběhu posledních dvaceti let bylo několik momentů, které aktivizovaly pozornost médií, např. stínová vláda žen v roce 2000, založení strany Rovnost šancí, aktivity ministra Kocába. Mimořádné pozornosti se dostalo Stínové vládě žen, její programové prohlášení sledovala jak Česká televize, tak televize Nova a Prima. Stínová vláda neušla ani deníku Blesk. I když byla některými médii zesměšňována, její představitelky byly často zvány do diskusí k různým politickým tématům. Strana Rovnost šancí byla zaregistrována v dubnu 2005 a byla jí věnována velká pozornost médií již při jejím zakládání v roce 2004. Zakladatelky měly velkou možnost obhájit v médiích potřebu rovnosti příležitostí¹⁸⁴, je ovšem otázka, do jaké míry této výzvy využily a zda byly pro téma přínosem. Např. nezveřejnění politického programu z důvodů, že by ho mohla ukrást nějaká větší politická strana¹⁸⁵,

179 Rozhovor s Michaelou Marksovou-Tominovou 24.8.2009

180 Havelková 1999

181 Magazín MF Dnes. 28.9.1995

182 Havelková 2008

183 To potvrzuje i Havelková 1999. Poslední dobou se ale média hodně věnují také tématům jako je sladění osobního a pracovního života a diskriminace na trhu práce.

184 Kotišová 2006

185 Tamtéž

příliš tématu nepomohlo. I když byly stínová vláda žen i strana Rovnost šancí považovány za kontroverzní, vyvolaly veřejnou diskusi, která se do té doby ve veřejném diskurzu neobjevila.

Téma do médií prosazují i genderové aktivistky, např. Michaela Marksová-Tominová napsala pro média na téma ženy v politice nemálo sloupků.

Hana Havelková se ve svých pracích zaměřuje na to, jakým způsobem jsou političky v médiích zobrazovány.¹⁸⁶ Na rozdíl od mužů, se média u žen často zaměřují na jejich fyzickou krásu a ženy bývají v některých případech i zesměšňovány. Lidové noviny např. hodnotily krásu poslankyň v článku „Petra Buzková ztratila korunu parlamentní královny krásy“.¹⁸⁷ Některá média používají výrazy jako „něžné pohlaví“ nebo označují ženy za „lepší“.¹⁸⁸ Jako příklad ignorování žen v politice uvádí Havelková článek v Lidových novinách „Kdo bude mužem číslo dvě“, který reagoval na volbu předsedy/předsedkyně Senátu v roce 1996, kde ale bylo i několik žen – kandidátek na tuto pozici.¹⁸⁹

Téma ženy v politice se do médií dostává stále častěji. Objevuje se také v obdobích, kdy se žena dostane na vyšší politickou funkci. Často se v této souvislosti rozebírá, zda se politička musela či nemusela vzdát svého soukromého či rodinného života.¹⁹⁰ U mužů se tento problém neřeší.

Průzkumy veřejného mínění

Názory české veřejnosti k otázce politické reprezentace žen prošly v posledních dvaceti letech zajímavým vývojem. Díky sérii výzkumů veřejného mínění, které byly v tomto období na téma zapojení žen do politiky realizovány, existuje dostatek kvantitativních dat pro sledování tohoto vývoje od 90. let až po současnost.

První období, ve kterém šetření probíhala, zahrnuje roky 1991 – 1997. Výzkumy realizoval Institut pro výzkum veřejného mínění (dále IVVM). Další rozsáhlé šetření pak proběhlo v červnu 2004, realizovalo jej Centrum pro výzkum veřejného mínění (dále CVVM). Poslední období, ze kterého existují srovnatelná data, zahrnuje roky 2006 – 2009. V tomto období CVVM uskutečnilo pro Fórum 50 % celkem pět kol výzkumu: v červnu a listopadu 2006, květnu a listopadu 2007 a nejaktuálnější z nich v červnu 2009. Ve všech případech se jednalo o rozsáhlá dotazníková šetření na vzorku kolem 1000 respondentů/respondentek všech věkových skupin, různých úrovní dosaženého vzdělání, žijících v malých i velkých obcích všech regionů České republiky. Jednalo se tedy o reprezentativní vzorek české populace, a výsledky výzkumů tak odrážely názory celé společnosti.

Na úvod je zajímavé také krátké srovnání názorů veřejnosti na účast žen v politickém a veřejném životě v období před pádem socialistického režimu a po něm, které ve svém článku popsala Petra Rakušanová¹⁹¹. V roce 1987 realizoval Ústav pro výzkum veřejného mínění výzkum pod názvem „Názory občanů na prohlubování rovnoprávného postavení žen v Československu a na výchovu k manželství a rodičovství“¹⁹², ze kterého vyplynulo,

186 Např. Havelková 1999, 2006 a 2008

187 Lidové noviny, 11.9.1998

188 Např. článek v Respektu: „Být ženou: Lepší část lidstva se hlásí o svá práva“ 14.09.1998

189 Havelková 1999

190 Např. „Politika místo vařečky“, Týden. 12.07.2004

191 Rakušanová 2003

192 Kobylková 1987

že většina dotázaných považovala zapojení žen do politiky za správné. 58 % odpovídajících bylo přesvědčeno o tom, že jejich účast ve veřejném životě prospívá celé společnosti, zatímco 38 % zastávalo názor, že prospívá ženám samotným.

Pozitivní hodnocení účasti žen v politice mezi českou populací prokázaly následné výzkumy IVVM z 90. let; změna režimu tedy tento postoj zásadněji neovlivnila. 77 % respondentů se vyjádřilo pozitivně k užitečnosti zapojení žen do politického života a navíc počet zastánců a zastánkyň tohoto názoru v letech 1991 – 1995 průběžně rostl.¹⁹³ Zatímco v listopadu 1991 to bylo 61 % respondentů, v červenci 1995 to již bylo 75 %. Mnohem výraznější nárůst kladných odpovědí byl zaznamenán mezi muži: jejich podíl vzrostl o téměř dvacet procentních bodů (z 52 % na 70 %). V obou výše zmíněných výzkumech tento názor zastávaly častěji ženy.¹⁹⁴

V šetřeních IVVM se rovněž objevila otázka, zda je současné zastoupení žen v politice dostatečné. Kladně odpověděla pouze přibližně třetina respondentů, většina naopak považovala zapojení žen za nedostatečné nebo na tuto otázku neuměla odpovědět. Rovněž v odpovědích na tuto otázku považovaly účast žen v politice za nedostatečnou častěji ženy (69 %).¹⁹⁵ Navíc ve sledovaném období vzrostl podíl respondentů, kteří považovali účast žen v politice za nedostatečnou, a to ze 42 % na 54 %, a naopak podíl zastánců opačného názoru klesl z 38 % na 27 %.¹⁹⁶ Lze tedy konstatovat, že v průběhu 90. let si stále více lidí uvědomovalo, že zapojení žen do politiky je nízké, a zároveň považovalo jejich vyšší zapojení za užitečné.

Další rozsáhlý výzkum zpracovalo CVVM v červnu 2004. Šetření bylo součástí obsáhlé analýzy zastoupení žen v rozhodovacích pozicích, kterou pro Ministerstvo práce a sociálních věcí zpracovali Rakušanová a Linek.¹⁹⁷ Opět se zde objevila otázka týkající se užitečnosti zapojení žen do politiky, a opět narostl podíl kladných odpovědí: Kladně se vyjádřilo 84 % respondentů (91 % žen a 77 % mužů).¹⁹⁸ I nadále tedy pokračoval vzestupný trend, který se projevil už v předchozích výzkumech.

Další otázka, která se objevila i v předchozích výše zmíněných výzkumech z 90. let, se týkala dostatečnosti zastoupení žen v současné politice. 67 % respondentů považovalo zapojení žen za nedostatečné, opět to byly častěji ženy (76 %) než muži (57 %). Pouze 24 % respondentů považovalo zastoupení žen v politice za dostatečné. I zde se projevil výrazný rozdíl v odpovědích mužů (32 % dotázaných) a žen (16 % dotázaných).¹⁹⁹ Podpora vyššího zapojení žen do politiky tedy nadále vzrostla: Oproti výzkumům z 90. let stoupla velmi výrazně.

Ve výzkumu se také objevila otázka, zda by se česká politika s výraznějším zastoupením žen změnila. 44 % dotázaných odpovědělo, že by se změnila k lepšímu, podle 40 % z nich by zůstala stejná. Pouze 5 % respondentů zastávalo názor, že by se politika změnila k horšímu. Z výzkumu rovněž vyplynulo, že podle většiny lidí by se ženy ve veřejném životě měly věnovat především tzv. „ženským tématům“, jako sociální oblast, charita a dobročinnost,

193 Kalnická 1997

194 Tamtéž

195 Rakušanová 2003

196 Kalnická 1997

197 Rakušanová, Linek 2004

198 Tamtéž

199 Tamtéž

školství a zdravotnictví.²⁰⁰ Lze tedy konstatovat, že se zde projevila existence stereotypů spojených se společenskými rolmi žen a mužů.

V posledním sledovaném období v letech 2006 – 2009 realizovalo CVVM celkem pět sérií výzkumů na téma ženy v politice pro o. s. Fórum 50 %. Výzkumy ukázaly, že názory Čechů a Češek se dramaticky nemění. Oproti roku 2004 se v letech 2006 – 2009 například mírně zvýšil podíl respondentů, kteří souhlasili s výrokem, že zapojování žen do veřejných funkcí je užitečné - z 84 % na 87 % v roce 2006²⁰¹, ostatní hodnoty zůstaly spíše stejné. Zajímavý je nicméně vývoj v odpovědích na nové spektrum problémových okruhů, které tyto nové výzkumy tematizovaly. Nejvýrazněji se česká veřejnost posunula v oblasti opatření na podporu vyrovnaného zastoupení žen v politice. Zatímco v roce 2006 považovalo za vhodnou formu podpory vzdělávání prostřednictvím informačních a osvětových kampaní a speciálních kurzů 58 %, o tři roky později to bylo již 65 % respondentů.²⁰² Podpora proměny mechanismů sestavování kandidátních listin uvnitř politických stran ve prospěch vyrovnaného/rovnoměrného zastoupení žen a mužů rovněž stoupla z 53 % v roce 2006 na 58 % v roce 2009. Největší skok zaznamenal souhlas se zavedením kvót pro muže a ženy do volených funkcí: v roce 2006 jej vyjádřilo 35 % respondentů, v roce 2009 pak 47 % (je nutné podotknout, že v roce 2009 byla otázka formulována tak, že se v ní výraz „kvóty“ neobjevil věcně, nicméně na kvóty mířila).

Neziskové organizace

Neziskový sektor se problematice participace a reprezentace žen v politice věnuje již od počátku 90. let. Díky neziskovým organizacím je tématu častěji věnována pozornost v médiích. Zástupkyně nestátních neziskových organizací (NNO) jsou také zastoupeny v orgánech, které navrhovaly legislativní změny, ať už jde o Radu vlády pro rovné příležitosti žen a mužů nebo Výbor pro odstranění diskriminace žen. Bez jejich účasti by podněty nevzešly ani z těchto institucí. NNO se také pravidelně setkávají s politiky a političkami a zástupci veřejného sektoru, a to jak nad tématem ženy v politice, tak nad dalšími tématy souvisejícími s genderovou rovností (násilí na ženách, rodinná politika, antidiskriminační legislativa apod.). Aktivitu směrem k politické reprezentaci je možné rozdělit na dva druhy, jedním je lobování za genderovou rovnost u politiků a političek a druhým jsou aktivity posilující politickou reprezentaci žen.

Pokud jde o podporu politické reprezentace žen, jednou z hlavních oblastí, kterou se NNO zabývají, je spolupráce s komunálními političkami (např. Český svaz žen, Gender Studies v 90. letech²⁰³, po roce 2000 také Asociace pro rovné příležitosti²⁰⁴ a od svého vzniku v roce 2004 Fórum 50 %). Dále organizují setkávání političek napříč politickými stranami, semináře a konference před volbami nebo vzdělávací činnosti pro političky. Organizace intenzivně pracují s médii a vytvářejí pravidelné statistiky o počtu žen a mužů na různých

200 Tamtéž.

201 *Postavení žen v politice očima české veřejnosti 2006*

202 *Postavení žen v politice očima české veřejnosti. 2009*

203 *Od začátku svého působení realizovala Gender Studies přednášky a semináře na téma „ženy v politice“. Mezi zásadní projekty patřil Project Parity z roku 1998, v rámci kterého se konaly diskuse s komunálními političkami a projekt Hlas ženám (2004), který se zaměřil na podporu kandidátek do komunálních a evropských voleb.*

204 *Členky jsou i ženské politické frakce.*

úrovních politiky, ve spolupráci s výzkumnými ústavy realizují výzkumy.²⁰⁵ Není možné zapomenout na projekty www.hlidacifena.cz²⁰⁶ nebo www.prezidentka.cz.²⁰⁷ Fórum 50 % se zasadilo o založení nadstranické platformy Česká prezidentka²⁰⁸. Ojedinělým projektem je Otevřená univerzita, dlouhodobý projekt Fóra 50 %, který pomocí e-learningu umožňuje ženám studovat v oblastech: komunální a regionální politika, parlamentní a legislativní politika, exekutiva - veřejná správa.²⁰⁹

Způsob práce s tématem politické reprezentace žen se v průběhu let měnil. Např. organizace Gender Studies začínala s diskusemi s političkami ze všech politických stran a podporovala jejich volbu bez ohledu na jejich politické názory. Tento přístup se ukázal jako problematický v souvislosti s faktem, že ne všechny ženy podporují rovné příležitosti a některé naopak mohou téma rovných příležitostí zpochybňovat a kompromitovat. Proto se organizace zaměřila převážně na spolupráci s političkami a politiky, kteří se problematice rovnosti příležitostí věnují, a to bez ohledu na jejich pohlaví. Stále častěji se stávají nositeli tématu i muži, např. Vladimír Špidla na evropské úrovni (věnoval se problematice i při svém působení v ČR), ale také např. bývalý ministr školství Ondřej Liška, který založil skupinu, věnující se rovným příležitostem v resortu Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy nebo Michael Kocáb, díky kterému se téma dostalo v poslední době často do médií, a který se zasadil o to, že bylo Ministerstvu vnitra uloženo vytvořit návrh zákona na podporu parity.

Podle Havelkové ale *„ženské skupiny nevytvářejí v tomto směru [tj. ve směru zvýšení počtu žen v politice] téměř žádný organizovaný tlak. Média zde proto zůstávají takřka jediným „hřištěm“, na němž se hraje o legitimizaci politické reprezentace žen...“*²¹⁰ S tímto názorem autorky tohoto textu polemizují, NNO se velmi zasadily o osvětu v problematice rovných příležitostí v politice, spolupracují s politiky a političkami, lobují. Je otázkou, zda mohou v rámci svých omezených zdrojů činit více.

IV. Závěr a doporučení

Odborná veřejnost se přiklání k tomu, aby byly učiněny kroky, které zvýší zastoupení žen v politice. Ženy by měly mít stejnou možnost přístupu do politiky jako muži, v současné době se však nenacházejí na stejné startovní čáře a ta by pro ně měla být vyrovnána. Více žen v politice nemusí nutně přinést větší podporu rovných příležitostí ze strany politické reprezentace, protože zdaleka ne všechny ženy – političky mají zájem rovné příležitosti podporovat. Za 20 let demokracie jsme se setkali s mnoha muži, kteří brali a berou rovné příležitosti žen a mužů jako součást své agendy, a s mnoha ženami, které tuto oblast nepodporovaly a nepodporují a svými politickými kroky naopak vystupují proti podpoře rovných příležitostí.

205 Viz podkapitola Průzkumy veřejného mínění

206 Podle slov iniciátorek se jedná o „nezávislý internetový projekt www.hlidacifena.cz je webovým projektem, který dlouhodobě prosazuje vstup „ženského“ principu do české politiky.“ (2003) www.profem.cz

207 „Prezidentka.cz se snaží o vytvoření prostoru pro hlasy prosazující zásadní změnu v zastoupení žen v české politice.“ www.prezidentka.cz

208 „Volná nadstranická platforma sdružuje okolo jednoho sta žen, z různých politických stran.“ www.padesatprocent.cz

209 Více <http://www.otevrena-univerzita.cz/>

210 Havelková 2006

Výzkumy veřejného mínění ukazují, že voliči a voličky si přejí více žen v politice, politické strany ale tento názor veřejnosti ignorují. I když je tedy možné říci, že se postoje veřejnosti a médií postupně změnily, reálná situace, pokud jde o zastoupení žen v politice, zůstává stále stejná.²¹¹

Doporučení

Pro vládu:

- Vytvořit vládní kampaň, která by se zaměřila na zvýšení počtu žen ve vrcholových politických funkcích. Kampaň by směřovala převážně k politickým stranám.
- Zachovat Výbor pro vyrovnané zastoupení žen a mužů v politice, který byl ustanoven pod Radou vlády pro rovné příležitosti žen a mužů. Součástí práce výboru by měl být návrh koncepce vyrovnaní počtu žen a mužů v rozhodovacích pozicích.
- V rámci volebního zákona posílit váhu preferenčních hlasů.
- Vláda by se měla zaměřit i na počet žen ve funkcích obsazovaných jmenováním, a stanovit indikátory pro jeho zvýšení (např. stanovit určité období, během kterého se zvýší počet žen ve jmenovaných funkcích o určitý počet a připravit kroky, které napomohou indikátor naplnit). Další možností je před jmenováním osoby do funkce vybrat nejlepšího kandidáta a kandidátku a volit z těchto dvou.

Pro politické strany:

- Vytvořit jasná kritéria, podle kterých jsou vybíráni kandidáti a kandidátky na kandidátní listiny – jak pro komunální, krajské, tak i parlamentní volby.
- Stanovit vnitrostranické kvóty. Strany by měly respektovat systém, kdy v každé trojici kandidátů na kandidátní listině je jedna osoba opačného pohlaví. Tento systém ochrání obě pohlaví před znevýhodněním a měl by být uplatňován na všechny druhy voleb.
- Určit jasné indikátory pro zvýšení počtu žen ve vedení strany. Stanovit období, ve kterém bude zvýšen počet žen ve vedení strany a kroky, pomocí kterých bude zvýšení dosaženo.
- Spolupracovat s ženskou frakcí. Určit osoby, které budou mít genderovou rovnost ve straně na starosti. Pokud ve straně neexistuje ženská frakce, podpořit její založení nebo založení oddělení, které se bude zabývat genderovou rovností. Ženské frakce (nebo sekce zaměřené na genderovou rovnost) by měly pravidelně organizovat debaty, zaměřené na postavení žen ve společnosti, a poskytovat stranickým politickým školení. Politici i političky ve straně by měli být seznámeni s problematikou rovných příležitostí pro ženy a muže.
- Politická setkání přizpůsobit tomu, aby bylo i ve vrcholové politické funkci možné sladit osobní život s pracovním.
- Vypracovávat genderové statistiky ve straně (počet žen a mužů ve straně a v jednotlivých funkcích) a na jejich základě zvyšovat počet žen v jednotlivých funkcích.

211 V příspěvku nebyla věnována pozornost zastoupení žen ve jmenovaných veřejných funkcích. Toto téma je zanedbáváno i v odborné diskusi a zasloužilo by si větší pozornost.

Procento žen ve vedení strany by mělo reflektovat procento žen ve stranické základně.

- Prosazovat paritu nejen na kandidátních listinách, ale i ve stranických funkcích a ve všech aktivitách strany, např. při organizaci konference se ujistit, že zde vystupují také ženy. Ženy a muži by měli být rovnoměrně zastoupeni také jako vedoucí různých pracovních skupin.
- Spolupracovat s neziskovými organizacemi při prosazování genderové rovnosti.

Pro neziskové organizace:

- Zaměřit se na zapojení žen do politických stran. Ženy, ale i muži, kteří se věnují podpoře žen do politiky, by se neměli bát do ní také vstoupit. Čím více zastánkyň a zastánců paritní demokracie v politických stranách bude, tím lépe se bude prosazovat.
- Orientovat své aktivity na političky, ale i politiky, kteří se věnují rovným příležitostem pro ženy a muže. Spolupráce s některými političkami může být občas i na škodu věci, na druhou stranu, existují muži politici, kteří rovnost žen a mužů v politice aktivně podporují.
- Zaměřit lobování na vedení politických stran.

Použité zdroje a literatura:

Aktualizovaná opatření Priorit a postupů vlády při prosazování rovných příležitostí pro ženy a muže. [2009]. Vláda České republiky. Příloha k usnesení vlády ze dne 20. července 2009 č. 964.

Benerová, L., Smiggels Kavková, J. [2006] České poslankyně se stávají ohroženým druhem: zastoupení žen v nově zvolené Sněmovně. *Fórum 50 %*, 13.6. 2006, dostupné na http://www.padesatprocent.cz/?c_id=178.

Čermáková, M., Navarová, H. [1990]. *Ženy a volby '90*. Praha: Sociologický ústav ČSAV. Interní edice.

Eva Pešková. Politika místo vařečky: Švédkám se nedaří dosáhnout na premiérské křeslo. *Týden*. 12.7.2004. s. 46.

Genderový infobalíček 01/2005. Gender Studies. Dostupné na:

http://www.genderstudies.cz/download/GB_politika.pdf

General Recommendation No. 23 -- Sixteenth Session, Women in Political and Public life. [1997]. New York: OSN. Dostupné na: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom23>

Hana Čápková. Být ženou: Lepší část lidstva se hlásí o svá práva. *Respekt*. 14.9.1998. s.9.

Havelková, H. [2008]. Cesta do hlubin genderové politické kultury: příklad kritické analýzy ideologie. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. č. 1, 2008. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 1–7.

Havelková, H. [1996]. Český diskurz o ženách v politice před volbami 1996, *Aspekt*, č. 2, s. 83–88.

Havelková, H. [2006]. Jako v loterii: politická reprezentace žen v ČR po roce 1989. In: Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (Eds.). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 25–42.

Havelková, H. [2002]. Politická reprezentace žen v České republice. In: *Hlasy žen. Aspekty ženské politiky*. Bratislava: Aspekt, s. 82–100.

Havelková, H. [1999]. The Political Representation of Women in Mass Media Discourse in the Czech Republic 1990–1998. *Czech Sociological Review*, VII, 2/1999, s. 145–165.

Je třeba prosadit ženy do politiky pomocí kvót? *Literární noviny*. 22.7.2002. s. 16.

Kalnická, V. [1997], Zapojení žen do politických funkcí. Tisková zpráva. Praha: IVVM

Kobylková, V. et. al. [1987], *Názory občanů na prohlubování rovnoprávného postavení žen v Československu a na výchovu k manželství a rodičovství*. Praha: ÚVVM

Kotišová, M. [2006]. Ženy v mocenských a rozhodovacích pozicích. In: Pavlík, P. (eds.) *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů 2006*. Praha: Nadace Open Society Fund Praha, s. 51–65.

Mají být uzákoněny kvóty žen na kandidátky do sněmovny? *Týden*. 31.8.2009. s. 61

Marksová-Tominová, M. [2004]. Ženy v mocenských a rozhodovacích pozicích. In: Pavlík, P. (eds.) *Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů*. Praha: Gender Studies, s. 49–57.

OSN kritizovala ČR za nízký počet žen v řídicích funkcích. *Právo*. 3.8.1998. (ČTK) s. 2

Postavení žen v politice očima české veřejnosti. Červen 2006. Závěrečná zpráva z výzkumu. CVVM.

Postavení žen v politice očima české veřejnosti. Červen 2009. Závěrečná zpráva z výzkumu. CVVM

Rakušanová, P. [2006a]. *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?* Praha: Fórum 50 %.

Rakušanová, P., Helšusová-Václavíková, L. [2006]. Ženy v mužské politice. In: Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.), *Mnohohlasem. Mapování prožensky orientovaných aktivit po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 43–59.

Rakušanová, P., Linek, L. et. al. [2004], *Analýza nízkého počtu žen v politických a rozhodovacích funkcích*. Závěrečná zpráva projektu MPSV.

Rakušanová, P. (2005). Mechanismy inkluze a exkluze žen v politice v České republice. *Gender, rovné příležitosti a výzkum*, č. 2, 2005, Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 25-30.

Rakušanová, P. (2006b). *Zastoupení žen v české politice v kontextu voleb do Poslanecké sněmovny 2006: Trendy a výzvy*. Praha: Fórum 50 %.

Rakušanová, P. (2002). Ženy na kandidátkách vybraných politických stran a srovnání se zahraničím. In: Linek, L., Mrklas, L., Seidlová, A. (eds.), *Volby do Poslanecké sněmovny 2002*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 36-43.

Rakušanová, P. (2003), Ženy v politice a postoje veřejnosti. *Naše společnost* 1, č.1. s. 11-17

Smiggels Kavková, J. (2006a). *Analýza kandidátních listin pro volby do PSP ČR 2006 z hlediska zastoupení žen a mužů*. Praha: Fórum 50 %.

Smiggels Kavková, J. (2006b). Genderový audit kandidátních listin pro volby do PSP ČR, *Fórum* 50 %, 5. 6. 2006, dostupné na: http://www.padesatprocent.cz/?c_id=44.

Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen. (1979) New York: OSN. Dostupné na: <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rfp/dokumenty/umluva-o-odstraneni-vsech-form-diskriminace-zen-19711/>

Viliam Buchert, Jan Lipold, Marcela Pecháčková. Ženy v politice. *Magazín MF Dnes*. 28.9.1995. s. 26-30.

Závěrečné komentáře Výboru OSN pro odstranění všech forem diskriminace žen k 3. periodické zprávě ČR. (2006) New York: OSN. Dostupné na: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rfp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/3CEDAW_Z_v_re_n_doporu_en_CZ.pdf

Zuzana Pitrová. Petra Buzková ztratila korunu parlamentní královny krásy. *Lidové noviny*. 11.9.1998. s.1.

Webové stránky:

www.feminismus.cz

www.padesatprocent.cz

www.cssd.cz

www.kdu.cz

www.profem.cz

www.prezidentka.cz

**REPRODUKČNÍ
A SEXUÁLNÍ PRÁVA****Kristýna Ciprová a Linda Sokačová**

Dalšími důležitými tématy se po roce 1989 stala reprodukční a sexuální práva. Příspěvek Reprodukční a sexuální práva: Proměny postavení LGBT komunity od K. Ciprové se zaměřuje na proměnu postavení LGBT jedinců od roku 1989 z hlediska mediální reprezentace v pořadech České televize s ohledem na vývoj legislativy, která upravuje soužití stejnopohlavních párů. Stěžejními časovými body příspěvku jsou období krátce po roce 1989 a poté období, kdy byl poprvé předložen zákon o registrovaném partnerství a období po roce 2006, kdy bylo registrované partnerství přijato. Druhá část příspěvku autorky L. Sokačové Reprodukční práva se zaměřuje především na problematiku interrupcí a jejich přijímání českou společností. V textu je zmapován vývoj legislativy po roce 1989 a pokusy o její změny iniciované politickými stranami a různými neziskovými organizacemi. Stěžejní důraz je kladen na analýzu hnutí pro život a pro svobodnou volbu, která v euroamerickém světě významně ovlivňují nejen legislativní podobu v oblasti interrupcí. I když jsou hlavním tématem části věnované reprodukčním právům interrupce, zmíněno je i další diskutované téma porody.

Reprodukční a sexuální práva: Proměny postavení LGBT „komunity“

Kristýna Ciprová

Nejen široká veřejnost, ale i akademické prostředí jsou v českém kontextu často poznamenány heteronormativními praktikami, které navíc nadále udržují a reprodukují. Heterosexuality je normou, ústředním bodem, ke kterému neustále odkazujeme; jakákoli jiná, neheterosexuální uspořádání jsou vesměs neviditelná, odsouvána na pokraj zájmu či dokonce přímo ignorována. I přes zdánlivě malá vítězství ze strany LGBT aktivistů a aktivistek²¹² však došlo v oblasti postavení LGBT jedinců od roku 1989 k mnohým změnám. Jak tvrdí Věra Sokolová²¹³: „Diskurz rovnoprávného postavení gay mužů a lesbických žen ve společnosti a legislativa registrovaného partnerství v mnoha zemích Evropy a zámoří nabrala v posledních dvou desetiletích nádech určité neodvratitelnosti.“ V tomto příspěvku se zaměřuji na proměny postavení LGBT jedinců od roku 1989 z hlediska mediální reprezentace²¹⁴ v pořadech České televize s ohledem na vývoj legislativy, která upravuje soužití stejnopohlavních párů²¹⁵. Příspěvek zároveň reflektuje tezi, že mediální diskurz o LGBT lidech je úzce propojený s diskurzem o LGBT jako takovým – odráží a zároveň i aktivně vytváří postavení LGBT v české společnosti²¹⁶. Nejedná se o komplexní analýzu, ale spíše o zastavení u důležitých mezníků. Pozornost bude soustředěna na období krátce po roce 1989, poté na období, kdy byl poprvé předložen zákon o registrovaném partnerství²¹⁷ a období po roce 2006, kdy bylo registrované partnerství přijato.

Proměny postavení LGBT

Při zkoumání postavení LGBT lidí v české společnosti je třeba brát v úvahu historický kontext. Komunistický režim znemožňoval formaci LGBT aktivit a zásadně přispěl k tabuizaci

212 Nejen z hlediska politické korektnosti je zapotřebí brát v úvahu, že sexuální menšina zahrnuje podstatně širší spektrum, než jsou gay muži a lesbické ženy, ačkoli ti jsou nejčastějším středem zájmu médií. V současnosti asi nejčastěji užívaná zkratka LGBT zahrnuje navíc bisexuální a transgender osoby. V některých případech se připojuje ještě QIA, což odpovídá queer, intersexuálním a asexuálním jedincům. Ačkoli tuto (jinak velmi různorodou) skupinu dozajista spojuje vymezení vůči normativní heterosexuality, domnívám se, že každá skupina (a v ní samozřejmě i jednotlivci a jednotlivkyně) má svá specifika. Vzhledem k tomu, že příspěvek pokrývá poměrně dlouhé období 20 let, ve kterém se zkratka LGBT teprve postupně etablovala a více či méně vytlačila používání homosexualita, homosexuál a homosexuální, není užívání terminologie v tomto příspěvku jednotné. Obecnou otázku po tom, zdali v českém kontextu vůbec existuje nějaká LGBT komunita, rozebírám ve své diplomové práci Gay otcovství. Výraz aktivismu v českém kontextu? Pro tuto chvíli bych jenom ráda podotkla, že existence hnutí či komunity je jak podle aktivistů a aktivistek, tak podle teoretiků a teoretiček v ČR přinejmenším sporná, proto vkládám termín komunita do uvozovek.

213 Sokolová 22009, s. 115

214 Příspěvek se nezabývá plošnou mediální reprezentací LGBT, ale primárně sleduje vývoj v pořadech České televize. Televizi lze chápat jako zásadního socializačního činitele, proto je důležité věnovat pozornost tomu, v jaké míře a jakým způsobem jsou na její obrazovce zobrazováni zástupci a zástupkyně sexuálních minorit. Více o dalších mediálních reprezentacích viz např. Brychová 2004, Sokolová 2006.

215 V příspěvku se soustředím na tři pořady České televize, které se zabývaly LGBT tematikou: Žijeme mezi vámi, ale..., LeGaTo a Q. Výběr těchto pořadů byl ovlivněn následujícími faktory: jedná se o jediné ucelené pořady, které se zabývaly LGBT tématy a byly určeny jak široké veřejnosti, tak LGBT komunitě. V tomto příspěvku jsem primárně vycházela ze své bakalářské práce „Proměna mediální reprezentace a diskurzu o homosexualitě v České televizi, 1990 – 2004“, ve které jsem se věnovala komparativní analýze pořadů Žijeme mezi vámi, ale... a LeGaTo.

216 Ciprová 2005

217 V roce 1997

těchto témat. Zatímco v západním světě nahlížení i sebezpojetí LGBT zásadně ovlivnila vlna nových sociálních hnutí od 60. let 20. století, v Československu totalitní režim omezoval informovanost, zabraňoval sdružování LGBT lidí, a tím podstatně znemožňoval vizibilitu homosexuality, takže pro spoustu lidí tento jev prakticky neexistoval. Ačkoli formálně byla homosexualita v Československu v porovnání s demokratickým světem dekriminalizována poměrně brzy²¹⁸, veřejné mínění ovlivňovala představa, že se homosexualita neslučuje s morálkou socialistického člověka²¹⁹. Státní bezpečnost vedla seznamy homosexuálních osob, které používala při vydírání a navazování kontaktů s těmito lidmi²²⁰.

Po převratu v roce 1989 pak určovala především média, do jaké míry získá homosexuální komunita podporu veřejnosti. Zároveň začátek 90. let 20. století výmluvně ukázal, jakou strategii homosexuální „komunita“ (v tomto období zastoupená výhradně SOHO – Sdružením homosexuálně orientovaných občanů²²¹, které bylo založeno v červenci 1990) k vlastní prezentaci směrem k širší veřejnosti zvolila²²². Jedním z nejpodstatnějších aspektů chápání sexuality i po pádu režimu je její medikalizace²²³. Homosexualita byla sice vyňata ze seznamu chorob, přesto se k tomuto tématu primárně a skoro výhradně vyjadřovali lékaři – sexuologové či psychologové – což s sebou nese i do současnosti mnohé problematické aspekty. Legitimizace homosexuality skrze tzv. biologické podmínění může přinést dočasné výsledky (neboli: homosexualita je vrozená, nemůžeme ji změnit, proto ji tolerujeme), na druhou stranu je tento postup ahistorický²²⁴ a esencialistický a navíc obsahuje jistou formu skryté homofobie. Představa jakéhosi „gay genu“, neboli genu, který homosexualitu způsobuje, totiž implicitně odkazuje k tomu, že v okamžiku, kdy bude tento gen lokalizován, bude možné jej léčit či jinak odstranit – a tím samozřejmě odstranit i samotnou homosexualitu. Dále pak jednoznačná biologická determinace zpochybňuje další sexuální identity, jako je např. bisexualita či transgender.²²⁵ Společnost primárně neuvažuje nad bořením heteronormativního rámce, který homosexualitu (a samozřejmě i heterosexualitu) produkuje a zároveň ustavuje jako nežádoucí projev sexuality. Je nutné podotknout, že hlavní představitel SOHO (a později Gay iniciativy), Jiří Hromada, pro mé-

218 V roce 1961 vešel v platnost nový trestní zákoník a paragraf 244, z jehož znění vyplývalo, „že pohlavní styky osob téhož pohlaví nejsou trestným činem, dojde-li k nim dobrovolně, bez úplaty a za okolností, které nebudí veřejné pohoršení“. Nicméně právě dodatek o veřejném pohoršení dekriminalizaci homosexuálního chování značně zpochybňuje.

219 Fanel 2000

220 Ačkoli vývoj LGBT hnutí vykazoval v západním světě jiné rysy než v zemích s totalitním režimem, postavení LGBT jedinců bylo taktéž po velice dlouhou dobu poznamenáno homofobií a otevřenou diskriminací.

221 Poté, co SOHO opustila většina lesbických organizací, byla 5. 1. 2001 organizace přejmenována na Gay iniciativu (termín „gay“ podle tehdejšího předsedy Jiřího Hromady primárně označoval stejnopohlavní citovou orientaci a zahrnoval i homosexuální ženy, i když ty samy sebe většinou definují jako lesbické). Po přijetí registrovaného partnerství v ČR Jiří Hromada Gay iniciativu 31. 12. 2006 formálně rozpustil, neboť hlavních cílů (to znamená dosažení plného právního i faktického zrovnoprávnění gay minority v ČR) bylo podle něj dosaženo.

222 Ciprová 2005.

223 Sokolová 2001

224 Mnohé historické a sociologické práce ukazují, že lidská sexualita je proměnlivá v čase a prostoru (více viz Foucault 1999, Greenberg 1997, Rupp 2001 ad.). Homosexualita jako kategorie vznikla až v 19. století; podle Foucalta (1999) zde vystupuje zjevná potřeba státu kontrolovat populaci skrze její sexualitu. Sexualita se stala veřejným předmětem vztahu mezi státem a jedincem, který byl zasazen do celé sítě diskurzů, vědění, analýz a příkazů.

225 Ciprová 2005

dia dodnes funguje jako hlavní reprezentant LGBT „komunity“ a jejích názorů, ačkoli jeho působení je přinejmenším ambivalentní; Hromada udržuje esencialistické chápání homosexuality, znevídá lesbické ženy, nechává stranou jiné identity a vymezuje se proti feminizmu²²⁶ (ambivalentní, až negativní reakce vyvolává Hromada i v samotné „komunitě“²²⁷).

Mezi přední cíle SOHO patřilo na počátku 90. let 20. století zajištění bezpečného sociálního postavení homosexuálně orientovaných lidí (úplná dekriminalizace homosexuality, již zmíněné vyřazení homosexuality ze seznamu nemocí v ČR, podíl na celostátním preventivním programu boje proti AIDS). Tyto cíle reflektoval první ucelený vzdělávací pořad určený jak široké veřejnosti, tak samotné „komunitě“ *Žijeme mezi vámi, ale...*, který odvysílala Česká televize na podzim roku 1990. Již samotný název by si nepochybně zasloužil diskurzivní analýzu, zaměříme se ale primárně na obsah i poslání tohoto pořadu. Hlavním smyslem pětidílného seriálu bylo poskytnout chybějící informace veřejnosti i lesbické a gay „komunitě“. V anotaci České televize bylo uvedeno, že se jedná o pořad věnovaný divákům, kteří mají zájem na tom, aby jim byly poskytnuty informace odborníků. Pořad (který mimochodem moderoval již zmíněný Jiří Hromada) byl koncipován následujícím způsobem: jednotlivé díly uvedla anketa, na kterou navázaly diskuse s odborníky – v tomto případě sexuology či psychology a samotnými zástupci „komunity“. Anketa probíhala na ulici mezi náhodnými kolemjdoucími – odpovědi, které se pohybovaly od neznalosti a stereotypních představ až po otevřenou homofobii, měly pravděpodobně otevřít prostor pro boření stereotypů a mýtů. Samotná témata následujících diskusí (příčiny vzniku homosexuality, případná léčba; odborná péče při poruchách sociální orientace, trestnost homosexuality, historie homosexuality – kdy vznikla, rozdíly mezi homosexuály a heterosexuály ad.) však potvrzují, že mnohé stereotypy byly v rámci pořadu spíše recyklovány a udržovány. Biologická koncepce homosexuality tak, jak ji vysvětlil sexuolog Zvěřina, prokládaná termíny deviance, chyba, porucha, postižení atd., či tvrzení o větší promiskuitě homosexuálů v souvislosti s partnerskými vztahy nemohly nikoho přesvědčit, že jsou homosexuálové stejní lidé jako ostatní, byť právě o to se pořad snažil. Medicínský pohled zcela ovládl první tři díly pořadu, ale dokonce i ve dvou závěrečných, které se zaměřily více na aktivity samotné „komunity“ a věnovaly se otázkám, jež jsou stále aktuální (rodina, partnerství), byl pohled odborníka – lékaře – dominantní. Do obsahu pořadů se kromě socioterapeutického a informačního faktoru promítla také pastorační činnost. Problematický vztah katolické církve a homosexuálních lidí v pořadu nicméně řešen není, opět zde vystupují pouze odborníci, kteří nabízejí svou pomoc lidem, kteří řeší dilema mezi svou vírou a sexuální orientací. Pořad tak vytvářel (a zároveň odrážel) tehdejší celospolečenskou představu, že homosexualita je vrozená, neměnná (a proto by měla být akceptována), ale že homosexuálové jsou přece jen „jiní“ než ostatní a proto potřebují primárně nějakou pomoc či péči. Zajímavým aspektem bylo také vystupování samotných zástupců a zástupkyň „komunity“.²²⁸ To bylo celkově velice nízké, přesto je na první pohled evidentní nevyváženost mezi výskytem gayů a leseb. Tato skutečnost odráží mužskou orientaci

226 Viz rozhovor s Jiřím Hromadou „Se smrtí mám přátelský vztah“ (Riebauerová 2009).

227 Více viz Ciprová 2008.

228 Jednotlivé díly pořadu *Žijeme mezi vámi, ale...* dokonce uvádí text: „Za několik okamžiků poznáte ženy, dívky, muže i chlapce. Někteří z nich na nás pohlédnou, a tak zveřejní svou totožnost s rizikem možných následků. Jejich odhodlání říkáme statečností. Ti druzí ale nejsou zbabělí... Jen ještě nemají záruku našeho pochopení, naší tolerance. A právě o ní, s přáním dojít k poznání, o tom bude náš pořad.“

a patriarchální charakter homosexuálního hnutí²²⁹ (která byla typická především pro první polovinu 90. let, ale je viditelná i dnes) a potvrzuje domněnku Kateřiny Nedbákové²³⁰, že veřejný prostor je určen spíše gay mužům. Celkově to také odráží stereotypní prezentaci mužů a žen obecně. Sokolová²³¹ poukazuje rovněž na skutečnost, že na počátku 90. let lesbická komunita v podstatě neexistovala²³²; kromě toho se „*emancipační politika homosexuality (...) začala rozvíjet v kontextu virulentního antifeminismu, který charakterizoval českou společnost od počátku porevolučního období (...) a který podmiňoval vzájemné vnímání gayů a lesbických žen a celospolečenské postoje k homosexualitě*“²³³.

V průběhu 90. let vzniklo několik dalších mediálních produktů, které vizuálně zachycovaly českou LGBT „komunitu“. Jejich kvalita kolísala, přesto lze vidět zásadní posun. Pořady, které homosexualitu objasňují, případně se zabývají fenomény typu mužská prostituce, jsou nahrazeny pořady, které vykrešlují život jednotlivých zástupců a zástupkyň LGBT „komunity“ plastičtěji a komplexněji. Této proměně odpovídá i projednávání registrovaného partnerství; první ucelený návrh zákona o registrovaném partnerství byl podán v roce 1998.

Mezi pořady, které ilustrovaly proměnu mediálního obrazu i samotného diskurzu o LGBT tématech, patřil nepochybně téměř dvouletý, samostatný, otevřeně gay, lesbický a transgender kulturně-publicistický pořad *LeGaTo*, který informoval o LGBT „komunitě“ „zevnitř“. Pořad představoval kombinaci zpráv ze života LGBT, představení zajímavých osobností, akcí, literatury, okruhů aktuálních témat a fenoménů, které jednotlivé skupiny spojují (coming out, identita, rodičovství, rodinné prostředí, škola a vzdělávací systém, homofobie, diskriminace a násilí proti sexuálním menšinám, násilí uvnitř vztahů, víra a náboženství atd.). Tento pořad²³⁴ vznikl taktéž v České televizi v rámci projektu podpory společenských menšin. Výrazný posun oproti pořadu *Žijeme mezi vámi*, ale... je zjevný již z hlavních témat: coming-out, umění, rodičovství, a především partnerství. Podobně se rozdíl objevuje i v použitém jazyku: zatímco pořad *Žijeme mezi vámi*, ale... pracoval téměř výlučně s pojmy: homosexualita, homosexuální a homosexuál, *LeGaTo* nabízí diverzitu v rámci „komunity“ (pracuje tedy s LGBT „komunitou“ a jejími sub-komunitami) a především opouští i další stereotypní jazykové výrazy, mezi které patří např. médii stále preferovaný výraz *lesbička*²³⁵. Ačkoli *LeGaTo* charakterizovala pestrost a variabilita témat, která šla skutečně zevnitř „komunity“, hlavní linii pořadu bylo nepochybně registrované partnerství, které bylo v době vysílání již poněkolkáté projednáváno. Celkově pořad

229 Sokolová 2001

230 Nedbáková 2000

231 Sokolová 2001

232 Neexistenci lesbického hnutí potvrzují Miluš Kotišová a Věra Vampolová v článku: *České lesby: daleko k hnutí, daleko k feminizmu* (In *Mnohohlasem* 2006). Na druhou stranu článek sice potvrzuje ostrou polarizaci a minimální spolupráci v rámci lesbického hnutí, zároveň ale dokazuje i aktivní snahy o vytvoření lesbické komunity.

233 Sokolová 2001, s. 273

234 Vysílání začalo 26. 1. 2004 a skončilo 14. 12. 2005. Původně se jednalo o měsíčník, postupně se pořad změnil v občasník – zároveň také byla zkrácena doba pořadu, změnil se tvůrčí tým a došlo ke změně vysílací doby.

235 Používání výrazu *lesbička* má nicméně své zastánce a zastánkyně i uvnitř „komunity“ – pro ty je výraz *lesba* příliš drsný a údajně evokuje spojení lesbických žen s maskulinitou. Odpůrci a odpůrkyně zase tvrdí, že výraz *lesbička* konotuje nezralost, nevyspělost, která se může pojit i s nejistotou ohledně své identity, a také odráží patriarchální jazykovou dominanci, kdy zdobnělé je roztomilé, malicherné, nedůležité, dětské.

odráží zvýšené sebevědomí „komunity“, proměnu společenského diskurzu a sám k jeho proměně přispívá.

Transformaci LGBT „komunity“ kromě LeGaTa zásadně odráží také vznik Gay a lesbické ligy (v roce 2003); zde poprvé od roku 1989 dostávají lesbické ženy prostor jako aktivní a viditelné zástupkyně LGBT „komunity“²³⁶. Gay a lesbická liga také využívá genderové analýzy a feministické kritiky, čímž dochází k integraci LGBT perspektiv do feministického diskurzu²³⁷. *LeGaTo*, jehož ukončení iniciovala Česká televize, bylo po kratší pauze²³⁸ nahrazeno pořadem *Q*. Anotace pořadu nabízela nový formát:

*„Q jako zkratka slova „queer“ označuje vše nezvyklé, výstřední a podivné. V širokém slova smyslu je pak „queer“ zastřešujícím pojmem pro všechny netradiční formy sexuality a mezilidských vztahů. Zahrnuje ty, jejichž orientace jakýmkoliv způsobem nezapadá do společenských standardů reprezentovaných heterosexuálním manželstvím. Q je zcela nový, zábavný a queer magazín České televize. Pokládá mnohdy překvapivé otázky a hledá na ně netypické odpovědi. Je určen nejen všem gayům, lesbám a transgender lidem, ale i všem ostatním, kteří jsou připraveni otevřeně přemýšlet a mluvit o své sexualitě, nekonformním životním stylu a jejich bližších i vzdálenějších souvislostech.“*²³⁹

První díly však jako by zábavnější a bulvárnější formou kopírovaly pořad *Žijeme mezi vámi, ale...* Termín queer zde však slouží primárně ke změně dosud využívaných termínů vztahujících se k sexuálním minoritám. Na rozdíl od jeho vnímání ve veřejném a především akademickém diskurzu v USA a zemích západní Evropy slouží tedy čistě popisně a ztrácí svůj potenciál narušovat heteronormativní praktiky a vymezovat se vůči kategoriím jako je muž/žena a hetero/homo.²⁴⁰ Naopak: scéna, ve které astrolog vytváří horoskop pro pořad, tyto kategorie zakotvuje tvrzením, že pořad bude mít veskrze ženský princip. Další spornou částí je scéna, ve které vystupují sexuolog a psycholog. Ti mají rozhodnout dlouholetý spor, jestli je homosexualita vrozená nebo získaná. Moderátoři (potažmo tedy tvůrci pořadu) tuto scénu komentují poněkud alibisticky: Názor si udělejte sami. Oba odborníci nicméně mluví o vrozenosti homosexuality – problematické aspekty této teorie jsou komentovány výše. Celý – velmi rozpačitý – dojem z pilotního pořadu ještě zvyšuje fakt, že se v něm za celou dobu neobjeví jediná žena (když nepočítáme sekvenci s transvestitou). Lze však říci, že dramaturgie pořadu se postupně měnila, prostor získaly i ženy a pořad otevřel mnohá zajímavá témata. Svou provokativní formou může leckoho iritovat a na místě je samozřejmě i otázka, jaký obraz „komunity“ vlastně nabízí, a zdali je samotné „komunitě“ vůbec určen²⁴¹. Možná právě touto nejednoznačností nakonec nejvíc naplňuje představu o tom, co je queer.

Shrnutí základního vývoje a nejdůležitějších změn

Jak jsem se snažila prezentovat v tomto příspěvku, LGBT „komunita“ si prošla (přínejmenším z hlediska mediální reprezentace) značnou proměnou. Podle Sokolové tuto

236 Sokolová 2006

237 Tamtéž

238 Vysílání začalo 4. 1. 2007 a běží dodnes.

239 Marketingové noviny 2007. Staženo 20. 7. 2009 na: http://www.marketingovenoviny.cz/index.php3?Action=View&ARTICLE_ID=4786.

240 Bohužel tento přístup se nezměnil ani po dvou letech. V diskusi *Queer v Česku: realita nebo mýtus?*, která proběhla v roce 2008 v rámci gay a lesbického filmového festivalu *Mezipatra*, přiznali tvůrci magazínu, že koncepčně s kategorií queer nepracují.

241 Viz <http://www.diskriminace.cz/do-sexualni/glbseminar.phtml>.

proměnu umožnil rozvoj internetu a genderových studií²⁴². „Komunita“ sama nabývá jistého sebevědomí²⁴³, byl přijat zákon o registrovaném partnerství a antidiskriminační zákon. Prozatím jsou nedořešené především otázky rodičovství. Jak ukazuje Sokolová²⁴⁴, míra tolerance vůči LGBT „komunitě“ se v české společnosti zdatelně sníží, pokud dojde právě na rodičovství. Podle Sokolové se jedná o jakousi „podmínečnou toleranci“: „...pokud gayové a lesby příliš nepřekračují představy společnosti o jejich tiché a co nejméně viditelné integraci, je vše v pořádku. Jakmile však [...] prosazují své rodičovské plány a touhy, které jsou v rozporu s tradičním vnímáním rodiny jako heterosexuální instituce ženy a muže, kteří spolu vychovávají děti, tato tolerance se radikálně mění.“²⁴⁵ Nutno však dodat, že obava z rodičovství dvou mužů je díky „genderovým stereotypům o „přirozeném mateřství““ větší, než je tomu u rodičovství dvou žen, a gayové tak mají v tomto ohledu společenskou situaci těžší“²⁴⁶. Z těchto důvodů sami zástupci „komunity“ při vyjednávání o přijetí registrovaného partnerství²⁴⁷ opakovaně zdůrazňovali, že registrované partnerství nemá nahradit instituci rodiny ve smyslu rodiny s dětmi. Přitom, jak podotýká Sokolová, právě „otázka dětí a možnost adopce je naprosto zásadním vyjádřením plnohodnotnosti jejich lidství“²⁴⁸. V současnosti dochází uzavřením registrovaného partnerství paradoxně ke zhoršení právního postavení gayů a leseb, neboť nejsou-li tyto osoby v registrovaném partnerství, zákon individuálnímu osvojení dítěte nebrání²⁴⁹. Homoparentalita (neboli rodičovství stejnopohlavního páru) je stále spíše na okraji společenských diskusí²⁵⁰ a při bližším zkoumání je vidět, jak do ní vstupují různé stereotypy. Tyto stereotypy působí zpětně i na samotnou „komunitu“; jak upozorňuje Věra Sokolová, většina gay mužů – navzdory svým vlastním touhám – má tendenci ustupovat „zjevným diskriminačním, až homofobním tlakům většinového společenského smýšlení o gay otcovství potlačením vlastních představ, nároků a práv“²⁵¹. Homoparentalita přitom nabízí prostor pro společenskou změnu, „má daleko větší potenciál (ve srovnání s uznáním homosexuálního partnerství) k subverzi a dekonstrukci genderových kategorií, stereotypů a diskriminačního prostředí směrem k vytváření tolerance a plurality identit a životních stylů a voleb“²⁵².

242 Sokolová 2006

243 Otázky českého aktivismu jsou obecně velmi komplikované (více viz např. Ciprová 2008), přesto lze pozitivně hodnotit uspořádání prvních dvou českých queer pride (z nichž dřívější brněnská proběhla jako queer parade v roce 2008 a druhá v roce 2009 v Táboře), které naznačily potřebu alespoň části „komunity“ se zviditelnit.

244 Sokolová 2009

245 Tamtéž, s. 128

246 Sokolová 2004, s. 90

247 Ke kterému nakonec po několika letech došlo 15. 3. 2006; účinnosti zákon nabyl 1. 7. 2006. Detailní historie k dispozici na www.partnerství.cz.

248 Sokolová 2001

249 Skutečnost, že je podle ústavního práva i práva EU zákon o registrovaném partnerství diskriminační, potvrdila Analýza české právní úpravy osvojení dítěte gayi, lesbami a bisexuálními lidmi ve světle práva Evropské unie a Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách, kterou nechalo zpracovat Gender Studies, o.p.s. (Wintr 2009).

250 V českém kontextu vzniklo několik studií, které se homoparentalitě věnují. Více viz Nedbálková 2005 nebo Polášková 2007. Tyto výzkumy se primárně zaměřily na lesbické rodiny; ojedinělý výzkum, na němž jsem se podílela a který zkoumal názory a postoje gay mužů v otázce rodičovství, zorganizovala Věra Sokolová. Výstupem je její článek *Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství a moje diplomová práce Gay otcovství. Výraz aktivismu v českém kontextu?*

251 Sokolová 2009, s. 141.

252 Sloboda 2008

Co se týče prezentace „komunity“ směrem k většinové společnosti, chybí dostatek LGBT jedinců, kteří by byli ochotni propůjčit své tváře a mediálně prezentovat každodennost svých životů směrem k majoritě. *„Přístup médií, která se pohodlně zaměří na osvědčené osobnosti a ty pak soustavně žádá, aby neustále recyklovaly mnohokrát sdělené informace a vyjadřovaly se k nejrůznějším otázkám „za svou komunitu“, má tendenci zjednodušovat a zamlžovat rozmanitost fungování GLBT aktivit u nás.“*²⁵³

Další otázkou, která se při pohledu na sexuální menšiny nabízí, je, nakolik prezentace tzv. LGBT témat otevírá jiná témata než homosexualitu. Bisexualita a transgender témata zůstávají na pokraji zájmu; bisexualita jako kategorie je neustále zpochybňovaná, jak z heterosexuální, tak z mainstreamové homosexuální „komunity“. Nejčastěji je považována za přechodnou fázi mezi heterosexualitou a homosexualitou. Podobně jsou transgender lidé nejčastěji prezentováni jako lidé před nebo po přeměně biologického pohlaví (jak ovšem ukazuje Spencerová²⁵⁴, tato tendence vychází i od samotné transgender „komunity“), nicméně jejich specifická genderová životní zkušenost zakládá prostor pro svébytnou identitu (příp. identity). Lze se domnívat, že existence bisexuality či transgenderu jako nevyhraněného stavu je pro bipolární uspořádání společnosti mnohem víc nežádoucí než třeba existence homosexuality, která sama o sobě bipolaritu nezpochybňuje²⁵⁵.

Jak jsem již zmínila na začátku, LGBT „komunita“ je i zevnitř chápána jako spíše roztržštěná, nefunkční, a pokud někdo zmiňuje její existenci, tak mluví spíše o její virtuální podobě²⁵⁶. V roce 2008 a 2009 sice proběhly první queer pochody v ČR, jichž se však zúčastnilo velmi malé množství zástupců a zástupkyň „komunity“, je tedy otázkou, zdali se jedná o úspěšné a pro „komunitu“ klíčové akce²⁵⁷. Pro mnoho zástupců a zástupkyň LGBT „komunity“ není v české společnosti politický aktivismus zapotřebí, otázkou zůstává, do jaké míry je jejich představa plnohodnotného žití ovlivněna většinovou společností. Možnost volby, tolerance a legislativní úpravy (které navíc jsou neplnohodnotné) nejsou vše; podstatné je uvědomit si, kde vznikají naše představy o tom, co je myslitelné a přijatelné. Naše sexualita je primárně součástí specifického modelu společnosti – rozložení tohoto modelu je jen logickým krokem, kterým by se LGBT „komunita“ mohla ubírat.

Doporučení

- systematický lobbying za legislativní změny poskytující LGBT lidem stejná práva jako heterosexuální skupině (např. umělé oplodnění pro lesbické ženy, možnost adopce i v rámci registrovaného partnerství, zakotvení společného jmění partnerů, stejná dědická daň, zajistit práva transsexuální menšiny v souvislosti se změnou jejich pohlaví ad.)
- podpora projektů (v rámci dotační politiky), zaměřených na LGBT témata
- zapojení LGBT témat do vzdělávání na základních a středních školách, které umož-

253 Sokolová 2006, s. 257.

254 Spencerová 2006

255 Sokolová 2006

256 Více viz např. Sloboda 2009.

257 Jako signifikantní se také jeví skutečnost, že obě akce organizovaly různé skupiny nezávisle na sobě. Nekontinuita byla zdůrazněna i rozdílnými názvy (v Brně se jmenovala *Queer parade*, v Táboře pak *Queer pride*).

ní zmírnění homofobie

- větší množství a diverzifikace mediálních pořadů, které se týkají LGBT témat
- spolupráce genderových a LGBT nevládních organizací

Reprodukční práva

Linda Sokačová

Reprodukční práva žen a mužů znamenají, že jakákoli osoba se může svobodně a odpovědně rozhodnout kolik, v jakém intervalu, kdy a zda vůbec mít děti. Současně také zdůrazňují možnost rozhodnout se o podstoupení či nepodstoupení interrupce. Nedílnou a zcela zásadní součástí reprodukčních práv je také právo na informace a prostředky, které přispívají k sexuálnímu a reprodukčnímu zdraví.

V České republice se žádná z organizací nevěnuje reprodukčním právům komplexně. Mezi nejčastěji řešená a diskutovaná témata patří porody a interrupce. Právě interrupce jsou hlavním tématem tohoto příspěvku, i když dalším stěžejním tématem jsou porody, konkrétně pak práva žen před a při porodu a práva rodičů po porodu. V současné české společnosti proti sobě stojí především dva zásadní diskurzy. První zdůrazňuje právo ženy svobodně se rozhodnout o způsobu a formě porodu a druhý zdůrazňuje roli medicíny při zajištění zdravého a bezpečného porodu.

Prvně zmíněný názorový proud reprezentuje řada neziskových organizací²⁵⁸, které své aktivity zaměřují na zvyšování informovanosti a které usilují o změny v českém porodnictví. Součástí jejich zájmu jsou také domácí a ambulantní porody. Právě domácí porody jsou jedním z nekontroverznějších témat, která ostře rozdělují zastánce a zastánkyně tzv. přirozených porodů, a ty, kteří zdůrazňují roli lékařů při porodu.

Interrupce v české společnosti: hnutí pro život a pro svobodnou volbu²⁵⁹

V zemích střední a východní Evropy se po kolapsu socialistických vlád interrupce staly významným politickým tématem.²⁶⁰ Rovnost genderových rolí začala být zpochybňována jako reprezentace socialismu a v některých zemích se objevily iniciativy usilující o návrat žen do domácnosti a definovat je primárně jako matky. Interrupce jsou tématem i v České republice, i když nepolarizují společnost tolik jako např. v Polsku nebo USA a významnějším tématem se staly až koncem 90. let minulého století. I zde je možné hovořit o střetu dvou zásadních a nesmiřitelných postojů k problematice interrupcí: hnutí pro život a pro svobodnou volbu.

Zjednodušeně lze říci, že hnutí pro život vystupuje proti interrupcím v jakýchkoliv životních situacích. Staví se za „ochranu života“, především pak toho nenarozeného. Morálním východiskem pro jejich absolutní odmítání je pojetí tohoto aktu jako vraždy. Je mezinárodně často napojeno na katolickou církev či různé katolické skupiny.²⁶¹

258 Tématům porodnictví, zvyšování informovanosti v oblasti porodů a aktivnímu rodičovství se věnují např. tyto neziskové organizace: Apero, Hnutí za aktivní mateřství či Unie porodních asistentek.

259 Jde o upravený a aktualizovaný text diplomové práce L. Sokačové „Komu patří embryo“, která byla obhájena na FSV UK.

260 Wall et al. 1999, s. 443, Kulczycki 1999, s. 1.

261 Ani uvnitř katolické církve neexistuje jednotný názor na interrupce. Důkazem je např. nezisko-

Hnutí pro svobodnou volbu pak vystupuje na obranu práva žen na interrupci. Žena má disponovat možností autonomně rozhodovat o svém životě a těle. Ústředním pojmem jsou v tomto diskurzu tzv. reprodukční práva. Toto hnutí bývá často spojováno s feministickým hnutím či hnutím za ženská práva.

Pokusy o změny legislativy

ČR je zemí s dlouholetou tradicí legálního provádění interrupcí, i proto česká veřejnost považuje za „přirozené“, že má žena právo rozhodnout se, zda rodit chce nebo ne. I přes tyto postoje se však po tzv. sametové revoluci v roce 1989 začaly objevovat tendence usilující o změnu stávající legislativy. Často zmiňovaným důvodem pro tyto aktivity byl kromě důvodů etických také strmý pokles porodnosti. Návrhy usilující o změnu stávající legislativy ve prospěch omezení interrupcí či jejich zákazu jsou v ČR iniciovány neziskovými organizacemi působícími v této oblasti a politiky KDU-ČSL či přímo touto stranou samotnou.

Jedním z prvních úspěšných pokusů na poli legislativního zpřísnování interrupcí bylo schválení zákona o pohřebnictví na jaře 2001. Na popud neziskové organizace Hnutí pro život se do konečné verze nového zákona o pohřebnictví dostal dovětek „...*lidskými pozůstatky, jež se musejí pohřbít, se rozumí mrtvé lidské tělo, jeho části nebo plod po potratu.*“ Poté, co se touto událostí začala zabývat média, vyšlo najevo, že velká část poslanců o daném ustanovení nevěděla, nebo mu nevěnovala dostatečnou pozornost. Krátce po přijetí zákona byla proto připravena jeho novela, která uvedenou část zákona již neobsahovala.

Další návrh související s problematikou interrupcí byl projednáván v prvním čtvrtletí roku 2004 a přímo se týkal legislativního zákazu interrupcí. Byl předložen skupinou poslanců v čele s lidoveckým poslancem Jiřím Karasem. Na jeho vznik mělo velký vliv i občanské sdružení Hnutí pro život (dále HPŽ ČR), jehož je J. Karas členem. Podle návrhu zákona by za provedení interrupce hrozilo lékařům pět let vězení, případně zákaz činnosti. Mohl by být rovněž odsouzen člověk, který ženu k potratu svede nebo jí k němu napomáhá. Žena, která by potrat podstoupila či se zbavila nenarozeného dítěte sama, by trestána nebyla. 30. března 2004 byl tento zákon poslaneckou sněmovnou zamítnut.

Ve druhém čtvrtletí roku 2004 vedení KDU-ČSL oznámilo, že do voleb v roce 2006 jejich strana ani poslanci nepředloží návrhy usilující o legislativní zákaz interrupcí. Téma interrupcí otevřela tato strana opět na jaře v roce 2008 v souvislosti se zdravotnickou reformou (zákon o specifických zdravotnických službách), kterou připravil tehdejší ministr zdravotnictví Tomáš Julínek (ODS). Zásadní změnou v oblasti legislativní úpravy interrupcí mělo být, že potrat by mohly podstupovat i cizinky, které nemají trvalý pobyt v ČR. Lidovci také v různých debatách požadovali, aby součástí žádosti o interrupci byl i souhlas muže. Vedle toho, že se lidovci rozhodli zdravotnickou reformu s těmito změnami nepodpořit, rovněž vyzvali prostřednictvím místopředsedy Davida Macka prezidenta Václava Klause k odsouzení interrupcí dopisem nazvaným „Velkopáteční výzva“. Odvolával se především na jeho kandidátský projev, v němž se V. Klaus přihlásil ke křesťanským hodnotám a úctě ke každému lidskému životu. Zákon o specifických zdravotních službách měl upravit kro-

vá organizace Catholics for a Free Choice, která se angažuje v otázce svobodné volby, reprodukčních práv a v otázkách spojených s rovnoprávností žen a mužů.

mě potratů také pravidla umělého oplodnění nebo přeměny pohlaví. Rovněž asistovaná reprodukce a potencionální možnost otevřenosti i párům stejného pohlaví byla terčem kritiky KDU-ČSL.

Vývoj právní úpravy interrupcí v Československu a České republice

V současné České republice je stále platné právní ošetření interrupcí z roku 1986 (*zákon č. 66/1986 Sb.*) o umělém přerušení těhotenství. Ten byl Českou národní radou přijat 20. října 1986 a přinesl liberální přístup k této problematice. K zákroku stačí žádost ženy bez uvádění různých sociálních či ekonomických důvodů. Interrupce může být provedena, pokud těhotenství nepřesahuje 12 týdnů a pokud tomu nebrání zdravotní důvody. O přípustnosti rozhoduje lékař, který je povinen poučit ženu o možných zdravotních důsledcích umělého přerušení těhotenství i o způsobech používání antikoncepčních metod a prostředků. Tento zákon nebyl do dnešní doby novelizován, byly k němu vydány pouze tři vyhlášky. Zásadnější změna byla provedena v roce 1992, kdy byla přijata vyhláška stanovující platbu za tento zákrok. Ze zdravotního pojištění je zákrok hrazen pouze v případě, že je výkon zdravotně indikován.²⁶²

To, že nedošlo k novelizacím zákona, neznamená, že se neobjevily pokusy snažící se o legislativní změny. Významný návrh na změnu legislativy byl předložen v roce 2003. Poslanecký návrh měl zrušit zákon České národní rady č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství a související vyhlášky ministerstva zdravotnictví. Základní navrhovanou změnou bylo nahrazení termínu *umělé přerušení těhotenství* termínem *usmrcení počatého, ale dosud nenarozeného dítěte*. Nové pojmenování naznačovalo další zákonná ustanovení, která byla zaměřena na ochranu nenarozené života. Zákon by povoloval interrupce pouze v případě krajní nouze (ohrožení života matky nebo znásilnění). S tím souvisela také další ustanovení zákona, která navrhovala trestní stíhání a odnětí svobody tomu, kdo nelegálně interrupci provede nebo k ní ženě napomůže. Žena, která by podstoupila nelegální interrupci, by však trestně stíhána nebyla. Jedním z nejdůležitějších důvodů pro předložení tohoto zákona uvedených v důvodové zprávě bylo, že „*Platná právní úprava... porušuje první a základní lidské právo - právo na život, neboť usmrcením lidské bytosti diskriminuje nejslabší jedince lidské společnosti, a to nehumánním způsobem.*“ Usnesení Vlády ČR tento návrh ohodnotilo jako podnětný, ale *neaktuální a tvrzení předkladatelů o snížení počtu interrupcí za velice nepravděpodobné*. Vláda rovněž zdůraznila negativní dopady legislativního zákazu interrupcí, jako např. časté zdravotní komplikace, zvýšení nákladů na zdravotní péči v těchto případech apod. Jak již bylo uvedeno v kapitole I, návrh byl poslaneckou sněmovnou zamítnut.

Diskurz pro život: interrupce je vraždou

Ústředním tématem diskurzu pro život je lidský život. S tím souvisí otázka, kdy se embryo stává člověkem. Na ni existuje podle Hnutí pro život jednoznačná odpověď: nový lidský život vzniká již spojením spermie a vajíčka. „*Každý člověk je novým lidským jedincem již od svého početí. Člověk je vždy nutně i osobou. Jakožto osoba je člověk již od početí subjektem přirozených práv.*“ (Člověkem od početí, Hnutí pro život ČR) Právo na život je jedním z přirozených práv: „*Nelze proto nadřazovat osobní zájem jednoho nad právo na*

život druhého." (Člověkem od početí, HPŽ ČR) *K zabití nevinného lidského života* nemůže dojít ani kvůli životním nesázím a problémům. Interrupce jsou podle Hnutí pro život tím *„největším mravním zlem současné společnosti“* (R. Joch, Občanský institut, dále OI).

Hlavním cílem Hnutí pro život je absolutní eliminace potratů. Základním prostředkem pro jeho dosažení je legislativní zákaz interrupcí. Restrikce je chápána jako součást prevence a výchovy celé společnosti. *„Existence zákona dovolujícího zabít nenarozené děti podkopává jakoukoli snahu o pozitivní výchovu společnosti.“* (Stanoviska HPŽ ČR) Protiinterrupční legislativa je ochranou nejslabších jedinců a jako taková je *„určitým měřítkem pro vyspělost a úroveň společnosti.“* (T. Kvapil, KDU-ČSL, Lidové noviny, dále LN)

Jednoznačným dopadem legalizace interrupcí je v diskurzu pro život rovněž rapidní zvýšení jejich počtu: *„Jasná skutečnost je taková, že legální potraty vyletěly do závratné výše a jsou dnes desetkrát až dvacetkrát početnější, než když byly potraty nezákonné.“* (Člověkem od početí, HPŽ ČR)

Diskurz pro život hovoří o negativních dopadech legalizovaných interrupcí a vyvrací existenci a negativa těch ilegálních. Dokazuje nepřesnost jejich vyčíslení, nevědeckost a záměrné falšování: *„Vyznávám se, že jsem věděl, že tato čísla [počty ilegálních interrupcí pozn. aut.] jsou naprosto falešná... Ale v „morálce“ naší revoluce bylo toto číslo užitečné, široce přijímané, tak proč bychom se na naší cestě zdržovali čestnými statistikami?“* (Člověkem od početí, B. Nathanson: bývalý lékař provádějící interrupce, nyní obhájce práva pro život.)

I když je diskurz pro život úzce spojen s náboženskými postoji, ve veřejných proklamacích je tento aspekt potlačen. *„Myslím, že otázka potratů není otázkou víry nebo nevíry, jde o úctu k lidskému životu.“* (T. Kvapil, LN) Od spojení s náboženskými či církevními organizacemi se HPŽ ČR distancuje už ve svém prohlášení. Tato stránka však není potlačena zcela: příznivci mohou hnutí podpořit *modlitbou a postem* (odpovědní lístek, HPŽ ŽR) či jsou informováni o tom, že *dítě je největším Božím darem* nebo že *potrat je svévolné arogantní jednání proti Boží vůli* Proč pláčeš Miriam?, HPŽ ČR.

Od poloviny 70. let 20. století podporuje převážně křesťanské hnutí pro život svou legislativní a sociální agendu vědeckými autoritami, což celý diskurz výrazně biologizuje. Zastánci tohoto směru již nehovoří pouze o tom přizpůsobit se Božím přikázáním, ale také o zákonitostech přírody.²⁶³ *„Prenatální výzkum a genetika dokazují, že každý člověk je již od početí jedinečnou, nezaměnitelnou, specifickou bytostí. Tyto výsledky posilují křesťanské chápání člověka, podle kterého je člověk Božím stvořením.“* Proč pláčeš Miriam?, HPŽ ČR.

S metaforou života dominující tomuto diskurzu, která implikuje, že interrupce je vraždou nenarozeného dítěte, je spjata metafora holocaustu – holocaustu nenarozených dětí. Lze se s ní setkat na stránkách HPŽ ČR jako s metaforou pro politiku jednoho dítěte v Číně (Holokaust v Číně). Veřejně s ní vystoupil také poslanec J. Karas v únoru roku 2004 v MF Dnes. Interrupce zde přirovnal k šoa: *„...jako norimberské zákony nepovažovaly Židy za dostatečné lidi, ale za překážející méněcennou rasu, ani dnes se počaté dítě nepokládá za dostatečného člověka, a dokonce ani za žádného člověka... Krev dětí v prenatálním stádiu je stejná jako oběti zabíjených v koncentračních táborech.“* Implicitně je v této emotivní metafoře obsaženo stanovisko, že interrupce jsou cílenou a promyšlenou ideologií.

Diskurz pro svobodnou volbu: žena není otrokyně

Zatímco hlavním tématem diskurzu pro život je lidský život, diskurz pro svobodnou volbu se soustředí kolem práva ženy rozhodovat o svém vlastním těle a o tom, zda chce nebo nechce mít děti. Konečné rozhodnutí v otázce interrupcí musí ležet na těhotných ženách.

Reprodukční práva jsou v tomto diskurzu součástí základních lidských práv, která by měla být respektována: „....*spočívají v základním právu všech dvojic a jednotlivců svobodně se rozhodnout o počtu dětí, právu na sexuální a reprodukční zdraví, právu činit rozhodnutí ohledně reprodukce bez diskriminace, nátlaku a násilí...*“ (P. Jonssonová, Hospodářské noviny)

Interrupce jsou v diskurzu pro svobodnou volbu něčím, co vždycky existovalo a existovat bude: „*Zastánci legalizace interrupcí si uvědomují, že jde o věc, která v naší společnosti existuje.*“ (L. Sokačová, Britské listy) Interrupce nelze zcela eliminovat, společnost může pouze ovlivnit, jak a za jakých podmínek budou prováděny. V tomto smyslu je hlavním cílem bezpečná, dostupná a legální interrupce a redukce počtu interrupcí. Prostředky, které vedou k dosažení těchto cílů, jsou legálnost potratů a jejich prevence. Nejdůležitějšími metodami prevence jsou sexuální výchova, vzdělávání a „*vytváření takového prostředí, které bude přátelštější k dětem i k jejich rodičům.*“ (L. Sokačová, MF Dnes)

Těžiště diskurzu směřuje od polemiky nad počátkem života k diskuzi negativních dopadů legislativního zákazu interrupcí. Zákaz v diskurzu pro svobodnou volbu nic neřeší, „*naopak otevírá tak prostor pro další, velmi závažné problémy.*“ (L. Sokačová, MF Dnes) Těmi problémy jsou nelegálně prováděné interrupce, potratová turistika, neexistence diskuse o problematice interrupcí a lukrativnost nelegálně prováděných interrupcí. Jejich závažnost je vědecky dokladována různými statistikami dokazujícími snižování počtu interrupcí, ke kterému došlo díky sexuální výchově a vzdělávání.

Jak již bylo řečeno, otázka začátku existence lidského života je spíše posouvána na okraj zájmu. Je zpochybňována její objektivita a vědeckost, vede se „*na různých úrovních, jak biologické, tak teologické a především politické.*“ (M. Marksová–Tominová, Literární noviny) Zatlačována do pozadí je především iniciátorkami hnutí pro svobodnou volbu z feministických organizací, v jejich příspěvcích je toto téma většinou opomíjeno. Jedním z důvodů může být právě síla metafory života a jejich strach před onálepkováním termínem propagátoři interrupcí.

I v diskurzu pro svobodnou volbu hraje život svou roli, nejde však o jeho samotnou podstatu, ale kvalitu. Hraje se o právo dítěte na důstojný život, které je považováno za jedno ze *základních dětských práv* (Reakce Anarchofeministické skupiny). V tomto diskurzu není dítě chápáno jen jako pozitivum, tématem se proto stává také to, co s nechtěnými dětmi. Narození takového dítěte porušuje jedno z jeho základních práv, *práva na důstojný život* (Reakce AFS).

I diskurz pro svobodnou volbu se obrací k socialistické minulosti a používá ji jako strašáka. Není však akcentována totalitní povaha interrupcí, na kterou poukazuje diskurz pro život, ale negativní dopady omezování dostupnosti interrupcí v socialistických státech. Je poukazováno především na existenci *socialistických interrupčních komisí*, které se *neosvědčily*. V diskurzu pro svobodnou volbu nabývá takové omezování negativní a totalitní povahy.

V průběhu eskalace interrupční diskuse v období projednávání poslaneckého zákona byl diskurz pro svobodnou volbu modifikován a rozvíjen diskurzivní aktivitou „sympatizantů“, kteří se přihlásili k požadavkům tohoto hnutí. Modifikace se projevila především v diskusi týkající se oprávněných nositelů interrupčních návrhů. Muži by do tohoto problému mluvit neměli, protože jde o čistě ženskou záležitost a ženské tělo. V parlamentní rozpravě zazněl jeden z nejútočnějších názorů, který pronesla poslankyně za ODS Eva Dundáčková. Muži by podle ní neměli o interrupčních právech hlasovat: „*Protože při veškeré úctě k vám nevíte a ani nemůžete vědět, o čem mluvíte.*“ (MF Dnes) Za pozornost stojí, že tento názor nezazněl z úst zástupkyň feministických organizací, které byly jedněmi z iniciátorů veřejné diskuse na toto téma.

Je a bude česká společnost stále liberální?

V české společnosti je mainstreamovým diskurz pro svobodnou volbu, diskurz pro život je i přes řadu dílčích úspěchů diskurzem okrajovým. Působením historických a společenských podmínek (legislativa, politika, zdravotnictví, veřejná diskuse, náboženství) v české společnosti sedimentoval názor, že interrupce jsou „přirozenou“ součástí lidského života a konečné rozhodnutí by mělo záviset na ženě.

Po roce 1989 začal být tento názor zpochybňován. Diskuse o povaze interrupcí začala nabývat na intenzitě ke konci 90. let. Jako první otevřelo toto téma Hnutí pro život, které usiluje na politické, legislativní, mediální a veřejné rovině o dominanci principu ochrany života od jeho početí do přirozené smrti. V praktické rovině se tento požadavek promítá do snahy o legislativní zákaz interrupcí. Hnutí pro život je v ČR tím, kdo nastoluje témata a do velké míry určuje směr interrupční debaty. V reakci na úspěchy tohoto hnutí se začalo formovat hnutí pro svobodnou volbu, jehož aktivita je možné charakterizovat jako obranu současného legislativního ošetření interrupcí v ČR a obranu práva ženy na rozhodování o vlastním těle a životě. I přes to, že diskuse je vedena již několik let, aktivity hnutí pro svobodnou volbu se stále omezují většinou na reakce proti aktivitám Hnutí pro život a nenabízí dlouhodobější či propracovanější program věnovaný této problematice. Na tento stav má vliv nerozvinutost hnutí a jeho malá organizovanost a také nedůležitost tématu interrupcí, pokud není ohrožován „přirozený“ stav věci.

I když je Hnutí pro život (prozatím) neúspěšné na legislativním poli, je úspěšné v prosazování a pozvolné sedimentaci svých názorů a principů ve veřejné, mediální a politické aréně. Hradba kolem dlouhodobě nezpochybňovaného významu interrupcí se pomalu bortí. Už nemají jen jeden význam, ale několik. Pro někoho jsou vraždou, pro někoho jsou legální interrupce symbolem svobodné volby. A i když je hnutí pro svobodnou volbu (prozatím) úspěšné na legislativním poli a při mobilizaci sympatizantů, zaostává v prezentaci svých postojů na veřejnosti i u elit. Dnes žijeme ve společnosti, kde je mainstreamovým diskurz pro svobodnou volbu. Díky sociálnímu dialogu ve společnosti, soutěži jednotlivých diskurzů a působení sociálních podmínek však můžeme žít ve společnosti, kde bude domínujícím diskurz pro život. A nemusí ani dojít ke změně legislativy.

Přehled zákonů

Výkon rodičovské zodpovědnosti v registrovaném partnerství

Ze zákona o registrovaném partnerství: „*Existence partnerství není překážkou výkonu rodičovské zodpovědnosti partnera vůči jeho dítěti, ani překážkou svěření dítěte do jeho výchovy.*“ Nebiologický rodič nemá však vůči dítěti svého partnera žádná práva, a nemůže

tak být např. informován o jeho zdravotním stavu, v případě rozchodu partnerů nemá on ani dítě žádný právní nárok dále se stýkat, a pokud by biologický rodič zemřel, nemůže dostat dítě do péče.

Adopce

Jako jednotlivec může v ČR adoptovat dítě z dětského domova každý občan bez ohledu na sexuální orientaci. O toto právo však přichází v momentě, kdy se zaregistruje: „*trvajícím partnerství brání tomu, aby se některý z partnerů stal osvojitelem dítěte*“ (zákon o registrovaném partnerství).

Interrupce

V současné době se k interrupcím váží tyto právní normy: z. 66/1986 o umělém přerušení těhotenství, vyhláška č. 75/1986 o umělém přerušení těhotenství, ve znění vyhlášky č. 467/1992 Sb.; vyhláška č. 11/1988 o povinném hlášení ukončení těhotenství, úmrtí dítěte a úmrtí matky.

Porodní asistentky

Až v roce 2004, v souvislosti s připravovaným vstupem do EU, vznikly dva nové právní předpisy: Zákon o nelékařských zdravotnických povoláních - 96/2004 Sb., a k němu příslušná vyhláška - oficiálně obnovily profesi porodní asistence v souladu s její mezinárodní definicí a legislativu EU. Porodní asistentky mohou získat způsobilost k výkonu povolání pouze v akreditovaných bakalářských zdravotnických studijních oborech pro přípravu porodních asistentek na vysokých školách, studium trvá nejméně tři roky.

Použité zdroje a literatura:

- Brychová, Z. (2004). *Obraz homosexuálů v denním tisku*. Diplomová práce. Praha: FHS UK.
- Ciprová, K. (2005). *Proměna mediální reprezentace a diskurzu o homosexualitě v České televizi, 1990 – 2004*. Bakalářská práce. Praha: FHS UK.
- Ciprová, K. (2008). *Gay otcovství. Výraz aktivismu v českém kontextu?* Diplomová práce. Praha: FHS UK.
- Černý, M., Schelleová, I. (2003). *Právní úprava umělého přerušení těhotenství*. Praha: Eurolex.
- Fanel, J. (2000). *Gay historie*. Praha : Dauphin. s. 441-466.
- Foucault, M. (1999). *Dějiny sexuality: Vůle k vědění*. Praha: Herrmann.
- Greenberg, D. (1997). Transformations of Homosexuality-Based Classifications. In Lancaster, R., Di Leonardo, M. (Eds.) *The gender/sexuality reader: culture, history, political economy*. New York: Routledge.
- Kotišová, M., Vampolová, V. (2006). České lesby: daleko k hnutí, daleko k feminismu. In Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (Eds.) *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 267–276.
- Kulczycki, A. (1999). *The Abortion Debate in the World Arena*. Macmillan Press Ltd.
- Nedbálková, K. (2000). Subkultura homosexuálů v Brně. *Sociologický časopis*. Vol. 36, No. 3: s. 317-332.
- Nedbálková, K. (2005). *Lesbické rodiny: mezi stereotypem a autenticitou*. Biograf 10 (38): s. 31–44.
- Polášková, E. (2007). The Czech Lesbian Family Study: Investigating Family Practices. In Kuhar, R., Takács, J. (Eds.) *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of LGBT People in Eastern Europe*. Ljubljana: Mirovni Inštitut, s. 201–215.
- Riebauerová, Martina (2009). *Se smrtí mám přátelský vztah*. In Magazín Dnes 13. 8. 2009, s. 22-25.
- Rupp, L. (2001). *Vytoužená minulost: Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost*. Praha: OWP.
- Shrage, L. (2002). From Reproductive Rights to Reproductive Barbie: Post-porn modernism and abortion. In *Feminist Studies*. Vol. 28, Iss. 28, str. 61. College Park.
- Sloboda, Zdeněk (2008). Homosexuální rodičovství jako prostor pro změnu. In *Socioweb*, 11/2008. Praha: Sociologický ústav AV ČR v.v.i. ISSN: 1214-1720 [online 27. 11. 2008: [http://www.socioweb.cz/index.php? disp=temata&shw=320&lst=120](http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=320&lst=120)].
- Sloboda, Zdeněk (2009). Ambivalentnost české homosexuální komunity. In Marková, D. (Ed.): *Sexualities II: Collection of Papers from the Second International Conference Held on 30 Sept. – 1 Oct. 2008*. [CD-ROM] UKF: Nitra. S. 64-88, ISBN 978-80-8094-555-8
- Sokolová, V. (2001). Representations of Homosexuality and the Separation of Gender and Sexuality in the Czech Republic Before and After 1989. In Isaacs, A. (Ed.). *Political Systems and Definitions of Gender Roles*. Pisa: Edizione Plus, Università di Pisa, s. 273–290.
- Sokolová, V. (2004). „A co děti?...: Gay a lesbické rodičovství, homosexuální rodina a genderové stereotypy. In Valdřová, J. (Eds.). *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí, s. 81-96.
- Sokolová, V. (2006a) Reprezentace gayů a leseb v mainstreamových vizuálních médiích. In Kohout, J., Rumpel, A. A Strachon, M. (Eds.). *Mediální obraz leseb a gayů*. Brno: STUD, s. 3-7.
- Sokolová, V. (2006b). Koncepční pohled na „sexuální menšiny“ aneb vše je jen otázka správné orientace. In Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (Eds.). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 253–266.
- Sokolová, V. (2009). Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství. *Sociologický časopis*, Vol. 45, No. 1: s. 115–145.
- Spencerová, T. (2006). Pohlavně-identitní ilegalita: (ne)spolupráce transgenderové komunity s žen-

skými organizacemi. In Hašková, H., Křížková, A, Linková, M. (Eds). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 277–282.

Wall, S. N., Hanson-Frieze, I., Ferligoj, A., Jarošová, E., Pauknerová, D., Horvat J., Šarlija, N. (1999). Gender role and religion as predictors of attitude toward abortion in Croatia, Slovenia, The Czech Republic, and the United States. In *Journal of cross-cultural psychology*. Western Washington University.

Wintř, J. (2009) Analýza české právní úpravy osvojení dítěte gayi, lesbami a bisexuálními lidmi ve světle práva Evropské unie a Evropské úmluvy o lidských právech a základních svobodách. Praha: Gender Studies, o.p.s.

Ženy a muži v číslech (2000). Praha: MPSV, ČSÚ.

Návrh poslaneckého zákona, sněmovní tisk 376, kterým se zrušuje zákon České národní rady č. 66/1986 Sb., o umělému přerušení těhotenství, a vyhláška ministerstva zdravotnictví ČSR č. 75/1986 Sb., ve znění vyhlášky č. 467/1992 Sb., a kterým se mění zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon v platném znění.

Usnesení Vlády ČR ze dne 21. července 2003 č. 747 + P k poslaneckému návrhu, kterým se zrušuje zákon České národní rady č. 66/1986 Sb., o umělému přerušení těhotenství, a vyhláška ministerstva zdravotnictví ČSR č. 75/1986 Sb., ve znění vyhlášky č. 467/1992 Sb., a kterým se mění zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon v platném znění (sněmovní tisk 376)

Zdroje, analyzované materiály:

Britské listy, Hospodářské noviny, Lidové noviny, Literární noviny, MF Dnes, Právo, Reflex, materiály Hnutí pro život ČR, materiály Občanského institutu, materiály Anarchofeministické skupiny, materiály Gender Studies, o.p.s.

Další internetové zdroje:

www.cirkev.cz

www.planovanirodiny.cz

<http://www.moznostvolby.sk>

www.psp.cz

<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem02a.html>

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

NEZISKOVÉ ORGANIZACE

PŮSOBÍCÍ V OBLASTI ROVNÝCH PŘÍLEŽITOSTÍ ŽEN

A MUŽŮ A FEMINISTICKÝ AKTIVISMUS

Kristýna Ciprová a Linda Sokačová

Tento text se zabývá vývojem a působení genderových a ženských neziskových organizací po roce 1989. První část textu Kristýny Ciprové se zabývá možnými příčinami negativních konotací vůči ženskému aktivismu a feminismu v českém kontextu a na základě sekundárních pramenů také krátce popisuje vznik a činnost ženských neziskových organizací a hnutí v průběhu 90. let. Druhá část od Lindy Sokačové se věnuje rozvoji neziskových organizací po roce 2000, jejich diferenciaci i spolupráci. Třetí závěrečná část potom představuje neinstitucionalizované feministické aktivity v České republice, které ovlivnily české feministické hnutí novými tématy, přístupem a také formou aktivismu. Na závěr je příspěvek doplněn stručným pohledem na zobrazení současného feminismu v českých médiích.

I. Ženský aktivismus a ženské iniciativy v 90. letech

Kristýna Ciprová

Existence totalitního státu výrazně poznamenala občanský a politický aktivismus obecně; existence ženského aktivismu²⁶⁴ byla na dlouhá léta přerušena zcela. Podle Mirky Vodrážky²⁶⁵ došlo k eliminaci diskurzu ženské otázky nejen na oficiální ideologické a propagandistické úrovni, ale i ve společnosti jako celku: „...jako by došlo k rozpadu zakládajícího ženského subjektu, zániku původní ženské zkušenosti, k vymizení určitého jazyka, chování a gest“²⁶⁶. Ačkoli např. Megan R. Martin²⁶⁷ tvrdí, že základy českého feminismu²⁶⁸ lze vystopovat již v disidentských aktivitách²⁶⁹ a jistě by bylo velice zajímavé zkoumat, jakých podob nabývala participace žen na odporu vůči režimu²⁷⁰, pro tento článek chápu počátek 90. let jako zlomové období z hlediska formování ženských skupin – nejen institucionalizovaných, v podobě nestátních neziskových organizací NNO, ale i neformálních, úředně neregistrovaných.

Transformační období 90. let, ve kterém ženské skupiny vznikaly, bylo poznamenáno zlehčováním či přímo odmítáním feministických témat. Tento trend se pozvolna měnil, přesto lze říci, že ani v současnosti není genderová a feministická agenda součástí mainstreamového diskurzu, naopak, v médiích neustále nacházíme negativní vymezování vůči feminismu, rovným příležitostí a genderu²⁷¹.

Ženský aktivismus v českém kontextu: příčiny negativních konotací a vznik prvních skupin

Jak jsem uvedla již v úvodu, vliv totalitního režimu na (ženský) aktivismus před i po roce 1989 byl zcela zásadní. „Myslím si, že měl obrovský vliv, který zatím vůbec nemůžeme docenit.“²⁷² Zajímavé přitom je, že tento režim zdiskreditoval feminismus dvojím způsobem. Po roce 1948 byl feminismus odsuzován jako buržoazie a západní imperialismus; bylo zapotřebí ženy oddělit a zabránit jejich sebereflexi jako sociální skupině.²⁷³ Podle

264 Píší zjednodušeně o ženském aktivismu a ženských skupinách v souladu s texty, ze kterých jsem čerpala informace pro tento příspěvek. Problému s označováním organizací se ve své části příspěvku věnuje Linda Sokačová.

265 Vodrážka 2006

266 Tamtéž, s. 68.

267 Martin 2009

268 V tomto textu mluvím o k feminismu zjednodušeně v singuláru, ačkoli samozřejmě existuje velké množství směrů a skupin – přesnější by tedy bylo mluvit o feminismech.

269 Což Vodrážka zcela popírá (viz viz Vodrážka 2006). Podle něj naopak kritická a aktivistická kultura disentu, působící v 70. a 80. letech, i jen nepatrný náznak feminismu odmítala; ženská práva nebyla chápána jako legitimní součást lidských práv.

270 Genderovou analýzu odporu vůči komunistickému režimu v ČSSR v období normalizace zpracovala velice zajímavým způsobem Michaela Appeltová ve své bakalářské práci (Appeltová 2004).

271 Viz např. články od Adama B. Bartoše (naposledy text z 23. 8. 2009 Feministky se zlobí, příští rok přijdou o miliony od státu), Jiřího X. Doležala a dalších. Důkladněji se tomuto tématu věnuje příspěvek *Feminismus v současných médiích. Dále pak obraz feminismu v médiích zpracovaly např. Jedličková 2006, Osvaldová 2004, Havelková 1998 ad.*

272 Petrová 1994, s. 78. Rozhovor s Alexandrou Berkovou z organizace Nová humanita vedla Hana Petrová.

273 Jedličková 2006

Petry Jedličkové²⁷⁴ toho bylo mimo jiné dosaženo založením Svazu československých žen (ČSSŽ), pod jehož patronátem se ocitly všechny ženské organizace a hlas žen byl prostřednictvím této instituce na dlouhou dobu umlčen. Zároveň se však ve státních aktivitách a rétorice objevovala některá témata, která úzce souvisí s cíli feminismu (např. vysoká zaměstnanost žen, která vyžadovala zařízení péče o děti). V části společnosti tak po roce 1989 (a toto platí dodnes) témata feminismu příliš nerezonovala, a pokud ano, tak spíše s negativními vzpomínkami na socialistickou snahu o (pseudo)emancipaci²⁷⁵. Podle Mirka Vodrážky²⁷⁶ feminismus odmítala i kritická a aktivistická kultura disentu, působící v 70. a 80. letech, ve které se ženská práva nepovažovala za legitimní součást lidských práv. Tento postoj měl po pádu komunismu společensky zásadně určující vliv na pojetí lidských práv, která byla chápána univerzalisticky, bez genderové optiky, a odmítala feministický diskurz.²⁷⁷ Veřejná diskuse nad existujícími genderovými nerovnostmi v průběhu transformačního období v české společnosti neproběhla.²⁷⁸

K prvním významnému názorovému střetu došlo v oblasti publicistiky²⁷⁹. Často se odkazuje na texty Josefa Škvoreckého²⁸⁰, které předznamenaly negativní konotace feminismu a především jej vyličily jako import ze západu, který do české společnosti nepatří. Podle Jiřiny Šiklové²⁸¹ nicméně zaujaly ambivalentní postoj ke zkušenostem západních feministek i české ženy (i feministky). Podle Šiklové se totiž nemohl v české společnosti vyvinout opravdový patriarchát (a to jak z hlediska situace politické, tak i ekonomické, která je častým základem nerovnosti): diskrepance mezi muži a ženami byly většinu času zmírňovány bojem proti společnému nepříteli.²⁸² Zde se nebudu zabývat otázkou, jakých jiných forem patriarchát za socialismu nabýval (jistě by pak bylo nutné definovat i to, co vlastně pod pojmem patriarchát rozumíme), v každém případě se „většina autorů i autorek [...] shoduje na tom, že se v rámci socialistické emancipace nepodařilo dosáhnout proměny tradičního způsobu fungování domácností, v nichž naprostou většinu povinností a úkolů i nadále zastávaly ženy“²⁸³. Toto potvrzuje i Alexandra Berková²⁸⁴: „Tehdejší společnost, která fungovala na principu velkého vězení národů, nedovolila mužům, aby zaujali patriarchální, autoritativní stanovisko. Tak jsme na tom de facto byly lépe než ženy ze Západu, které žijí v absolutně diferencované společnosti – muži se baví o práci, ženy o kuchyni. [...] Společnost se tehdy strukturovala na základě vztahu ke komunistické straně a nerozdělovala se na muže a ženy. [...] Negativní ovšem bylo, že jsme všichni podvědomě přijali hru na vojáky a mnoho žen dodnes říká, že by na to či ono nestačily. Nedůvěra v sebe sama a automatické odevzdání rodině, které se jeví jako pozitivní, vůbec pozitivní není.“

274 Tamtéž

275 Jak píše Vodrážka (2006), období komunismu nelze chápat jako emancipační, neboť jeho základní premisou nebylo svobodné vymaňování žen z područí nejrůznějších hegemonických struktur a systémů, ale jakýsi státní emancipační komunistický paternalismus a dirigismus (...), který z ženy učinil spíše ideologický nástroj pokroku“ (s. 75).

276 Vodrážka 2006

277 Tamtéž

278 Hašková, Křížková 2006

279 Podle Jedličkové (2006) k tomu došlo po roce 1991: pravděpodobně v souvislosti se vznikem jedné z nejvýznamnějších českých ženských organizací – Centrum Gender Studies.

280 Viz např. Jedličková 2006, Sokolová 2004, Šmejkalová 1998.

281 Šiklová 1997

282 Tamtéž

283 Vodochodský 2007, s. 36.

284 Petrová 1994, s. 78. Rozhovor vedla Hana Petrová.

Vodrážka²⁸⁵ tvrdí, že samotné „ženské“ aktivistky měly (a leckdy stále mají) ambivalentní postoj k feminizmu a dokonce i k samotnému aktivismu. Jana Hradílková, která v roce 1994 koordinovala Centrum pro Gender Studies, k tomu řekla: „*Problém vidím v tom, že u nás ženy o sobě odmítají mluvit jako o ženách. Prezentují se jako „lidé“, nějaká neutrální kategorie, schopná jak ženských, tak mužských projevů, což se může jevit jako pokrokové, ale za svoje „ženské“ problémy nejsou schopné se ozvat.*“²⁸⁶ Přesto vznikly v průběhu 90. let desítky organizací a ženských skupin.²⁸⁷ V jejich rozvoji sehrály velmi podstatnou podpůrnou roli zahraniční feministky a zahraniční či mezinárodní organizace, a to jak po stránce finanční, tak i po stránce personální a ideové²⁸⁸. Podoba a fungování českých ženských občanských skupin v období socio-ekonomické transformace se podstatně odlišovala od toho, jakým způsobem fungují české ženské občanské skupiny v současnosti.

Ačkoli u zrodu ženských iniciativ stály významné osobnosti (např. Jiřina Šiklová, Marie Čermáková, Hana Havelková, Jiřina Šmejkalová ad.²⁸⁹), podle Vodrážky²⁹⁰ charakterizoval tato uskupení problém nízkého občanského sebevědomí, což vedlo k veřejnému deklarování, že neusilují o společenské změny nebo o změny hodnot. Tyto skupiny navíc nedisponovaly potřebným sociálně symbolickým, ale ani sociálním kapitálem a nemohly tak vytvářet patřičné mocenské diskurzivní koalice. I to pravděpodobně vedlo k tomu, že ženy začaly být více aktivní spíše v oblasti občanských než formálně-politických sdružení.²⁹¹ Permanentní problémy s přežitím vedly některé organizace k institucionálnímu konformismu, kdy pod tlakem vypustily z názvů svých organizací adjektivum „ženská“, aby předem eliminovaly negativní společenské předsudky a postoje²⁹². Jak uvádí např. Saša Lienau z organizace proFem²⁹³: „*Když jsem se vrátila před 11 -12 lety (kolem roku 1994 – pozn. aut.) do České republiky, tak se nedalo o feminismu nebo ženské otázce vůbec mluvit. Stále bylo slyšet: „My žádné -ismy nechceme.*“ Podobně dodávají Jitka Filingierová a Hana Klimešová z Hnutí za rovnoprávné postavení žen v Čechách a na Moravě²⁹⁴: „*Feminismus by měl být naším krédem, jenže ve skutečnosti jím být nesmí, protože bychom si tím podřezaly z hlediska propagandy větev, na které sedíme.*“ Podle Vodrážky je u většiny českých ženských či genderových NNO vymezování se vůči feministickému označení a feministické agendě stále patrné.²⁹⁵ Tento trend souvisí stejně jako v 90. letech s možnostmi financování.

První projekty byly podpořeny především na základě individuálních kontaktů se soukromými zahraničními nadacemi, případně na bázi bilaterální rozvojové pomoci ze států západní Evropy, USA, Kanady, ale i mezinárodních organizací²⁹⁶. To umožnilo celkem výraznou volnost ve volbě projektů a jejich financování (kdy peníze nemusely jít nutně jenom na realizaci samotných projektů, ale umožňovaly i organizační zajištění chodu organizace). Přesto oslovené zástupkyně ženských iniciativ (viz Alty a soprány I) mezi hlavní problémy

285 Vodrážka 2006

286 Petrová 1994, s. 43. Rozhovor vedla Jana Štěpánová.

287 Viz Alty a soprány 1994. Tento adresář obsahoval informace o 34 organizacích.

288 Hašková, Křížková 2006.

289 Sokačová 2006

290 Vodrážka 2006

291 Hašková, Křížková 2006

292 Tamtéž

293 Sokačová 2006, s. 15. Rozhovor vedla Linda Sokačová.

294 Petrová 1994, s. 48. Rozhovor vedla Hana Maříková.

295 Více viz rozhovory na www.ta-gita.cz.

296 Hašková, Křížková 2006

bez výjimky řadí finance: „*Největší problém všech, kteří se do něčeho podobného pustí, je sehnat prostředky, protože z entuziasmu se to dá dělat jen nějakou dobu.*“²⁹⁷

Zároveň se v první polovině 90. let organizace napojovaly na mezinárodní síť. Postupně ale sílilo již zmíněné přesvědčení, že západní ženy nemohou porozumět specifické zkušenosti žen z posttotalitních států; konference v Pekingu v roce 1995 umožnila ženám z našeho regionu toto téma systematicky otevírat a tak v roce 1997 vznikla Karat Coalition, která sdružuje 13 zemí z prostoru středovýchodní Evropy a funguje především jako lobbistická síť.²⁹⁸ Členství v European Women's Lobby a vytvoření národní koordinace (Česká ženská lobby) podnítilo až rozšíření EU.²⁹⁹

Jak již bylo řečeno, první polovina 90. let byla poznamenána spíše nárůstem genderově konzervativní rétoriky (a rušení některých opatření, které měly potenciál podpory rovných příležitostí, např. rušení jeslí apod.). V politice se genderu nikdo nevěnoval; tato situace se změnila s přijetím Platformy pro akci z Pekingu (1995). V roce 1997 se několik ženských NNO spojilo s několika poslankyněmi ČSSD a KSČM a započaly diskuse o postavení žen. Na Ministerstvu práce a sociálních věcí vzniklo oddělení rovnosti mužů a žen a byly sepsány Priority a postupy vlády při prosazování rovnosti mužů a žen. V roce 1998 vznikla Rada vlády pro neziskové organizace: bohužel česká legislativa 90. let, která upřednostňovala větší, formálně registrované organizace, odsoudila většinu menších organizací k zániku.

Podoba a fungování českých ženských občanských skupin v průběhu devadesátých let, tedy v období socio-ekonomické transformace, se podstatně liší od způsobu, jakým fungují české ženské organizace dnes. Podobu a činnost organizací zásadně ovlivnilo evropské financování.³⁰⁰ V každém případě lze říci, že s mnohými odkazy 90. let se potýká ženský neziskový sektor dodnes. Vodrážka dokonce tvrdí, že v českém kontextu neexistuje ženské hnutí a chápe ženskou scénu jako oslabenou a málo angažovanou. V tomto ohledu se nabízí jako možnost prohlubovat síťování, které bylo započato v 90. letech: vytvářet koalice, prohlubovat diskusi mezi samotnými ženskými NNO a působit jednotně navenek v prosazování klíčových témat.

II. Genderové neziskové organizace po roce 2000

Linda Sokačová

Po roce 2000 začaly vznikat nové organizace a řada již fungujících neziskových organizací se začala profesionalizovat. Profesionalizace se projevila v organizační struktuře, vzdělávání zaměstnankyň a zaměstnanců a také v plánování aktivit. Tyto postupy se samozřejmě projevily i navenek, především pak v oblasti komunikace s veřejností a médií a jasnější definici cílových skupin. K profesionalizaci a růstu potenciálu přispěly i finanční prostředky z Evropského sociálního fondu, které umožnily řešení komplexních projektů.

Role neziskových organizací (NNO) při prosazování rovných příležitostí žen a mužů v ČR je zcela zásadní. NNO se podílí na vyhledávání nových témat, která jsou pro ČR a EU důležitá a jsou také zásadními iniciátory při navrhování způsobů řešení problémů sou-

297 Petrová 1994, s.34. Rozhovor s Petrou Vitoušovou vedla Hana Maříková.

298 Lohmann 2000

299 více o síťování viz příspěvek Lindy Sokačové

300 více viz příspěvek Lindy Sokačové

visejících s genderovými nerovnostmi ve společnosti. Genderové NNO jsou navíc nejdůležitějšími organizacemi, které se podílejí na praktickém řešení problémů diskriminace na základě pohlaví v české společnosti – poskytují právní poradenství diskriminovaným osobám a další doprovodné služby.

Problém s pojmenováním

Určitý zmatek panuje v tom, jak organizace působící v oblasti rovných příležitostí žen a mužů pojmenovat. Jsou označovány především jako genderové organizace a organizace zaměřené na rovné příležitosti žen a mužů. Vedle toho se objevuje i pojmenování ženské, které je však s rozvojem aktivit zaměřených i na muže velmi omezující. Méně často pak bývají spojovány s přívlastkem feministické. Tím však šetří především samotné organizace z důvodu negativního vnímání feministického hnutí v ČR. Dalším důvodem je, že tento typ neziskových organizací se snaží spíše pracovat s konceptem rovných příležitostí žen a mužů. Oproti genderu a feminismu je tento koncept omezenější, co se tematického záběru i teoretických východisek týká. Některé se za feministické organizace navíc ani samy nepovažují.

I když byla v průběhu let jednotlivá označení zaměňována i samotnými představitelkami a představiteli organizací, od roku 2007 začíná docházet k diferenciaci postojů a zaměření. Organizace se explicitně i implicitně od jednotlivých označení distancují a dochází k intenzivnějšímu vymezování jednotlivých organizací (např. v rodinné politice, právech LGBT komunity či reprodukčních práv). Jednou z nejvýraznějších událostí roku 2009 byl odchod Unie katolických žen z České ženské lobby³⁰¹ z důvodů významných rozporů v oblasti rodinné politiky, ale také kvůli postojovým rozdílům v oblasti stejnopohlavních partnerských svazků, adopcí dětí lesbickými a gay páry nebo názorům na interrupce.

Tématické zaměření organizací

Po roce 2000 český genderový sektor obohatily nově vzniklé organizace³⁰², které byly velmi často výrazně zaměřené na jedno specifické téma. *NKC – Ženy a věda*³⁰³ se po celou dobu své působnosti zaměřuje na různé aspekty rovných příležitostí a diskriminace ve vztahu k vědě a akademickému prostředí. Další nově vzniklou organizací bylo *Fórum 50 %*³⁰⁴, které se velmi úzce specializuje na téma postavení žen a mužů v politickém životě na různých úrovních společnosti.³⁰⁵ V roce 2004³⁰⁶ vznikla také organizace *Žába na prameni*, která se zaměřila na rovné příležitosti v pedagogické praxi a svými aktivitami tak posílila činnost *Otevřené společnosti*, která se tématu genderových stereotypů a rovných příleži-

301 Unie katolických žen patřila mezi zakládající organizace České ženské lobby.

302 Genderové organizace mají právní podobu občanských sdružení a méně často obecně prospěšných společností. Většina z nich nemá větší množství členů a mají spíše sympatizanty. Větší členskou základnou disponuje Český svaz žen, který fungoval již před rokem 1989, a také sdružení Unie katolických žen. Ta byla do výčtu genderových organizací a organizací zaměřených na rovné příležitosti zařazována především proto, že byla u založení České ženské lobby.

303 Organizace vznikla v roce 2001 s institucionální podporou Sociologického ústavu AV ČR.

304 Fórum 50 % vzniklo v roce 2004 s institucionální podporou Nadace Open Society Fund Praha.

305 Před vznikem Fóra 50 % se tomuto tématu věnovaly částečně některé organizace jako např. Gender Studies nebo Asociace pro rovné příležitosti, která se tématu postavení žen v politice věnuje i nadále.

306 Rok 2005 je rokem formálního vzniku organizace. Organizace z finančních důvodů ukončila svou činnost na začátku roku 2009.

ností žen a mužů ve vzdělávání zabývá již od konce 90. let.

Činnost nově vzniklých organizací doplnila aktivity těch již fungujících.³⁰⁷ Mezi významné organizace patří především *Český svaz žen*, který má rozsáhlou členskou základnu a pobočky v Praze a regionech. Jednotlivé pobočky se od sebe tematicky i organizačně odlišují. Ústředí ČSŽ realizuje vlastní projekty, které jsou většinou zaměřeny na rovné příležitosti na trhu práce, genderové stereotypy v médiích a prioritou pro následující roky je zakládání a provoz informačních a poradenských středisek pro ženy. Další větší neziskovou organizací je obecně prospěšná organizace Gender Studies, která kromě specifických projektů zaměřených na trh práce a prosazování antidiskriminačních opatření provozuje plně profesionalizovanou knihovnu zaměřenou na genderovou literaturu a literaturu na téma rovných příležitostí žen a mužů. Otevřená společnost po roce 2004 rozšířila svou činnost na rovné příležitosti na trhu práce a v současné době se věnuje také systémovým změnám. Na genderová témata se zaměřila i brněnská organizace *Nesehnutí*, která již v roce 1999 zahájila program Ženská práva jsou lidská práva, a která kombinuje činnosti klasické NNO s feministickým aktivismem.

Hlavním tématem genderových neziskových organizací jsou i nadále rovné příležitosti žen a mužů na trhu práce. V posledních dvou letech jsou intenzivně realizovány projekty zaměřené na sladování rodinného a pracovního života především rodičů. Zaměření projektů do velké míry ovlivňují grantová schémata a požadavky dárců. Témata, na která se genderová NNO zaměřují, jsou však mnohem širší: diskriminace specifických skupin na trhu práce, postavení žen v politice, postavení žen ve vědě, genderové stereotypy ve vzdělávání, a nově se organizace zaměřují také na genderové aspekty rozvojové pomoci. Novějším trendem je vznik praktických programů na pomoc diskriminovaným skupinám, jako jsou informační a poradenská centra nebo právní linky a služby pomoci při problémech týkajících se diskriminace a rovných příležitostí.

Již od 90. let je významným tématem násilí na ženách. Takto zaměřené organizace se věnují domácímu násilí, obchodu se ženami nebo sexuálnímu zneužívání - nejzásadnější roli zaujímají organizace jako *proFem* nebo *Rosa* zaměřující se na pomoc obětem domácího násilí. Obchodem se ženami a lidmi se systematicky zabývá mezinárodní síť *La Strada*. Pomoci osobám živící se prostitucí se věnuje *Rozkoš bez rizika*. Oblastí, která již od 90. let stojí mimo hlavní zájem, je znásilnění. Významněji se tématu věnovala pouze organizace *Elektra*, zaměřená rovněž na sexuální zneužívání dětí. V roce 2009 se však tématu začala intenzivněji věnovat Otevřená společnost, která se soustředila na legislativní aspekty tohoto problému, a také Gender Studies spolu s organizací *Persefona*, které se věnují přímé pomoci obětem znásilnění a odstraňování stereotypů v této oblasti. Díky působení evropských strukturálních fondů se neziskové organizace působící v této oblasti začaly věnovat také vzdělávacím programům pro oběti domácího násilí s cílem jejich integrace na trh práce.³⁰⁸

Jiné organizace, jako např. *Hnutí za aktivní mateřství*, *Aperio* nebo *Unie porodních asistentek*, se zaměřují na reprodukční práva, především pak na téma přirozených porodů a kvality českého porodnictví.

307 Databáze ženských a genderových neziskových organizací je k dispozici na www.feminismus.cz

308 Intenzivně se těmito aktivitám začala věnovat i jedna z prvních genderových organizací *proFem*, která pro své klientky připravila rozsáhlý vzdělávací program na zvyšování dovedností v informačních a komunikačních technologiích.

Kolem roku 2005 se genderové organizace začínají orientovat i na zcela nové téma - aktivní otcovství a jeho roli pro odstraňování genderových stereotypů ve společnosti. Tématu se velmi intenzivně chopila nově vzniklá organizace *Liga otevřených mužů* (LOM): „*LOM je nezisková organizace pro muže, kteří o sobě přemýšlejí. LOM nabízí reflexi mužských rolí i možnosti pro jejich rozvoj a zavádí do praxe model „muži mužům“.*“³⁰⁹ I když se LOM zabývá tématy jako aktivní otcovství apod., není genderovou organizací a od genderových teorií se distancuje.³¹⁰ LOM se zaměřuje na téma aktivního otcovství z pohledu otců a jejich synů a čistě mužských vztahů. Z tématu se vytrácí vztah mužů ke svým partnerkám či partnerům a výrazná je i absence tematizování vztahu otců a dcer. Z toho hlediska se pak důraz na otcovství jeví jako neúplný.

V letech 2005 – 2007 se z českého genderového sektoru téměř vytratila diverzita témat. Organizace se věnovaly především rovným příležitostem na trhu práce a sladování rodinného a pracovního života rodičů. Ostatní témata byla v menšině a organizace se dobrovolně přizpůsobily požadavku hlavního dárce - Evropské unie. Rovné příležitosti žen a mužů jsou v rámci EU definovány především z hlediska ekonomicky prosperující Evropy. To bylo na činnosti neziskových organizací kritizováno částí akademiků, v poslední době si to však uvědomují i samy neziskové organizace a snaží se projekty koncipovat širše a hledat finanční zdroje pro témata, která nespádají do kolonky trhu práce a sladování. Objevila se tak znovu témata jako znásilnění, podpora práv LGBT komunity nebo gender v rozvojové spolupráci.

Spolupráce organizací zaměřených na rovné příležitosti žen a mužů

Českým genderovým a ženským organizacím dlouhodobě chyběla silná asociace či síť, která by propojovala jejich aktivity a která by zároveň zastupovala zájmy této výšece neziskového sektoru. Výjimkou byl *Koordinační kruh prevence násilí na ženách* (dnes již neexistující) a síť *Koordona*, která je však zaměřena na řešení problematiky domácího násilí a která nesdružuje jen genderové a ženské organizace.

V roce 1999 vznikla *Asociace pro rovné příležitosti* (ARP), v níž se sdružují organizace vzniklé po roce 1989 a některé ženské frakce politických stran. ARP vždy spíše než jako síť nebo střešní organizace fungovala s cílem prosazování rovných příležitostí žen a mužů ve společnosti a za tímto účelem samostatně realizovala řadu vlastních projektů. V současné době ARP sdružuje 30 ženských a rodinných organizací a jednotlivých osobností. Její velkou výhodou je, že sdružuje i malé organizace působící v regionech. Mezi hlavní témata zájmu patří postavení žen ve veřejném životě a politice, oproti období krátce po roce 2000 už však není sítí organizací, které společně koordinují své kroky.

Ještě před vstupem do EU byly sítí European Women's Lobby³¹¹ osloveny vybrané genderové a ženské organizace se žádostí o vznik národní platformy – *České ženské lobby*. Centrum EWL v Bruselu jako první kontaktovalo Unii katolických žen. Síť nejprve fungovala jako sdružení na smluvním základě bez právní formy. V období jaro 2006 – 2008 se v projektu financovaném ESF ujalo koordinace *Fórum 50 %*. Cílem bylo ustavit tuto síť na formální úrovni a vytyčit základní programové cíle. Od konce projektu funguje ČŽL zce-

309 www.ilom.cz.

310 Viz newsletter z LOMky 2/2008 v článku V. Schnebergera „Proč nejsem českým genderovým rovnistou aneb tři poznámky a pět skrytých nevyžádaných rad ženám“.

311 Zdroj www.czlobby.cz.

la nezávisle a je řízena předsednictvem. Realizuje vlastní projekty a také lobbjuje za pro-sazování rovných příležitostí žen a mužů na české i evropské úrovni a také za zájmy sdru-žených neziskových organizací.³¹² Funkčnost ČŽL závisí na získaných finančních zdrojích a na kapacitě jednotlivých členských organizací.

V ČR funguje od roku 2001 také organizace *Sít mateřských center*, která sdružuje mateř-ská centra z Prahy i regionů. Sít MC je také členskou organizací ARP. Soustřeďuje se pře-devším na rovné příležitosti rodičů a tímto směrem jsou zacíleny i její hlavní aktivity.

Financování genderových a ženských NNO

V 90. letech byly neziskové organizace financovány především ze zdrojů zahraničních na-dací jako např. Heinrich-Böll-Stiftung, Open Society Fund, Ford foundation apod. V menší míře pak organizace začaly získávat ve 2. polovině 90. let finanční prostředky ze zdro-jů Evropské unie, především předvstupních fondů, jako Phare nebo Access. Kolem roku 2003 začalo docházet ke změně struktury financování. Hlavní změnou byl odchod za-hraničních nadací do východní Evropy a Asie. Pokud si nadace zachovaly i své působení v regionu střední Evropy, alokace finančních prostředků se značně snížila. Důvodem pro tento odchod byl předpoklad, že region byl již považován za vyspělou demokracii, jejíž součástí by měla být finanční i institucionální podpora občanské společnosti. K tomu však dosud v sektoru rovných příležitostí a lidských práv nedošlo.

Kolem roku 2003 - 2004 začaly být genderové neziskové organizace a tématické spříz-něné organizace úspěšnější i v předvstupních fondech EU. I přesto však analýza Gender Studies³¹³ ukázala, že zde byla řada limitů, které projektům zaměřeným na gender a rov-né příležitosti snižovaly šanci na úspěch. Šlo především o nízkou expertízu hodnotitelů v oblasti rovných příležitostí a také podceňování důležitosti tématu rovných příležitostí. Toto však nebyl problém jen předvstupních fondů, ale týká se i dalších grantových výzev, především evropských strukturálních fondů.

V roce 2005 začaly být realizovány projekty v rámci 2. kola iniciativy společenství EQUAL a o rok později se rozběhly i projekty zaměřené na rovné příležitosti žen a mužů v rámci ESF³¹⁴. V těchto výzvách byly úspěšné i genderové a ženské organizace a jejich projekty umožnily rozšíření organizačních kapacit a kvalitativní rozvoj realizovaných aktivit. Nicméně nárůst fi-nančních zdrojů byl skokový a organizacím se většinou nepodařilo rozpočty období let 2005 – 2008, které lze nazvat „zlatým“, udržet.³¹⁵ To bylo důsledkem působení několika faktorů: koncem prvních programovacích období, zpožděním nových výzev v druhém programovacím období strukturálních fondů, omezenými zdroji zahraničních nadací a fondů a absencí speci-

312 ČŽL dlouhodobě usiluje o státní dotace, které budou podporovat projekty zaměřené na rovné příležitosti žen a mužů a genderové aspekty lidských práv. Organizace také vydala nesouhlasné stanovis-ko k ovlivňování grantového řízení v rámci Evropského sociálního fondu (program OP LZZ) zaměřeného na rovné příležitosti žen a mužů.

ČŽL je také zastoupena v Radě vlády pro rovné příležitosti žen a mužů, předsedkyně Alexan-dra Jachanová Doleželová se zúčastnila zasedání komise OSN o postavení žen v březnu 2009 a tehdejší koordinátorka Kristýna Ciprová byla členkou hodnotící komise výzvy ESF zaměřené na rovné příležitosti žen a mužů programu OP LZZ v dubnu 2009.

313 Králíková, A., Sokačová, L., 2005.

314 Šlo především o Operační program Rozvoj lidských zdrojů (OP RLZ) a JPD3.

315 Domníváme se, že toto hodnocení je na místě, i když se NNO musely potýkat s řadou adminis-trativních těžkostí a nedodržováním harmonogramu plateb ze strany řídicích orgánů.

alizovaných dotačních politik českého státu. V roce 2008 se tak projevila finanční krize v genderovém neziskovém sektoru. Většina organizací byla nucena omezit své aktivity a snížit stav zaměstnanců a zaměstnankyň. Na některé však toto období mělo zásadní vliv: organizace Žába na prameni, která vznikala především na základě financí z ESF, byla nucena ukončit svou činnost a dlouhodobě fungující organizace proFem musela své aktivity zásadně omezit.

České neziskové organizace mají také omezenou možnost využívat fondů, které vypisuje přímo Evropská komise. Tyto grantové možnosti jsou ve větších finančních částkách a jsou zatíženy kofinancováním. Překonat problém kofinancováním by umožnily speciální dotační možnosti vypisované státem, které by bylo možné využívat i na kofinancování projektů úspěšných v Bruselu nebo u dalších fondů, které obsahují tuto podmínku. Jediné grantové řízení zaměřené specificky na genderovou problematiku bylo vypsáno Ministerstvem práce a sociálních věcí v roce 2004.³¹⁶

Evropské strukturální fondy budou v ČR do roku 2017 a pokud nebudou v budoucnu dostupné státní zdroje, bude muset svou činnost výrazně omezit či ukončit velká část neziskových organizací, nejen z genderového sektoru. Stát by měl poskytovat finance na činnost neziskových organizací, protože odkrývají bílá místa na mapě občanské společnosti, věnují se celé řadě problémů, kterým se stát nevěnuje. Občanům a občankám ČR poskytují řadu služeb, které nejsou jinak dostupné.

Neziskové organizace mají i další možnosti získávání finančních prostředků. Těmi jsou vlastní výdělečná činnost a individuální a firemní fundraising. Ty však v současnosti tvoří pouze minimální procento celkového rozpočtu organizací.

III. Neinstitucionalizované feministické aktivity v České republice

Linda Sokačová

Paralelně se vedle genderových NNO rozvíjela také řada neinstitucionalizovaných feministických skupin a aktivit. Pojem neinstitucionalizovaný odkazuje k tomu, že se jedná o skupiny, které nejsou registrované a organizované v podobě klasických neziskových organizací. Tyto skupiny také fungují na dobrovolné bázi a nejsou financovány prostřednictvím grantů a dotací. Velmi často také takové financování odmítají z důvodů nezávislosti či kritiky státu a Evropské unie. Dalším spojovacím článkem těchto aktivit je antisystémovost, skupiny se velmi často vymezují nejen proti patriarchátu, ale také vůči kapitalistickému systému a státu z levicových či anarchistických pozic, nebo se objevují spojitosti s alternativními subkulturami a alternativními styly.³¹⁷

Tyto skupiny ovlivnily především různé alternativní subkultury a hnutí a obohatily jejich činnost o feministické prvky a antisexistický přístup. Vedle toho otevřely nová témata a přístupy, které přispěly k rozvoji feministického hnutí a genderových studií v ČR.

316 Na dotační řízení bylo poskytnuto kolem tří milionů korun. Na první pohled se jedná o částku relativně vysokou; uvážíme-li, že se s projekty přihlásilo 32 organizací, je její výše nedostatečná. Maximální poskytnutá částka na roční projekt dosáhla 315 000 korun. Králíková, A., Sokačová L., 2006.

317 V této kapitole jsou jako feministické definovány pouze aktivity, které vystupují nejen proti nerovnosti žen a mužů, ale kriticky se vymezují také vůči dalším diskriminačním aspektům jako např. rasa, národnost, sexuální orientace apod, nebo které neprosazují další nerovnosti a diskriminaci ve společnosti. Postavením žen a ženskými aktivitami v neonacistickém a radikálně pravicovém hnutí se věnuje např. M. Kolářová, 2006.

Anarchofeministické aktivity

Wicca a Luna

Feministické aktivity a aktivity zaměřené na zviditelnění postavení žen v anarchistickém hnutí se začaly poprvé prosazovat již na počátku 90. let, i když ne vždy byly anarchofeministické principy explicitně zdůrazňovány. Jako první se na scéně objevil feministický fanzin Wicca. Mezi jeho hlavní témata patřilo čarodějnictví jako vědomí sounáležitosti, ekofeminismus, ale také anarchismus, squatting nebo různé alternativní životní styly. V mnoha příspěvcích se objevovalo volání po rehabilitaci „feminního ducha“ po vzoru ekofeministického myšlení a ženský princip byl spojován s řadou pozitivních vlastností. Nicméně časopis nebyl protimužský a velmi často kritizoval protimužské přístupy. V prvním čísle časopisu se objevil rozhovor s mužem – feministou: „*Je mi blízký feministický pohled na svět, takže soustava moderního feministického myšlení není určena pouze pro ženy. Je to koncept na rozhraní ekologie, spirituality, práv menšin a konečně odporu proti mocenskému uspořádání společnosti. ...jen radikální feminismus ve spojení s muži (některými) může být úspěšný a nosný.*“³¹⁸ Cílem časopisu nebylo zakonzervovávat mužské a ženské role, za pozitivní editorský kolektiv považoval „*zmatek v rolích pohlaví, který způsobuje pád možnosti jakéhokoliv rozdělení a který umožňuje nekonečný počet individualit*“³¹⁹. V časopise se tak objevovaly i články zaměřené na ženský boj a sebeobranu.

I když Wicca neměla širší dopad na anarchistické a autonomní hnutí, ovlivnila řadu osob, které se později podílely na založení a činnosti dalších feministických skupin v anarchistickém prostředí. Jednou z nich byla ženská a feministická skupina Luna působící od června 1995 do roku 1998. Jednou z jejích aktivit bylo vydávání časopisu Esbat (podobně jako Wicca se věnoval ekofeminismu, ale i násilí na ženách a dalším tabuizovaným tématům). Vedle toho skupina organizovala další akce jako přednášky a demonstrace. Skupinu založily mladé ženy a dívky pohybující se v anarchistickém a autonomním hnutí a cílem bylo dát impuls k sebevědomí a aktivitě dalším dívkám³²⁰. Činnost skupiny Luna byla úzce provázána i se squatterským hnutím a řada aktivit se odehrávala kolem tehdejších významných squattů a sociálních a autonomních center Ladronka a Sochorka.

Bloody Mary a Anarchofeministická skupina

Po roce 1998 se samostatné feministické skupiny a aktivity odmlčely, ale téma se pomalu dostávalo do agendy anarchistických skupin. V prosinci 1999 vyšlo speciální číslo anarchistické revue *Existence* „Ženy v boji“, kterou vydávala Československá anarchistická federace, a které při zpětném pohledu působí i jako jeden z motivátorů pro následný vývoj anarchofeministických aktivit v českém a slovenském anarchistickém hnutí.

V roce 2000 začal vycházet feministický fanzin Bloody Mary (BM), který sebou přinesl pro české prostředí řadu nových témat, ale i novou formu psaní. Zin se od svých prvopočátků hlásil k hnutí riot grrrrl³²¹, což výrazně ovlivňuje i výběr témat a formu, kterou autor-

318 Wicca č. 1.

319 Wicca č. 1, editorial.

320 Kolářová, M. [2006]. *Mnohohlasem*. S. 309. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

321 Riot grrrrl je undergroundové feministické hnutí, které existuje od raných 90. let 20. století a je často spojováno se třetí vlnou feminismu. Hnutí RG je velmi úzce propojeno s undergroundovou kulturou, především pak punkovou hudbou. Za ambasadorky tohoto hnutí je často považována skupina Bikini Kill. Velmi důležitým cílem RG je aktivizovat ženy a dívky v punkové subkultuře k zakládání skupin, vydávání fanzinů a aktivní roli ve společnosti. Proti hnutí se zvedla kritika kvůli separatismu, což však sympatizant-

ky a autoři článků píší. Vedle běžných publicistických a teoretických článků, jsou v zinu i rubriky, které stavějí na humoru a spíše než spisovná čeština se používá hovorová a výjimkou nejsou ani sprostá slova a slang. Mezi častá témata patří postavení žen v různých subkulturách a kultuře obecně, opakovaným tématem je sexismus v alternativní kultuře, především pak v punku. BM se zaměřuje i na dekonstrukci a kritiku heteronormativity současného systému, protože sexualita a postavení LGBT osob je pro BM velmi důležitým tématem. Postupem času se v BM začaly objevovat články, které explicitně vyjadřují kritiku současného kapitalistického systému. Manifest BM z roku 2005 říká: „*BM je poměrně volné a otevřené seskupení, spojuje nás odpor proti sexismu a patriarchálnímu nastavení společnosti, myšlenky Riot Grrrls a kritický postoj vůči kapitalismu a útlu obecně. Stejně jako jiné Riot Grrrls máme blízko k anarchismu, ale ne všechny se jako anarchofeministky definujeme. Vymezuje se proti liberálnímu feminismu a jeho pojetí osvobození žen.*“³²² V souladu s pojetím riot grrls se kolektiv nezabývá jen vydáváním časopisu, ale organizuje i kulturní akce.

V 5. čísle Bloody Mary vyšly informace o akci Globální stávka žen, tento článek a další informace stály za myšlenkou zorganizovat v České republice obdobnou akci. Ke konci roku 2000 se začala scházet skupina osob, která se rozhodla pro zorganizování happeningu a informační kampaně. První ročník akce se konal u příležitosti Mezinárodního dne žen, tedy 8. března 2001. Vedle toho však nové vzniklá Feministická skupina 8. března uspořádala dvoutýdenní informační kampaň v pražských ulicích, při které byly šířeny informace na téma násilí na ženách, ženy v médiích, feminismus a anarchofeminismus a také postavení žen v kapitalismu. Feministická skupina (od roku 2004 Anarchofeministická skupina) se již od počátku definovala jako skupina, která zastává feministické pozice, ale která zároveň odmítá převládající liberální feministické hnutí, které se etablovalo ve většině českých neziskových organizací. Feministická kritika patriarchální společnosti tak byla velmi úzce propojena i s kritikou kapitalistického systému: „*Pokud se v médiích hovoří o feminismu, je nejčastěji spojován s kuletem úspěšných žen. S tímto pojetím „feminismu“ se nejen neztotožňujeme, ale považujeme to přímo za zaměňování pojmů: elitářství v rámci patriarchálního systému za feminismus prosazující rovná práva pro všechny. Feminismus pro nás neznamena získat co nejvyšší funkci a prestiž, ale žít svůj život plnohodnotně a sama za sebe rozhodovat a přijímat i všechny důsledky. ...naším cílem je odstraňovat hierarchii jako takovou. Privilegia jsou nespravedlivá, nejen pokud jsou v rukou mužů, ale také pokud je využívají ženy.*“³²³

Ve své činnosti se Anarchofeministická skupina vymezuje i vůči neziskovým organizacím, a to především kvůli tomu, že podporují stávající kapitalistický systém a řeší pouze následky, nikoli příčiny problému. Na druhou stranu však skupina ocenila i pozitivní stránku působení těchto organizací: „*I přes veškerou kritiku současné strategie nevládních organizací si uvědomujeme i kladnou stránku jejich působení. Jejich práce, především v sociální sféře (azylové domy, práce s oběťmi domácího násilí či obchodu se ženami), je v současnosti bohužel nenahraditelná.*“³²⁴

I Anarchofeministická skupina od samého svého počátku upozorňovala, že anarchofeminismus, který prezentuje, není proti mužům, ale naopak. Veškeré aktivity byly vždy

ky a sympatizanti tohoto hnutí odmítají.

³²² <http://bloodymary.blog.cz>.

³²³ Leták *Institucionální feminismus vs. anarchofeminismus Feministické skupiny 8. března*.

³²⁴ *Tamtéž*

ve spolupráci žen i mužů a vždy pro obě pohlaví. Tento postoj byl často doprovázen podobně jako u Wiccy kritikou separatistických ženských skupin v německy nebo španělsky mluvících zemích. V některých případech však této kritice chybělo hlubší pochopení důvodů vedoucích k existenci čistě ženských skupin souvisejících např. s velkou tolerancí násilí na ženách ve společnosti (v případě Španělska).

Vedle organizování akcí ke Globální stávce žen (2001 - 2003), Anarchofeministická skupina vydávala zpravodaj *Siréna* (od jara 2001 – 2002), na podzim roku 2001 pak vyšlo první číslo magazínu *Přímá cesta*. Tento časopis v současnosti vychází zhruba jednou ročně a věnuje se tématům jako komunikace, duševní nemoci, sexuální násilí, rodičovství a teorie anarchofeminismu. Vedle toho organizuje přednášky po celé České republice a od roku 2004 se významně podílí na organizaci anarchistického tábora zaměřeného na výchovu a vzdělávání. Mezi další podstatné aktivity patřily i aktivity proti pražskému pochodu Hnutí pro život, které usiluje o legislativní zákaz interrupcí. Skupina k této příležitosti vydala letáky a uspořádala happening. V roce 2001 se pak uskutečnila u příležitosti Dne proti násilí na ženách solidární akce upozorňující na problematické postavení afgánských žen.

Činnost Anarchofeministické skupiny nebyla v rámci anarchistického hnutí přijata jednoznačně. Hlavním předmětem sporu byla již existence samostatné skupiny, která se zabývá anarchofeminismem a vyčleňuje tak téma mimo hlavní anarchistickou agendu. I přes počáteční, velmi intenzivní kritiku, však Anarchofeministická skupina působí dodnes, i když se její činnost omezila a snížil se i počet členů. Zabývá se otevíráním nových nepříliš diskutovaných témat, jako je např. sexuální násilí nebo komunikace. Na rozdíl od kolektivu časopisu Wicca a Luna měla činnost Anarchofeministické skupiny, ale i Bloody Mary, na celé anarchistické a širší antiautoritářské hnutí zásadní vliv a témata postavení žen a mužů ve společnosti nebo sexismus se staly integrální součástí jejich aktivit. *„AFS měla klíčový vliv v tom, že otevřela genderová témata pro anarchistické hnutí, které se jim předtím v dané době příliš nevěnovalo, v lepším případě skončilo u verbálních úliteb, v horších u naprosté ignorance kombinované s nereflektovaným přežíváním sexistických názorů. Silou i slabinou AFS byl důraz na osobní sféru, ztělesněný v ad nauseam opakovaném heslu osobní je politické. Přínosy tohoto přístupu jsou jasné: odstraňování pokrytectví, důslednost apod. Toto heslo má ale nemálo problematických stránek. Na prvním místě to je přehnaný důraz na osobní sféru, který může vést k tomu, že se politická aktivita scvrkne na sebereflexi vlastních osobních životů v malých skupinkách,”* hodnotí činnost Anarchofeministické skupiny anarchistický aktivista Ondřej Slačálek.³²⁵

Ženské aktivity v socialistickém hnutí

Vedle aktivit ovlivněných anarchofeminismem a riot grrrls v České republice působily i ženské trockistické či socialistické skupiny. Ty však neměly na rozvoj genderových studií a feminismu v ČR takový vliv jako anarchofeministické aktivity. I jejich dopad na veřejnost lze hodnotit jako marginální. Proto jejich výčet uvádíme velmi stručně.

V letech 2001 – 2002 působila při Socialistické organizaci pracujících Socialistická alternativa žen. Členky této ženské skupiny vydaly jedno číslo svého vlastního bulletinu a uspořádaly také vlastní protiakci proti Hnutí pro život. Vedle této skupiny působil i časopis Socialistický hlas žen, který vydávaly ženy napojené na organizaci Socialistická

325 Reflexi na činnost Anarchofeministické skupiny napsal O. Slačálek na základě dotazu autorky L. Sokačové.

alternativa Budoucnost. Kromě tohoto se různá ženská témata³²⁶ prezentují na letních táborech.³²⁷

Socialistické – trockistické a anarchofeministické skupiny spolu nikdy nenavázaly spolupráci. Socialistické skupiny pracující na bázi jednotné fronty o to několikrát usilovaly, ale anarchofeministické skupiny potencionální společné aktivity odmítaly z ideologických důvodů – především z důvodů neslučitelnosti anarchistické a socialistické – trockistické ideologie a jejich cílů, a také kvůli spojitosti s režimem před rokem 1989.

Feminismus v současných médiích

I proto, že samotné neziskové organizace své aktivity feministickými nazývají zřídka³²⁸, média v minulosti informovala hlavně o rovných příležitostech a diskriminaci. Teprve v posledních dvou letech, především na začátku roku 2009, se v časopisech začalo psát o moderních podobách feminismu.

V březnu 2008 byla v rámci seriálu časopisu *Reflex* v seriálu *Kam jsme došli* představena Jana Smiggels Kavková z Fóra 50 %. V příloze pondělního celostátního deníku MF Dnes *Ona Dnes*³²⁹ se na titulní straně objevila ředitelka Gender Studies Linda Sokačová, profil byl doprovázen šestistránkovým rozhovorem a profilem. K rozhovoru lákal poněkud kontroverzní titulek na přední straně „Proč ředitelka Gender Studies nemá ráda slovo feminismus“. I to připomíná ne zcela vyjasněný postoj genderových organizací k tomuto tématu. Další obdobný článek vyšel v ženském časopise *Žena a život*, kde byly představeny tři představitelky feminismu v článku „Muži? Nic proti nim nemáme.“ Portrét Lindy Sokačové se objevil i v módním exkluzivním časopise *Marie Claire*, kde byla v rubrice *Víc než krásná tvář*.

Média však o rovných příležitostech, antidiskriminaci a feminismu neinformují pouze pozitivně. V médiích se objevují i články zpochybňující samotnou podstatu konceptu rovných příležitostí, feminismu a antidiskriminace, které jsou považovány za jedno z hlavních ohrožení svobody.

Nejzřetelnější je tento trend v nové podobě časopisu *Reflex*, kde se objevilo několik takto zaměřených článků. Samotný anti-feminismus se stal tématem čísla 29/09, který měl na titulní straně modelku provozující server www.stopfeminismu.cz a titulek „Feminismus škodí ženám“. Článek Krásou proti feminismu obsahoval mimo jiné řadu psychologizujících označení feministek: „Dominika zvolila přesně opačnou, pozitivní strategii, tomu (byť zanedbatelnému) handicapu se postavila a z té energie vzniklo něco obecně prospěšného, zájem o věci veřejné, aktivismus. Feministky jsou projevem a výsledkem přesně opačných procesů v psychice ženy. Feministka se (ač většinou žádným handicapem netrpí)

326 V rámci trockistických skupin se pracuje spíše s pojmem ženská témata a ženské skupiny než genderové. Aktivity také velmi často nebývají označovány jako feministické, protože „boj za osvobození žen“ je chápán v širším boji proti kapitalismu.

327 Kolářová, M., 2006. S. 313–315.

328 Kampaň zaměřenou na rehabilitaci slova feminismu připravila organizace Nesehnutí Brno, která vydala trička s nápisem „Takto vypadá feministka“ nebo Žába na prameni, která připravila trička „Feminismus je radikální názor, že i ženy jsou lidé“. Součástí jejich kampaně byla i akce Den v triku, kdy dobrovolníci trávili jeden v triku s tímto nápisem a posílali své postřehy na webové stránky organizace.

329 Vyšlo 2. března 2009, 9/ 2009.

cítí slabá, odstrčená a nevýznamná, a tak chce změnit systém, aby ji chránil zákonem." Feminismus bývá velmi často také kritizován za neženskost a militantnost, a to i osobami, které se pohybují v oblasti lidských práv: „*Feminismus je u nás trochu militantnější, než bych čekal,*“ uvedl gay aktivista Jiří Hromada v rozhovoru pro Magazín MF Dnes³³⁰.

Dalším velmi častým argumentem proti feminizmu je obviňování feminizmu z levičáctví a prosazování levicové ideologie. „*Je velmi nešťastné, že radikální levičácké organizace dostávají veřejné peníze na hlásání svých mylných a společensky škodlivých názorů,*“ uvedl v článku MF Dnes poslanec za ODS Marek Benda³³¹. Takováto prohlášení ale postrádají jakékoli konkrétní příklady, které by odkazovaly na levicové aktivity. Aktivity organizací se od sebe totiž značně odlišují a ve velké míře reagují na zadání Evropských strukturálních fondů.

Jedním z důvodů pro negativní vnímání rovných příležitostí je konzervativní přístup české společnosti k feminizmu, který se projevil již v 90. letech minulého století. Ten je však v některých ohledech v rozporu se skutečnými životními volbami. Druhým důvodem pro tuto mediální vlnu i odmítání ze strany některých politických kruhů může být úspěšnost organizací zabývajících se rovnými příležitostmi žen a mužů a zvyšujícím se zájmem české veřejnosti.

Doporučení pro genderové neziskové organizace:

- konkretizovat cílové skupiny a podle nich diferencovat realizované aktivity a informační strategie
- snažit se v rámci svých aktivit zaměřovat i na širší veřejnost (i v rámci úžeji definovaných segmentů) a připravovat informační a mediální kampaně na specifická témata a systematicky pracovat s médii
- neesencializovat mužství a ženství (např. v oblasti postavení žen v rozhodovacích pozicích, kdy ženy bývají velmi často označovány za empatičtější než muži apod.) a zdůrazňovat důležitost rozličných perspektiv pohledu a přístupů, roli diversity a široký rozsah možností a voleb
- rozvíjet mezinárodní spolupráci a využívat na české podmínky adaptovaných zahraničních příkladů dobré praxe a zároveň propagovat a prosazovat příklady dobré praxe z ČR v zahraničí (vč. propagace expertízy českých genderových NNO a expertů a expertek)
- rozvíjet síťování organizací, především podporou fungování samostatné nezávislé sítě, kterou je v současnosti Česká ženská lobby, jejíž velkou výhodou je napojení na evropské struktury. ČŽL je díky své členské základně vhodnou organizací k zastupování zájmů genderových NNO a prosazování rovných příležitostí žen a mužů na politické úrovni.
- rozvíjet síť na národní i mezinárodní úrovni s organizacemi, které se zabývají obdobnými tématy, různými aspekty (anti)diskriminace a rovných příležitostí
- systematicky prosazovat rovné příležitosti žen a mužů na politické úrovni (na lokál-

330 Magazín Dnes, čtvrtletní příloha MF Dnes 32/ 29.

331 www.idnes.cz, 23. srpna 2009. *Feministky se zlobí, příští rok přijdou o miliony od státu.*

ní, regionální, národní i evropské úrovni)

- NNO by měly aktivně vyhledávat bílá místa, analyzovat situaci (jako např. mnohonásobná diskriminace, spolupůsobení genderových charakteristik a sexuální orientace, rasy či etnického původu) a reagovat na ni.

Použité zdroje a literatura:

Appeltová, M. (2004). *Odpor vůči komunistickému režimu v Československu v období normalizace 1968-1989: kritická genderová analýza*. Bakalářská práce. Praha: FHS UK.

Čermáková et al. (2000). *Souvlastní a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Hašková, H., Křížková, A. Rozhodčí a hráči: Vliv socio-ekonomické transformace a Kolářová, M. (2006). Princezny a bojovnice: ženský aktivismus v radikálních hnutích. In *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ.

Králíková, A., Sokačová, L. (2005). *Gender Audit of the Pre-Accession Funds 1999 – 2004*. Praha: Gender Studies, Bratislava: Aspekt.

Králíková, A., Sokačová L., (2006). *Ženské/ genderové nevládní organizace v České republice*. Praha: Friedrich Ebert Stiftung.

Linková, M. (Eds). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 81–100.

Jedličková, P. (2006). Nevidět, neslyšet a nedotýkat se! Feminismus jako součást demokratizačního procesu v ČR v letech 1989 až 2004 – reflexe médií. In Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (Eds). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 103–118.

Lohmann, K. (2000). The KARAT Coalition. Speech. Dostupné online na: <http://www.womenaction.org/csw44/karat.html>

Martin, M. (2009). The Growth of Czech Feminism: Analyzing Resistance Activities Through a Gendered Lens, 1968 to 1993. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 10, No. 1: s. 37–44.

Petrová et al. (1994) *Alty a soprány: kapesní atlas ženských iniciativ*. Praha: Gender Studies Centre.

Sokačová, L. (ed.) (2005). *Alty a soprány II*. Praha: Gender Studies.

Sokolová, V. (2004b). „Don't Get Pricked!: Representation and the Politics of Sexuality in the Czech Republic“. In Forrester, S., Zaborowska, M., Gapova, E. (Eds.) *Over the Wall/After the Fall: Post-Communist Cultures Through an East-West Gaze*. Indiana: Indiana University Press, s. 251–267.

Šiklová, J. (1997). „Feminism and the roots of apathy in the Czech Republic“. In *Social Research* 46 (2), s. 258–280.

Šmejkalová, J. (1998). Strašidlo feminismu v českém „porevolučním“ tisku: úvaha, doufejme, historická. In Havelková, H., Vodrážka, M. *Žena a muž v médiích*. Praha: Nadace Gender Studies.

Vodochodský, I. (2007). „Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu“. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2, s. 34–42.

Vodrážka M. (2006). Aktivismus bez hnutí nebo protohnutí? Ženské organizace a skupiny v ČR v letech 1989 – 2006? In Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (Eds). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: SoÚ, s. 61–80.

Webové stránky:

<http://anarchofeminismus.ecn.cz>

www.czlobby.cz

www.ilom.cz

www.idnes.cz

GENDER A DEMOKRACIE:

1989 – 2009

O AUTORKÁCH

Mgr. Michaela Appeltová vystudovala Genderová studia Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a jako redaktorka a produkční se podílela na chodu Genderové informační a tiskové agentury gitA. Spolupracovala s Centrem orální historie ÚSD AV ČR na rozhovorech s příslušníky/příslušnicemi dělnictva a inteligence v normalizačním období a vyučovala moderní československé dějiny v pražském programu University of Washington. Pracuje v občanském sdružení Fórum 50 %, příležitostně spolupracuje s různými genderovými NNO.

Mgr. Nina Bosničová, Ph.D. vystudovala magisterský obor anglistika-slovakistika a získala doktorát v oboru anglická a americká literatura, zaměření na afroamerickou literaturu. Od roku 2006 pracuje v Gender Studies, o.p.s., kde působí jako projektová manažerka. Dlouhodobě se specializuje na problematiku firemních zařízení péče o děti a spoluprací se zaměstnavateli. Koordinuje také různé kulturně zaměřené projekty.

Mgr. Kristýna Ciprová vystudovala magisterský program Genderová studia na FHS UK. Tématem její diplomové práce, která byla součástí širšího projektu vedeného Věrou Sokolovou, bylo gay otcovství v kontextu aktivismu. V Gender Studies, o.p.s. pracuje od října 2007, s krátkou přestávkou, během níž byla koordinátorkou České ženské lobby. Nyní koordinuje projekty Rozmanitostí proti šikaně (projekt zaměřený na odstranění šikany mladých lidí s neheterosexuální orientací) a Stop

znásilnění: Program ochrany práv obětí znásilnění. Dlouhodobě se zajímá o queer teorii a kulturní studia.

PhDr. Jitka Gelnarová je interní doktorandkou v oboru Politologie na Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Ve svém výzkumu se zabývá politickými aspekty historie českého ženského hnutí, zejména hnutím za volební právo pro ženy v českých zemích. Spolupracuje s Českou ženskou lobby a Gender Studies, o.p.s.

Mgr. Eva M. Hejzlarová vystudovala veřejnou a sociální politiku na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, kde pokračuje v doktorském studiu. V o. s. Fórum 50 % pracuje jako koordinátorka projektů.

Mgr. Alexandra Jachanová Doleželová je absolventkou Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, oboru „International Economic & Political Studies“ a Anglo-American College, oboru „Politics & Society“. V Gender Studies, o.p.s. pracuje od září roku 2003. V současné době je zástupkyní ředitelky a manažerkou projektu „Zaměstnavatelé pro sladování osobního a pracovního života“. Je předsedkyní České ženské lobby a členkou výboru Evropské ženské lobby.

Mgr. Jana Smiggels Kavková vystudovala politologii v nizozemském Leidenu, aktuálně je doktorandkou na katedře politologie na Vysoké škole ekonomické v Praze. Zároveň je ředitelkou o. s. Fórum 50 % a místopředsedkyní Výboru pro vyrovnané zastoupení žen a mužů v politice při Radě vlády ČR pro rovné příležitosti žen a mužů.

Mgr. Kateřina Machovcová je absolventkou Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně, kde na Katedře psychologie pokračuje v doktorském studijním programu. Zároveň působí jako externí vyučující v programu gender studia. S Gender Studies, o.p.s. spolupracuje od roku 2002, podílí se především na výzkumných a vzdělávacích aktivitách spojených s problematikou rovných příležitostí na trhu práce a v personálním řízení.

Mgr. Linda Sokačová je absolventkou oboru sociologie a sociální politika na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. V současné době působí jako ředitelka Gender Studies, o.p.s. Podílí se rovněž na pořádání ocenění Firma roku a věnuje se lektorské činnosti pro firmy a úřady veřejné správy. Nepravidelně přispívá na www.feminismus.cz a do dalších internetových i tištěných médií, včetně odborných periodik zaměřených na sociologii, zpracovává genderové analýzy a přednáší na téma rovných příležitostí a postavení žen ve společnosti doma i v zahraničí. Mezi hlavní témata jejího zájmu patří v současnosti rodinná politika.

RNDr. Alena Wagnerová je česko-německá spisovatelka a publicistka, orální historička, od roku 1969 žije v NSR, od roku 1989 také v Praze. Je autorkou dosud jediné monografie o česko-slovenských ženách za socialismu: *Die Frau im Sozialismus - Beispiel CSSR, 1974* a řady dalších publikací srovnávajících situaci žen na Západě a Východě. Podílí se na orálně historickém projektu Paměť žen, přinesla do ČR myšlenku Mateřských center. Kromě problematiky postavení ženy v moderní společnosti (*Milena Jesenská, Rodina Kafkova z Prahy, Život Sidonie Nádherné*) se dlouhodobě zabývá česko-německými vztahy (*Odsunuté vzpomínky, Neodsunuté vzpomínky*).

Gender Studies, o.p.s. je nevládní neziskovou organizací, která slouží především jako informační, konzultační a vzdělávací centrum v otázkách vztahů mužů a žen a jejich postavení ve společnosti. Cílem organizace je shromažďovat a dále zpracovávat a rozšiřovat informace související s genderovou tematikou. Prostřednictvím specifických projektů GS aktivně ovlivňuje změny týkající se rovných příležitostí v různých oblastech, jako jsou například institucionální mechanismy, trh práce, politická participace žen, informační technologie apod. GS také provozuje knihovnu obsahující množství publikací a materiálů k feminizmu, gender studies, právům žen a mužů atp.

Poskytujeme:

- konzultace v oblasti sladování rodinného a pracovního života (work/life balance), postavení žen a mužů na trhu práce a oblasti rovných příležitostí pro ženy a muže
- informační servis pro genderovou problematiku: sladování rodinného a pracovního života, postavení žen v řídicích pozicích, vzdělávání v oblasti rovných příležitostí pro ženy a muže, účast žen v rozhodovacích procesech a politice
- vydávání a distribuci zpravodajů Rovné příležitosti do firem a Rovné příležitosti ve strukturálních fondech
- knihovnické a informační služby v oblasti genderové tematiky: největší knihovna zaměřená na genderovou tematiku a rovné příležitosti pro ženy a muže ve střední Evropě (sedm tisíc titulů)
- přednášky, školení a semináře na téma rovné příležitosti pro ženy a muže (trh práce, diskriminace, politika, právo, ICT apod.)
- stáže a brigády

Gender Studies, o.p.s.

Gorazdova 20
120 00 Praha 2
tel: 224 913 350, 777 910 941, 777910 933
tel./fax: 224 915 666

<http://www.feminismus.cz>
<http://www.genderstudies.cz>
<http://www.rovneprilezitosti.cz>

poznámky

